

Гене́за

НОВА УКРАЇНЬСЬКА
ШКОЛА

Тетяна ФІЛІПЕНКО
Євген ДЕРГАЧОВ
Галина ЛОМАКІНА

ПРАВОЗНАВСТВО

9 клас





ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Тетяна ФІЛІПЕНКО
Євген ДЕРГАЧОВ
Галина ЛОМАКІНА

ПРАВОЗНАВСТВО

**Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України



Київ
«Генеза»
2026

УДК 340(075.3)
Ф53

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 № 110)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Відповідає модельній навчальній програмі
«Правознавство. 9 клас»
для закладів загальної середньої освіти
(авт. Наровлянський О. Д., Пузіков Д. О.)

Інтерактивний електронний додаток до підручника
<https://cutt.ly/ctDw6IM4>



Інтерактивні методичні матеріали до підручника
<https://faino.school/>



Філіпенко Т. М.

Ф53 Правознавство : підруч. для 9-го кл. закл. заг. серед.
освіти / Тетяна Філіпенко, Євген Дергачов, Галина Ло-
макіна. – Київ : Генеза, 2026. – 128 с. : іл.

ISBN 978-617-8468-53-8.

УДК 340(075.3)

ISBN 978-617-8468-53-8

© Філіпенко Т. М., Дергачов Є. В.,
Ломакіна Г. І., 2026
© «Генеза», оригінал-макет, 2026

Шановні дев'ятикласники та дев'ятикласниці!

У дев'ятому класі всі учні/учениці закладів загальної середньої освіти України розпочинають вивчення нового навчального курсу «Правознавство», спрямованого на отримання правових компетентностей. Досягненню цієї мети сприятиме пропонований підручник. У ньому в доступній формі викладено основи теорії держави та права, наведено приклади з юридичної практики, зроблено акцент на правах і свободах людини. Ці знання, безперечно, знадобляться вам у майбутньому самотійному житті. Але потрібно пам'ятати, що законодавство постійно трансформується і змінюється відповідно до вимог суспільства.

Курс розраховано на засвоєння основ українського права. Усвідомлення ідей та принципів сучасного права – основна мета вивчення першого розділу. Теоретичні поняття викладено зрозуміло й проілюстровано прикладами із сучасного українського законодавства. Аналізуються правовідносини, підстави їх виникнення, зміни та припинення, склад і види правопорушень, підстави й види відповідальності. Це сприятиме кращому засвоєнню та закріпленню навчального матеріалу.

Другий розділ присвячено основній меті діяльності держави, а саме: забезпеченню прав людини. У цій частині підручника розглядаються не лише юридичні норми українського законодавства, а й міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини.

Третій розділ висвітлює основи конституційного права України. Це допоможе вам орієнтуватися в змісті Основного Закону України.

У четвертому розділі проаналізовано галузі цивільного, сімейного, трудового, адміністративного та кримінального права. Вивчення їх необхідне, тому що ці галузі становлять основу регулювання відносин між громадянами, які щоденно стикаються із застосуванням цих норм права.

Підручник містить правові ситуації для практичних занять із конкретними алгоритмами та порадами щодо їх розв'язання. У кінці кожного розділу подано завдання для підсумкового оцінювання та запитання, які зосереджують увагу на основних проблемах у цій темі.

Численні витяги з нормативно-правових документів не лише ілюструють навчальний матеріал, а й є самостійним джерелом знань. Підручник містить таблиці, схеми, піктограми, які полегшують засвоєння навчального матеріалу.

Пам'ятаючи про матеріальний вимір конкретних життєвих ситуацій, автори підручника прагнуть висвітлити також духовний аспект багатьох проблем, що розв'язує правова наука. На подібні пошуки надихнула постать українського мандрівного філософа й поета XVIII ст. Григорія Сковороди. Саме його думками починається майже кожен параграф підручника. Філософ постійно доводить, що ідеальне є вищим прагненням духовності, але не завжди ідеали втілюються в життя, стикаючись із реальністю. Вислови філософа та інших відомих українців допоможуть вам усвідомити постійну проблему вибору, який постає перед людиною кожного дня: між добром і злом, правдою та неправдою, правом і свавіллям. Кожен з нас має право, кажучи мовою Григорія Сковороди, «вільно вибирати: чи хрест нести, чи цвях вбивати».

Цікавого вам навчання!

Авторський колектив



ВСТУП

§ 1. Що таке правознавство та що воно вивчає



Г. Сковорода – про шлях подолання труднощів:
«Що потрібне – легке, непотрібне ж – важке!»

- Як ви розумієте закон, сформульований українським філософом?
- Чи потрібна людині правова грамотність?

1. Чому я маю це вивчати? Уявіть світ, де кожен може творити, бути собою, навчатися чесно, мати власну думку й не боятися, що її «забанять». Світ, де ніхто не «списує» ваше життя, не знецінює ваш голос і не вимагає «домовитися по-тихому». Це не утопія. Це – реальність, яка починається з одного простого слова: «право».

Життя кожної людини пов'язане із суспільством. Суспільство – складна система, що включає різноманітні соціальні групи, стани, класи тощо, які мають стійкі соціальні зв'язки, суспільні відносини.

Суспільні відносини регулюються за допомогою соціальних норм, серед яких норми права відіграють одну з головних ролей. Вони поширюються практично на всі сфери суспільного життя. Як й інші соціальні норми (звичай, мораль тощо), право має загальнообов'язковий характер. Водночас воно має специфічні риси, що відрізняють його від інших норм.

Норми права додали в життя суспільства основи домовленості, діалогу. Право поєднало в собі одночасно два змістовних розуміння. Перше розуміння пов'язане з поняттям «правити», «управляти», «регулювати». За допомогою норм права здійснюється управління суспільними відносинами, державою. Якщо хтось порушує створений за допомогою норм права порядок, то до нього застосовують засоби впливу, тобто змушують рахуватися зі встановленими нормами.

Друге розуміння права пов'язане зі справедливістю, з правдою. Не випадково перші правові документи середньовічної Європи так і називалися – «Руська правда», «Салічна правда», «Саксонська правда».

Право закріплюється державою в законах. Але право й закон не тотожні поняття. Право включає в себе систему суспільних правил поведінки, реалізація яких охороняється суспільством від порушень, а закон є лише одним зі способів зовнішнього існування цих правил. Отже, право становить зміст закону, а закон є форма, у якій це право закріплено.

Правознавство – це не про зубріння законів чи нудні статті, це про вас. Про ваші можливості, свободи, про те, як відстоювати себе без лайки та кулаків, а аргументовано, по-людськи, за законом.

А ще правознавство – це щит проти несправедливості. Або компас у ситуаціях, коли «всі щось вимагають, а ви не розумієте, чи маєте на



це право». Знати свої права – це *must-have*¹ у XXI ст. Із цим знанням вас ніхто не ошукає, бо ви озброєні інформацією.

2. Академічна доброчесність. У чому сутність доброчесності? Уявіть, що ви працюєте над проектом, вкладаєте душу, час, креатив. А хтось краде вашу ідею, розробку, ставить своє ім'я під вашим результатом. Ось це і є порушення **академічної доброчесності**.

Академічна доброчесність – це чесність у навчанні, дослідженнях і творчості. Це якщо:

- не списуєте, а вчитеся;
- не підписуєтеся під чужими словами, а цитуєте;
- не замовляєте роботи, а шукаєте розв'язки;
- не фальсифікуєте відомості, а працюєте з реальністю.



Ці принципи – не просто правила в школі. Це основа довіри в суспільстві. Якщо вмієте бути чесними в навчанні, то зможете бути чесними в бізнесі, у політиці, стосунках і до вас будуть ставитися з повагою.



Закон України «Про освіту»

Стаття 42. Академічна доброчесність

1. Академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

3. Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає:

- самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);
- посилання на джерела інформації в разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.



Перейшовши за посиланням <https://surli.cc/fodimd> або QR-кодом, прочитайте ст. 42. «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту». Визначте принципи академічної доброчесності, а також – що таке порушення академічної доброчесності. Наведіть приклади порушення академічної доброчесності, з якими ви стикалися в шкільному житті. Що ви можете зробити для дотримання академічної доброчесності?



¹ *Must-have* – необхідна річ, предмет першої потреби й постійного користування.



3. Побудова підручника. У підручнику навчальний матеріал структурований за послідовністю введення найважливіших понять юридичної науки й містить: основи теорії держави та права, основні права і свободи людини, основи різноманітних галузей права, способи реалізації та захисту людиною і громадянином своїх прав і свобод. У виданні подано правову інформацію практичного характеру, що ознайомлює з типовими для учнівства 9 класу соціально-правовими проблемами й способами їх розв'язання, спираючись на конкретні норми законодавства України.

Підручник складається з таких розділів:

Розділ 1 «Основи теорії держави та права» присвячений ознайомленню з виникненням держави та права та їхнім нинішнім розвитком.

Розділ 2 «Забезпечення прав людини – основна мета діяльності держави» присвячений поглибленню і розширенню знань учнівства про права людини як основну мету діяльності сучасної демократичної держави.

Розділ 3 «Основи конституційного права» присвячений ознайомленню з конституційним ладом Української держави.

Розділ 4 «Право у вашому житті» присвячений ознайомленню учнівства з основами різних галузей права в Україні.

Матеріал розподілено на приблизно рівні за обсягом параграфи за принципом: один урок – один параграф.

Орієнтуватися в структурі підручника допоможуть такі піктограми:



Поміркуйте! Пропонується замислитися над висловом, який акцентує увагу на головному в темі, й дати відповідь на запитання, які допоможуть розставити акценти.



Норма закону. Пропонується визначити сутність поняття, що допоможе почуватися обізнаною особою в царині юриспруденції.



Для допитливих. Рубрика може містити дослівний переклад терміна, історію його появи, цікаві подробиці щодо його застосування.



Витяги з нормативно-правових документів



Розв'яжіть ситуацію. У цих завданнях потрібно не лише дати відповідь на запитання задачі чи певної ситуації, а й, можливо, скористатися запропонованим алгоритмом: розглянути певне коло питань і проаналізувати юридичні джерела, якими слід керуватися саме в цьому разі.



Працюємо в групах. Пропонується виконати завдання в невеликій групі (чотири-шість осіб). Обов'язково враховуйте думку кожного. Результати роботи презентуйте класному колективу.



Працюємо самостійно. Передбачається, що ви повинні організувати свою роботу індивідуально.



Інтерактивне завдання. Ця рубрика містить інтерактивні завдання, деякі документи, а також відеоматеріали. Для виконання таких завдань слід перейти за вказаним коротким посиланням або скористатися смартфоном – зчитати QR-код.



Листок самооцінювання. Наприкінці кожного параграфа вміщено пропозицію перейти за посиланням і пройти самооцінювання з метою розуміння рівня компетентностей, набутих під час вивчення теми.



4. Для вчителя. До кожного параграфа в підручнику розміщено завдання, позначені піктограмами із цифрами **1**, **2**, **3**. Ці позначки вказують на належність завдання до певної групи результатів навчання, що відповідає ключовим компетентностям та очікуваним результатам модельної навчальної програми з правознавства. Звертаємо вашу увагу на те, що:

- не потрібно оцінювати всі три групи результатів на одному уроці;
- не обов'язково оцінювати групи результатів на кожному уроці;
- учитель/вчителька самостійно обирає завдання та групи результатів, які відстежує згідно з цілями конкретного уроку, теми чи розділу.
- завдання можуть бути використані для рефлексії, самооцінювання, підготовки до тематичного оцінювання тощо.

Наприклад, у параграфі подано завдання:

- 1** Складіть хронологічну шкалу еволюції джерел права.
- 2** Порівняйте зміст норм «Руської правди» і Конституції України.
- 3** Об'єднайтесь у групи та створіть правила шкільної громади, які відповідали би принципам демократичного права.

Учитель/вчителька самостійно вирішує, які групи результатів відстежувати на уроці. Наприклад, якщо мета уроку – навчити працювати з правовими джерелами, то можна взяти для опрацювання завдання групи результатів 2. Інші завдання можуть використовуватися без оцінювання як тренувальні.

- 1 Група результатів 1.** Завдання допомагають учнівству простежити розвиток правових норм у часовому контексті, пов'язати їх із суспільними змінами, складати синхроністичні таблиці тощо.
- 2 Група результатів 2.** Завдання на пошук, аналіз, інтерпретацію та узагальнення правової інформації, робота з нормативно-правовими актами, джерелами, візуальними або цифровими матеріалами.
- 3 Група результатів 3.** Завдання передбачають групову взаємодію, дискусію, розв'язання ситуацій, що потребують ухвалення правомірного рішення, висловлення власної аргументованої думки.

Сподіваємося, що підручник стане вашим помічником у складних життєвих ситуаціях і допоможе порадою та корисною інформацією. Надихаючи вас на навчання, автори бажають успіхів і нагадують відомий афоризм: *«Шлях здолає той, хто йде!»*.

5. Додаткова навчальна література та електронні інтернет-ресурси. Сьогодні виходить друком велика кількість правознавчої літератури – наукової, науково-популярної та художньої, а також випускається багато документальних і художніх фільмів.

Для поліпшення організації навчально-освітньої діяльності пропонуємо такі електронні ресурси (інтернет-сайти).

www.president.gov.ua	Президент України
www.rada.gov.ua	Верховна Рада України



www.kmu.gov.ua	Кабінет Міністрів України
https://ombudsman.gov.ua/	Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
www.minjust.gov.ua	Міністерство юстиції України
https://mvs.gov.ua/	Міністерство внутрішніх справ України
https://mon.gov.ua/	Міністерство освіти і науки України
www.helsinki.org.ua	Українська Гельсінська спілка з прав людини
www.coe.int/web/portal/home	Council of Europe

- 1 Дослідіть, як змінювалося ставлення до прав людини в різні історичні епохи: від часів Русі-України до сучасної України. Хто з українських історичних діячів упроваджував правові норми, що захищали права людей? Наведіть приклади.
- 2 Наведіть приклади з новин, у яких було захищено або порушено академічну доброчесність (наприклад, у студентському середовищі, науковій діяльності чи політиці). Проаналізуйте, які принципи було дотримано або проігноровано.
- 3 Розробіть у групі «кодекс учнівської доброчесності» для вашого класу. Обговоріть, як можна колективно підтримувати атмосферу чесного навчання. Домовтесь, як будете діяти, якщо хтось порушить цей кодекс.



Поміркуйте і поділіться своєю думкою

1. Навіщо нам у школі вивчати правознавство? Яку роль воно відіграє в житті суспільства? Як знання законів може змінити життя окремої людини або навіть країни?
2. Складіть мініспісок (три-п'ять пунктів), що саме ви хочете дізнатися або чого навчитися на уроках правознавства. Скористайтесь поданою нижче довідкою.
Д о в і д к а. Можете почати так: «Я хочу зрозуміти, як...»; «Мені цікаво дізнатися, чому...»; «Я сподіваюся, що...».
3. У вашому класі хтось видає чужу роботу за свою. Як ви пояснили б цьому учневі, чому це порушення академічної доброчесності? Які наслідки можуть бути для нього, класу й навіть закладу освіти?
4. Дискусійний ринг: «Чи можна бути успішним/успішною учнем/ученицею, якщо покладатися лише на інтернет-ресурси, не звертаючись до підручників?» У групах підготуйте аргументи за і проти. Додайте приклади з життя або навчання, посилайтесь на норми етики та права.



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/VrY6PFQ7> або QR-кодом, заповніть листок самооцінювання.





РОЗДІЛ 1. ОСНОВИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

§ 2. Поняття та ознаки держави. Сутність та особливості державної влади



Г. Сковорода: «Коли не зможу нічим любій вітчизні прислужитись, в усякому разі з усієї сили намагатимусь ніколи ні в чому не шкодити».

- Як ви гадаєте, чи на всіх етапах розвитку держави владі потрібна підтримка свідомих громадян?

1. Причини виникнення держави. Держава утворилася набагато пізніше, ніж первісне суспільство. Її створенню передували первісний лад – перша соціально-економічна формація, що існувала в народів на ранній стадії їхнього буття.

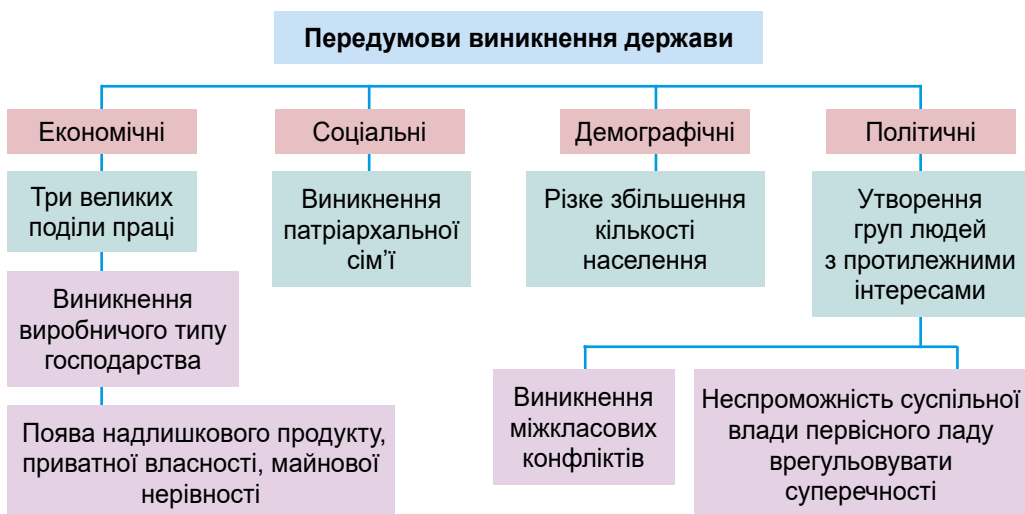
Первісний лад послідовно пройшов у своєму розвитку декілька стадій, але тільки на певному етапі він став переростати в державно-організоване суспільство.

Стадії розвитку суспільства: **Дикість** → **Варварство** → **Цивілізація**



Пригадайте матеріал з історії щодо розвитку суспільства та схарактеризуйте стадії його розвитку.

Поняття «**держава**» характеризує форму організації політичної влади в межах визначеної території. Розрізняють економічні, соціальні, демографічні та політичні передумови виникнення держави.





2. Поняття та ознаки держави. У спеціальній науковій літературі існує чимало визначень поняття «держава», які розкривають такі аспекти:

- держава як організація політичної влади;
- держава як апарат влади;
- держава як політична організація всього суспільства.

Визначити загальне поняття держави, яке охопило б усі без винятку властивості, неможливо. Водночас будь-яка держава має низку таких загальних ознак, що виявляються на всіх етапах її розвитку.

Ознаки держави



Територія, яка визначається державним кордоном (суходіл, внутрішні моря, ріки, зовнішні моря і територіальні води, повітряний простір, дипломатичні представництва, морські та повітряні судна, літаки тощо)



Суверенітет держави (державна влада єдина в межах своєї території, не залежить від інших влад усередині суспільства і має незалежність і рівноправність у розв'язанні питань зовнішньої політики)



Апарат публічної влади (влада має політичний характер, виступає від імені населення, складається з органів влади, зокрема апарату примусу)



Правова система (держава встановлює загальнообов'язкові для всього населення правила поведінки й закріплює їх у нормах права)



Податкова система (держава має монопольне право на збір податків з населення та на формування державного бюджету)



Символіка держави (зовнішні атрибути, за якими державу ідентифікують як суверенну в системі внутрішніх і міжнародних відносин)

Цей перелік ознак держави не є вичерпним. Крім наведених вище, іноді виокремлюють:

- об'єднання населення за територіальною ознакою через громадянство;
- наявність фінансової системи та грошової одиниці тощо.



Держава – це суверенна політико-територіальна організація суспільства, що має владу, яка здійснюється державним апаратом на основі правових норм, що забезпечують захист та узгодження суспільних, групових, індивідуальних інтересів з опорою в разі потреби на легальний примус.

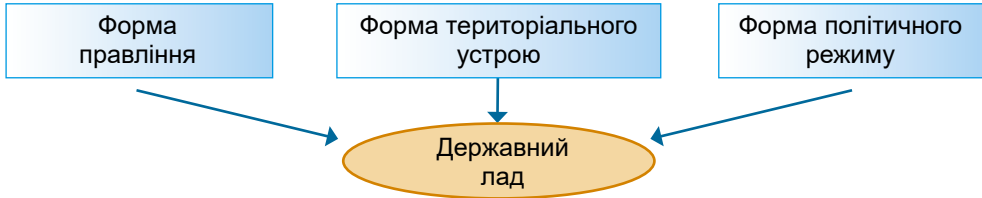
3. Поняття і загальна характеристика державного ладу. Держава – складний соціальний феномен. Її функції багатогранні, а структура



складна. Ознаки держави, що викристалізовувалися в процесі історичного розвитку, втілювалися в специфічний державний лад.



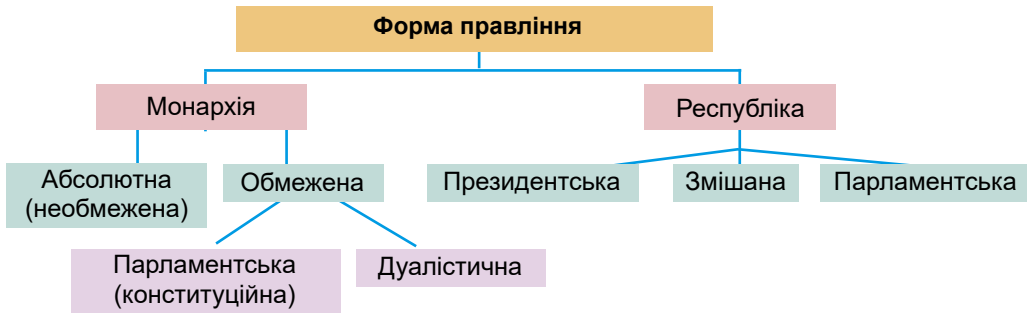
Державний лад – це устрій країни, що виражається в характері політичних відносин між людьми, між суспільством і державою в процесі управління (політичний режим), у способах організації вищих органів державної влади (форма правління) і в адміністративно-територіальному розподілі держави (форма територіального устрою).



4. Види і загальна характеристика форм правління



Форма правління – це спосіб організації верховної державної влади, порядок її утворення та діяльності, компетенція і взаємозв'язок органів, а також взаємовідносини з населенням країни. Основними формами правління є монархія та республіка.



Монархія – це форма правління, за якої державна влада повністю або частково зосереджена в руках одноосібного глави держави й передається у спадок. Відомі такі форми монархії, як необмежена та обмежена.

Необмежена монархія – це монархічна форма правління, за якої верховна влада в державі зосереджена в руках одноосібного глави держави (монарха). Цей вид монархії характеризується відсутністю будь-яких представницьких органів, повним безправ'ям народу, зосередженням всієї повноти влади в руках монарха. Прикладами абсолютної монархії можуть бути в наш час королівство Саудівська Аравія, султанат Оман, Об'єднані Арабські Емірати тощо.

Обмежена монархія – це монархічна форма правління, у якій владу монарха обмежено конституцією, яку ухвалює парламент, у сфері законодавства та контролю над діяльністю уряду.

За парламентської (конституційної) монархії – влада монарха обмежена представницьким органом, що закріплюється зазвичай у конституції, яку затверджує парламент. Монарх не може її змінити. Виконавча влада належить уряду, який формується парламентом і лише йому підзвітний. Абсолютна більшість сучасних монархій – це монархії парламентські. Їхнє існування зумовлено національними традиціями (наприклад, Велика Британія, Японія, Королівство Данія).



Республіка – це така форма правління, за якої повноваження верховної влади здійснюють виборні органи, що обираються громадянами на певний строк.

Юридичними властивостями республіки є:

- обмеження влади глави держави, законодавчих і виконавчих державних органів конкретним строком;
- виборність вищих органів державної влади;
- загальнообов'язковість рішень законодавчої влади.

Сучасні республіки поділяють на парламентські, президентські та змішані.

У наш час *парламентські республіки* існують у Федеративній Республіці Німеччина, Італії, Чехії, Угорщині та інших державах. Прикладами президентських республік є Сполучені Штати Америки, Мексика, Аргентина тощо.

У практиці державного будівництва сучасних держав виникають форми правління, які мають ознаки обох типів. Їх називають *змішаними типами республіки*.

Ознаками змішаної республіки є:

- подвійна відповідальність уряду перед парламентом і перед президентом;
- президент обирається на загальнонародних виборах і має широкі повноваження;
- уряд очолює прем'єр-міністр, а президент може здійснювати загальне керівництво урядом;
- президент є главою держави;
- президент має право припинити повноваження парламенту, а парламент має право ухвалити постанову про усунення президента з поста в порядку імпічменту.

У різних варіаціях поєднуються президентські та парламентські повноваження, що свідчить про належність республік до змішаного типу (Франція, Португалія, Хорватія, Україна).

5. Форми територіального устрою держави

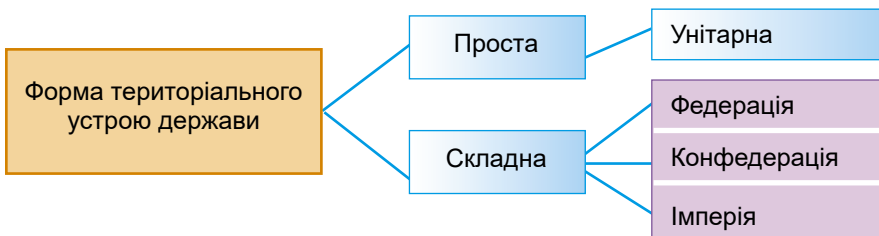


Форма територіального устрою – це елемент форми держави, що відображає адміністративно-територіальну організацію державної влади та порядок взаємодії між центральними й місцевими органами влади.

Цей елемент форми держави характеризує:

- принципи поділу території держави на складові частини;
- можливість урахування інтересів національних меншин шляхом надання територіальної автономії.

Існують дві форми територіального устрою держави.





Унітарна держава – це проста форма територіального устрою держави, окремі складові якої не мають суверенітету й усіх ознак державності.

Для унітарної держави характерна наявність єдиної системи централізованої державної влади, юрисдикція якої поширюється на всю територію країни. Існує єдине громадянство. Прикладами унітарної держави є Україна, Польща тощо.

Федерація – це форма державного устрою, за якої вищі територіальні одиниці держави мають певну юридично визначену політичну самостійність.

Принцип федералізму полягає в розмежуванні сфер компетенції федеральної (центральної) влади та влади суб'єктів федерації. Територія такої держави в політико-адміністративному відношенні не є єдиним цілим, а складається із суб'єктів федерації. Суб'єкт федерації наділений установчою владою, має право ухвалювати власну конституцію, свою судову й правову системи. До компетенції центральної влади належать питання оборони країни, зовнішньої політики, фінансів, оподаткування.



США
50 штатів



**Федеративна
Республіка Німеччина**
16 земель



**Об'єднані
Арабські Емірати**
7 еміратів

Конфедерація – це добровільне об'єднання суверенних держав, яке створюється для досягнення конкретної мети.

Принцип конфедералізму передбачає збереження повної юридичної та політичної самостійності держав – членів конфедерації, відсутність центральних органів влади, єдиних законодавства, громадянства та судової системи. Деякі науковці не вважають конфедерацію видом територіального устрою держави саме тому, що це союз декількох держав. Це нестійка форма об'єднання, яка із часом або розпадається, або перетворюється на федерацію.

Імперія – це примусово утворена держава, що складається з головної держави (метрополії) та колоній, які повністю залежать від верховної влади.



Британська імперія
(1497–1997)



Австро-Угорська імперія
(1867–1918)



Османська імперія
(1299–1923)



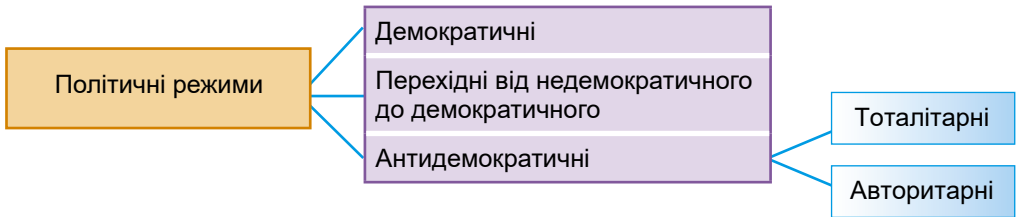
Це складна багатонаціональна держава, у якій залежність її складових частин від верховної влади є абсолютною. Вона утворювалася в результаті завоювань, колонізації та інших форм експансії та тримається на системі примусу. Коли зникає примус, імперія розпадається.

6. Загальна характеристика політичних режимів. Політичний (державний) режим тісно пов'язаний з формами правління. Коли з'ясуємо форму правління, ми ставимо питання: «Хто править? Як побудовано систему влади?»; питання, яке розкриває сутність поняття «політичний режим», буде звучати так: «Якими засобами й методами здійснюється це правління?».



Політичний режим – це сукупність чи система методів, за допомогою яких здійснюється державна влада в суспільстві.

Політичний режим характеризується станом демократичних прав і свобод людини та інших суб'єктів суспільних відносин. Сучасна теорія держави розрізняє два основних типи політичних режимів: демократичний та антидемократичний.



Демократичний режим – це порядок політичного життя суспільства, за якого державна влада здійснюється з дотриманням основних прав людини, з урахуванням інтересів усіх соціальних груп населення через демократичні інститути: вибори, референдуми, засоби масової інформації.

Політичні передумови цього типу режиму:

- відсутність єдиної, обов'язкової для всіх державної офіційної ідеології;
- наявність вільно сформованих політичних партій;
- існування політичних меншостей, у функції яких входить опозиційна політична діяльність, розробка альтернативних програм суспільного розвитку;
- наявність політичних свобод (гласність, свобода слова, преси, демонстрацій, мітингів, протестів тощо), за допомогою яких суверенні суб'єкти суспільства здійснюють свою діяльність у сфері політичного життя.

Реалізація цих передумов робить політичний режим демократичним.

Перехідний політичний режим – це стан політичного життя суспільства, що виник унаслідок перемоги радикальних опозиційних сил і має або демократичну, або авторитарну спрямованість.

Перехідний політичний режим характерний для пострадянських країн Східної Європи, багатьох країн Азії, Африки, Латинської Америки, які пережили крах тоталітарних режимів.

Антидемократичні режими поділяють на тоталітарні та авторитарні.



Тоталітарний режим – це сукупність таких способів і засобів реалізації державної влади, за яких уся життєдіяльність суспільства й кожної окремої людини абсолютно регламентована.

Цей політичний режим має такі характерні особливості:

- влада на всіх рівнях формується закрито – однією чи кількома особами з панівної верхівки, не контролюється населенням;
- відсутня будь-яка можливість для вільного волевиявлення і врахування інтересів усіх груп населення;
- існує однопартійна система;
- незмінна риса – культ особи «вождя»;
- здійснюється цілковитий контроль над економікою;
- держава втручається у приватне життя людини і громадянина.

Серед яскравих прикладів тоталітарного режиму – колишній СРСР 1930–1950-х рр., у якому простежувався названий тип антидемократичного режиму з ознаками вождизму.



Авторитарний режим – це така сукупність засобів і способів реалізації державної влади, за яких вона концентрується в руках панівної верхівки; допускаються легальні можливості через представницькі органи чи громадські об'єднання обстоювати інтереси певних верств населення.

За авторитарного режиму основні права та свободи людини обмежені; влада зосереджена в руках невеликої групи людей або однієї особи; заборонено легальну діяльність політичних партій та об'єднань, які перебувають в опозиції.

Варто мати на увазі, що класифікація політичних режимів у теорії держави розглядає саме їхні типи, яких у чистому вигляді не існує.

7. Державна влада. Влада – явище соціальне. Соціальна влада присутня скрізь, де є усталені об'єднання людей: у сім'ї, виробничих колективах, державі. У широкому значенні влада – завжди вольові відносини: індивіда щодо самого себе (влада над собою), між індивідами, групами, класами в суспільстві, між громадянином і державою, між посадовою особою та підлеглим, між державами.



Соціальна влада – це здатність і можливість індивіда або колективу впливати на волю, поведінку й діяльність людей за допомогою різноманітних засобів (авторитету, переконання, насильства, примусу тощо).

За різними класифікаціями різновидами соціальної влади є:

- *за сферами суспільного життя* – політична, економічна, релігійна тощо;
- *за суб'єктом, носієм влади* – влада глави держави, керівника підприємства, батьків;
- *за методами та засобами організації влади* – демократична, недемократична.

Особливе місце серед видів соціальної влади в класифікації за сферами суспільного життя посідає політична влада.



Політична влада – це особливий вид соціальної влади, за допомогою якої реалізуються життєво важливі інтереси впливових соціальних груп.



Політична влада нерозривно пов'язана з державною, знаходить у ній своє продовження. Державна влада – головний типовий засіб здійснення політичної влади.



Державна влада – це вид управління суспільством, що здійснюється органами держави в межах їхньої компетенції.

Характерними особливостями державної влади є:

- *публічність* – виступає від імені всього суспільства;
- *верховенство* – юридично уособлює загальнообов'язкову волю всього суспільства, має у своєму розпорядженні монопольне право видавати закони й спиратися на апарат примусу як на один із засобів дотримання законів;
- *універсальність* – поширює владні рішення на все суспільство: вони є загальнообов'язковими для всіх суб'єктів;
- *суверенність* – відділена від інших видів влади всередині країни (від партійної, церковної тощо, від влади інших держав). Вона незалежна від них і має виняткове монопольне становище у сфері державних справ;
- *легітимність* – юридичне обґрунтування і визнання народом країни, а також світовою спільнотою. Наприклад, представницькі органи набувають легітимності в результаті проведення виборів, регламентованих законом. Нелегітимна влада вважається узурпаторською. Визнання законності походження і способу встановлення влади означає довіру з боку народу.



Конституція України

Стаття 5. Ніхто не може узурпувати державну владу.

8. Функції держави: поняття і види



Функції держави – це основні напрями її діяльності на певних етапах розвитку, у яких виражається її сутність та призначення.

Конкретні функції держави доцільно розглядати за видами. Загалом функції держави можна поділити на такі групи:

За соціальною значущістю – основні та неосновні.

Основні функції – найважливіші напрями діяльності держави щодо здійснення стратегічних завдань, що стоять перед нею в конкретний історичний період. До них належать функції оборони, підтримання зовнішніх відносин, охорони правопорядку, регулювання економіки, гарантування екологічної безпеки, розвитку культури тощо.

Неосновні функції – напрями діяльності держави зі здійснення конкретних завдань у другорядних сферах суспільного життя. До них належать: управління персоналом, матеріально-технічне забезпечення та управління державним майном тощо.

Залежно від територіальної спрямованості – внутрішні та зовнішні.

Внутрішні функції – такі напрями діяльності держави, у яких конкретизується внутрішня політика стосовно економічних, ідеологічних, екологічних, культурних та інших аспектів життя суспільства. До них належать: регулювання економіки, захист усіх форм власності, гарантування екологічної безпеки, охорона правопорядку тощо.



Зовнішні функції – основні напрями діяльності держави за її межами у взаємовідносинах з іншими державами, світовими громадськими організаціями й світовим співтовариством загалом. Функціями є: організація співробітництва з іншими суб'єктами міжнародних відносин, захист державного суверенітету, підтримка миру в регіоні, освітній обмін тощо.

За часом здійснення – постійні та тимчасові.

Постійні функції – напрями діяльності держави, що здійснюються на всіх етапах її розвитку.

Тимчасові функції – напрями діяльності держави, що обумовлені конкретним етапом історичного розвитку суспільства. Прикладом тимчасових можуть бути функції стабілізації економіки в перехідний період, проведення антитерористичної операції (АТО).

За сферами суспільного життя – гуманітарні, економічні та політичні.

Гуманітарні функції: забезпечення, охорона та захист основних прав людини; охорона природного середовища; соціальне забезпечення; освіта, виховання, розвиток культури тощо. У міжнародній сфері – це участь у міжнародному забезпеченні та захисті прав людини; допомога населенню інших країн (у разі стихійного лиха, кризових ситуацій тощо).

Економічні функції: створення умов для розвитку виробництва на основі рівноправного визнання і захисту різних форм власності на засоби виробництва; організація та стимулювання наукових досліджень. У міжнародній сфері – це участь у створенні світової економічної системи, участь у розв'язанні господарських і наукових проблем (енергетичної, використання Світового океану, досліджень та освоєння космосу тощо).

Політичні функції: створення демократичних умов для вільного волевиявлення і врахування інтересів різних соціальних груп суспільства, зокрема для діяльності різноманітних політичних партій та інших громадських об'єднань; охорона й захист законності та правопорядку.

У міжнародній сфері до політичних функцій належать організація, підтримка і розвиток міждержавних відносин.

- 1 Складіть хронологічну таблицю етапів становлення Української держави (від Русі-України до сучасної України).
- 2 Визначте, у якому фрагменті тексту описано одну з причин виникнення держави, а саме – потребу підтримати суспільний порядок, що забезпечується за допомогою загальнообов'язкових соціальних норм.

А Володаря держави в Єгипті називали фараоном. Він вважався сином бога сонця Амона на землі. Влада його була необмеженою, навіть вельможі схилялися перед ним. Фараон правив в інтересах знаті та жерців.

Б Кожної весни, коли урожай уже було зібрано й спожито, по всіх номах – місцевих провінціях – глашатаї закликали селян до «царських робіт». Зазвичай це було будівництво зрошувальної системи або пірамід.



В Правитель Вавилону, цар Хаммурапі, за 42 роки розбудував велику державу. Його правління відзначилося створенням законів, які впорядковували відносини між різними верствами населення. Закони склалися з 282 статей, у яких було зазначено міри покарання за різні злочини.

Г До наших часів дійшли міфи про створення світу, всесвітній потоп, райське життя. Люди мусили покійно служити богам, бо все, чим вони володіли, створене богами.

- 1** **2** На політичній карті світу оберіть три країни з різних частин світу.
 1. Визначте форму правління, форму територіального устрою і тип політичного режиму кожної країни.
 2. Знайдіть приклади з історії кожної країни (XX–XXI ст.), які показують зміну або сталість державного ладу.
 3. Позначте країни на карті різними кольорами відповідно до форми правління.
 4. Поясніть свій вибір: чому ви класифікуєте ці країни саме так?
- 2** Прочитайте уривки з політичних портретів. Подумайте, які режими склалися за час перебування при владі цих політиків. Проілюструйте свої докази конкретними фактами з поданих текстів.



Пол Пот
(справжнє ім'я Салот Сар)
(1925–1998) – камбоджійський політик, лідер «червоних кхмерів» та прем'єр-міністр Камбоджі

1. Народився в епоху французької колонізації. У Франції навчався в Паризькому університеті, де захопився ліворадикальними ідеями. Повернувшись до Камбоджі, заснував рух, відомий під назвою «Червоні кхмери», який у 1967 р. почав антиурядову партизанську війну.

У 1975 р. загони Пол Пота захопили столицю Камбоджі Пномпень. У країні встановився режим жорстокого терору проти представників вищого класу та інтелігенції. Було фізично знищено науковців, учителів, лікарів. Усіх мешканців міст виселили в сільську місцевість на примусову працю – вирощувати рис. Важка робота повинна була виховати «нового громадянина». Із цією метою знищили всі механізовані прилади. За 3,5 року перебування при владі Пол Пота кількість населення зменшилася на 26 % (було репресовано понад 2 мільйони камбоджійців).

У 1979 р. в'єтнамські війська окупували країну та ліквідували режим Пол Пота.



Індіра Ганді – прем'єр-міністерка Індії **(1966–1977, 1980–1984)**

2. Коли Індірі виповнився 21 рік, вона вступила в партію Індійський національний конгрес (ІНК). Після проголошення незалежності стала офіційною співробітницею батька – Джавахарлала Неру, першого прем'єр-міністра Індії. Її політична кар'єра була успішною. У 1955 р. входить до Центральної виборчої комісії ІНК як голова жіночої організації цієї партії. У 1959–1960 рр. – голова ІНК. У 1964 р.

увійшла до уряду Шастрі як міністерка інформації та радіомовлення. 19 січня 1966 р., після смерті Шастрі, обрана лідеркою парламентської фракції ІНК і, за сталою традицією, як лідерка цієї фракції стала прем'єр-міністеркою. Усупереч опору сил реакції, провела націоналізацію 14 найбільших банків. Унаслідок погіршення економічної ситуації та зростання внутрішньої напруженості знизилася і популярність Ганді. У 1975 р. звинувачена судом у порушенні 1971 р. закону про



вибори. У відповідь Ганді запровадила надзвичайний стан і внесла зміни в конституцію, які надавали їй можливість зосередити владу у своїх руках.

Широка незадоволеність населення надзвичайним станом і настирливим прагненням уряду втілити в життя програму планування сім'ї призвела до поразки Ганді на виборах 1977 р. Але вже в січні 1980 р. Ганді знову посіла пост прем'єр-міністерки.

У 1984 р. всі проблеми, що стояли перед Індірою Ганді, ускладнилися сепаратистськими настроями серед сикхів – більшості населення штату Пенджаб. Індіра Ганді розуміла, що її життю загрожує небезпека. 30 жовтня 1984 р., за день до загибелі, вона говорила: «Сьогодні я жива, а завтра, можливо, моє життя скінчиться... Але кожна крапля моєї крові належить Індії».

31 жовтня Індіра Ганді загинула під час спланованого проти неї теракту.

3. У 1961 р. військовий курсант Муаммар Каддафі створив підпільну організацію, що ставила за мету скинути монархію. 1 вересня 1969 р. загони під керівництвом Ради революційного командування у складі 12 офіцерів на чолі з Каддафі встановили контроль над основними державними й військовими об'єктами. В ефір вийшло відоме «Комюніке № 1», що починалося словами двадцятисям'ярічного полковника Муаммара Каддафі: «Громадяни Лівії! У відповідь на ваші невпинні вимоги змін і духовного відродження, прислухаючись до вашого заклик до повстання, віддані вам армійські сили взяли на себе це завдання і повалили реакційний і корумпований режим».

Багата на природні ресурси, але зубожіла, відстала Лівія була оголошена країною особливого напрямку розвитку. Офіційна ідеологія була сумішшю крайнього етнічного націоналізму, планового соціалізму та державного ісламу за декларованого «народовладдя». Опорою режиму були армія, держпарат та сільське населення.

Концепцію суспільного розвитку, висунуту Каддафі, викладено в його головній праці – «Зеленій книзі». Джамахірія (офіційна назва державного ладу Лівії) у перекладі з арабської означає «влада народних мас». У 1977 р. було ухвалено декларацію, яка проголосила нову назву країни – Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія (СНЛАД), законодавство якої ґрунтується на Корані. Проте найвищий законодавчий орган – Загальний народний конгрес – не зміг вибрати свого голову. У Генеральний секретаріат було обрано Каддафі й чотирьох його найближчих соратників. За два роки п'ятірка керманичів пішла у відставку з державних посад, поступившись професійним управлінцям. З того часу до повалення режиму в 2011 р. п'ятірка вождів іменувалася Революційним керівництвом. Муаммар Каддафі офіційно був лише лідером лівійської революції, проте він мав реальний вплив на процес ухвалення політичних, економічних і військових рішень.



Муаммар Каддафі – лідер Лівії з 1969-го до 2011 р.
Повне ім'я – Муаммар Мухаммад абдас-Салам абу-Маньяр аль-Каддафі

1

2



Ви громадяни/громадянки країни з певною формою правління і політичного режиму. Опишіть, як впливають на ваше життя: участь у виборах, свобода слова, доступ до інформації, взаємодія з владою. **Група 1.** Парламентська республіка з демократичним режимом. **Група 2.** Абсолютна монархія з авторитарним режимом. **Група 3.** Президентська республіка з тоталітарним режимом.



Переїшовши за посиланням <https://cutt.ly/TrY6NLf3> або QR-кодом, заповніть листок самооцінювання.





§ 3. Соціальні норми. Поняття та ознаки права. Законодавство. Юридична сила правового акта



Г. Сковорода – про необхідність дотримання правил поведінки:

*Братайся не з тим, котрий зло ховає,
Знай: добрий лише добро в серці має.
Ти завжди роби не як вітрогони,
А як тебе вчать мудротні закони.*

- Який сенс український філософ укладає в поняття «мудротні закони»?
- Чи відповідає цьому визначенню сучасне українське законодавство?

1. Поняття і види соціальних норм. Для того щоб жити в суспільстві, ви маєте дотримуватися певних норм поведінки, які існують у ньому. Загальні правила поведінки, що склалися в певному суспільстві, називають **соціальними нормами**. Виокремлюють такі види соціальних норм:

	Норми права Це вид соціальних норм, що встановлюються та охороняються державою
	Норми моралі Це правила поведінки, які склалися в суспільстві під впливом громадської думки відповідно до уявлень про добро і зло, обов'язок, честь і гідність, які забезпечують через внутрішнє переконання та засоби громадського впливу
	Релігійні норми Це норми, що регулюють поведінку та специфічні культові дії, засновані на вірі в існування Бога
	Корпоративні норми Це правила поведінки, які встановлюються і забезпечуються об'єднаннями громадян та юридичними особами
	Звичай та традиції Це вид соціальних норм, який склався історично та закріплений у суспільній практиці внаслідок багаторазового повторення

Усі наведені норми мають певні ознаки, обумовлені особливостями їхнього формування, методами впливу на поведінку суб'єктів та іншими чинниками. Але кожній з них притаманні й загальні для всіх соціальних норм ознаки:

- є загальними правилами (діють безперервно в часі, наділені багаторазовою дією і звернені до невизначеного кола осіб);
- виникають унаслідок свідомо-вольової діяльності людей;
- спрямовані на регулювання суспільних відносин, поведінки в суспільстві;



- виникають у процесі історичного розвитку та функціонування суспільства;
- відповідають типу культури й характеру соціальної організації суспільства.



Соціальні норми – це правила поведінки загального характеру, які виникли в процесі історичного розвитку, регулюють різні сфери суспільних відносин і забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу.

2. Поняття та ознаки права. У системі соціальних норм право посідає провідне місце. Розгляньмо найважливіші ознаки права.

Право встановлюється або санкціонується державою чи громадянами під час референдуму. Воно є єдиним різновидом норм, які розробляються та ухвалюються за певною процедурою.

Відповідність права ідеалам справедливості і свободи означає, що право втілює в життя основні права і свободи людини і громадянина, визнані у світовому співтоваристві, є мірою свободи й рівності людей, установленою державою так, щоб свобода одного не обмежувала свободу іншого. І цією мірою є справедливість.

Право має нормативний характер. Значення нормативності в правовій сфері – це не лише формування типового правила, а дещо більше – гарантія здійснення суб'єктивного права. Володіючи суб'єктивним правом, людина не просто вільна у своїх діях – її свобода забезпечена, захищена загальнообов'язковими нормами держави.

Формальна визначеність права до певної міри властива й іншим нормативним системам. Так, корпоративні норми закріплено в статутах, положеннях. Релігійні норми-заповіді сформульовані у священних книгах. Держава, на відміну від них, надає праву офіційної форми виразу. Норми права закріплено в законах, інших нормативних актах.

Саме держава надає формі правового змісту. Зв'язок суспільства, держави і права в аспекті, який розглядається, можна описати формулою: «Зміст права створюється суспільством, форма права – державою».

Загальнообов'язковий характер, тобто норми права поширюються на всіх учасників правовідносин і є для них обов'язковими.

Системність. Право – складне системне утворення. Відсутність хоча б одного з елементів деформує право, і воно втрачає властивість ефективного регулятора суспільних відносин і поведінки людей.

Забезпеченість можливістю державного примусу. Ця специфічна ознака права відрізняє його від інших соціальних норм.



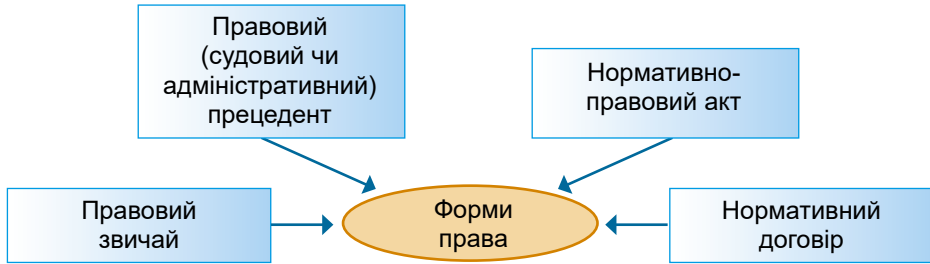
Право – це система загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, що встановлюються, гарантуються та охороняються державою і регулюють суспільні відносини між людьми.

3. Джерела та форми права: поняття і види. Поняття «джерела права» має багато трактувань. Суспільні відносини створюють певні вимоги, які закріплюються в прописаних правилах поведінки. Оскільки правові норми є правотворчістю уповноважених органів держави, то джерелом права є воля держави. Однак найчастіше під джерелом права розуміють правові акти. Такі акти можуть набувати різної форми, звідси й розрізняють форми права.



Форми права – це способи юридичного виразу права, що формально закріплюють та організовують правові явища.

Право завжди повинне мати певну форму. Якщо норми не надано певної форми, то вона залишається нормою поведінки, а не нормою права.



Першою історичною формою права є правовий звичай.

Правовий звичай – це санкціоноване державою звичаєве правило поведінки загального характеру, яке в результаті багаторазового повторення впродовж тривалого часу стало традицією.

Не кожен звичай стає правовим, а лише той, який відповідає інтересам певної групи людей, тієї чи іншої соціальної спільноти або суспільства загалом.

Правовий прецедент – це рішення судового або адміністративного органу, якому надається державою формальна обов'язковість, і воно стає нормою, зразком під час розгляду всіх подібних справ у майбутньому.

Нормативний договір – це правило поведінки загального характеру, що встановлюється за взаємною домовленістю кількох суб'єктів і забезпечується державою (наприклад, колективний договір).

Нормативно-правовий акт – це письмовий документ суб'єкта права, у якому закріплюються правила поведінки загального характеру, що забезпечуються державою.

Нормативно-правовий акт має низку переваг перед іншими джерелами права:

- нормативний акт може бути оперативно виданий і змінений у будь-якій своїй частині, що дає змогу відносно швидко реагувати на соціальні процеси в суспільстві;
- нормативні акти систематизовані, що дає змогу легко орієнтуватися в системі законодавства;
- нормативні акти дають можливість точно фіксувати зміст правових норм, що сприяє проведенню єдиної політики, не допускає довільного тлумачення.

4. Система права та її елементи. Чинний соціальний лад суспільства й держави визначає систему права, його внутрішню будову. Кожному історичному типу права властива своя система, що відбиває особливості типу держави.



Система права – це об'єктивно зумовлена внутрішня організація права, що відображається в єдності та узгодженості всіх її норм, диференційованих за галузями, підгалузями, інститутами та нормами права.



Центральною ланкою системи права є галузь права.

Галузь права – це упорядкована сукупність правових норм, що регулюють певну сферу суспільних відносин.

У світовій практиці правові норми поділяють на норми публічного та норми приватного права.

Публічне право – це система норм, що врегульовують відносини між державними органами й між державою та особою (суспільством). Саме тому до публічного права можна зарахувати такі галузі права, як конституційне, адміністративне, фінансове, кримінальне та деякі інші.

Приватне право – це система норм, що врегульовують відносини між приватними фізичними та юридичними особами. Це такі галузі права, як цивільне, трудове, сімейне тощо.

В Україні традиційно в основі розподілу права на галузі й інститути лежать два основних критерії – предмет і метод правового регулювання.

Предметом правового регулювання є та сфера суспільних відносин, яку регулює певна галузь.

Розподіл на галузі права:

- *Конституційне право* врегульовує відносини, які складаються в процесі організації та здійснення державної влади й місцевого самоврядування.

- *Цивільне право* регулює особисті немайнові й майнові відносини, що як пов'язані з майном, так і не пов'язані з ним.

- *Кримінальне право* – система (сукупність) юридичних норм, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є кримінальним правопорушенням і які покарання застосовують до осіб, що їх вчинили.

- *Адміністративне право* регулює відносини, які складаються у сфері управлінської діяльності державних органів, та визначає діяння, що є адміністративними правопорушеннями.

- *Трудове право* врегульовує відносини, у які вступають особи з приводу праці.

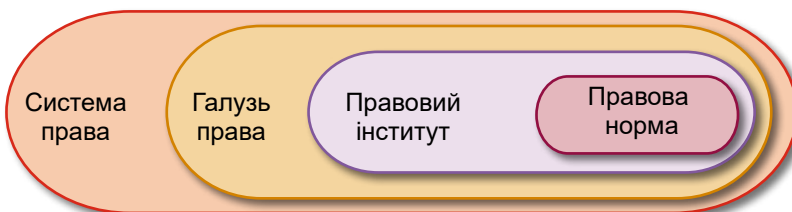
- *Сімейне право* врегульовує шлюбно-сімейні та прирівняні до них відносини.

- *Екологічне; фінансове; земельне; господарське; житлове право та інші галузі.*

Галузі права, своєю чергою, складаються з правових інститутів.

Інститут права – це відокремлена група взаємопов'язаних правових норм (приписів), що регулюють певний вид суспільних відносин та утворюють самостійний елемент системи права. Наприклад, галузь цивільного права України включає такі інститути, як інститут права власності, інститут зобов'язального права, інститут спадкування тощо.

Первинним ланцюжком системи права є правова норма.





Правова норма – це загальнообов'язкове, формально визначене, встановлене або санкціоноване правило поведінки, яке впливає на суспільні відносини з метою їх впорядкування.

5. Законодавство. Юридична сила правового акта. Законодавство – це зовнішня форма права, що відображає побудову його джерел, тобто систему нормативно-правових актів.

Законодавство – це форма існування насамперед правових норм, засіб надання їм визначеності й об'єктивності, спосіб об'єднання в конкретні правові акти.

Внутрішній поділ законодавства на відносно відособлені групи нормативно-правових актів називається структурою законодавства.

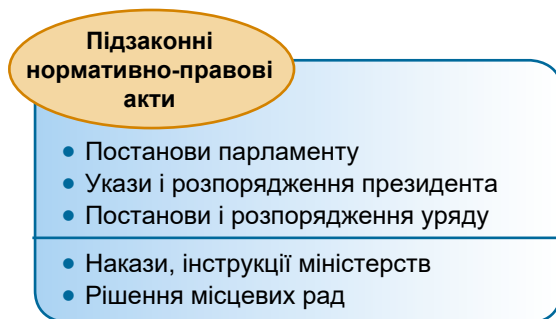
За вертикальною структурою на вершині законодавчої ієрархії перебувають Конституція і (або) конституційні закони, яким підпорядковані всі інші нормативно-правові акти держави. Нижче в цій структурі розташовуються звичайні закони. Наступною ланкою є підзаконні нормативно-правові акти.



Конституція України

Стаття 8. <...> Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Закони – це нормативно-правові акти, що мають вищу силу після Конституції. Їх ухвалює лише Верховна Рада України. Вони мають вищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів. Існують конституційні та звичайні (поточні) закони. Закони **не можуть суперечити Конституції** і мають пряму дію.



Конституція України

Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.



Закон України «Про міжнародні договори України»

Стаття 19. Дія міжнародних договорів України на території України.

2. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.



Отже, якщо норми міжнародного договору відрізняються від норм закону України, застосовуються норми міжнародного договору.

Юридична сила правового акта відображає ієрархію нормативно-правових актів. Нормативно-правові акти нижчого рівня повинні відповідати актам вищого рівня і не суперечити їм. Акти вищих органів мають вищу юридичну силу над актами нижчих органів. Наприклад, Конституція України має найвищу юридичну силу, а закони ухвалюються на основі та на виконання Конституції. Укази Президента й постанови Кабінету Міністрів мають вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Порушення юридичної сили призводить до недійсності або втрати чинності правового акта. Якщо два акти суперечать один одному, діє той, що має **вищу юридичну силу**.

1



Завдання 1. Ваші однокласники сперечаються, чи варто дотримуватися правил поведінки й статуту школи, якщо це не закон.

1. Чи є правила поведінки в класі соціальною нормою?
2. Чи мають вони ознаки правової норми?
3. Які можуть бути наслідки порушення цих правил?

Завдання 2. Простежте, як змінювалися джерела права від законів Хаммурапі, «Руської правди», Магдебурзького права до Конституції України. Що спільного в цих історичних актах? Що зазнавало змін?

Завдання 3. Порівняйте норми моралі, права й релігійні норми та заповніть подану нижче таблицю.

Вид норми	Хто встановлює?	Наслідки порушення	Приклад

3



Завдання 4. Об'єднайтесь у групи та створіть мініконституцію – основні правила вашого класу. *Обговоріть:* які з них мають бути нормами моралі, а які – правовими нормами.



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/vrY6MvsK> або QR-кодом, заповніть листок самооцінювання.

§ 4. Правовідносини



Байка «У вагоні»

Увійшла жінка у вагон, сіла і сидить. Аж ось і квитки перевіряють.

- Пані, – каже провідник, – у вас є квиток?
- Є, – каже та, показуючи.
- Цей не годиться, – каже провідник, дивлячись на квиток.
- Як не годиться?! – дивується жінка. – Сім днів годився, а тепер не годиться?!

- Чи можна назвати дії особи в цій життєвій ситуації правомірними?
- Назвіть приклади конкретних життєвих ситуацій (дій чи подій), які передбачені правовими нормами.

1. Поняття та ознаки правовідносин. Відносини між людьми та їх об'єднаннями в реальному житті мають різноманітні форми виявлення. Вони можуть бути релігійними, політичними, моральними, зокрема правовими.

Правові норми є особливим, офіційним регулятором суспільних відносин. Регулюючи ті чи інші суспільні відносини, вони тим самим

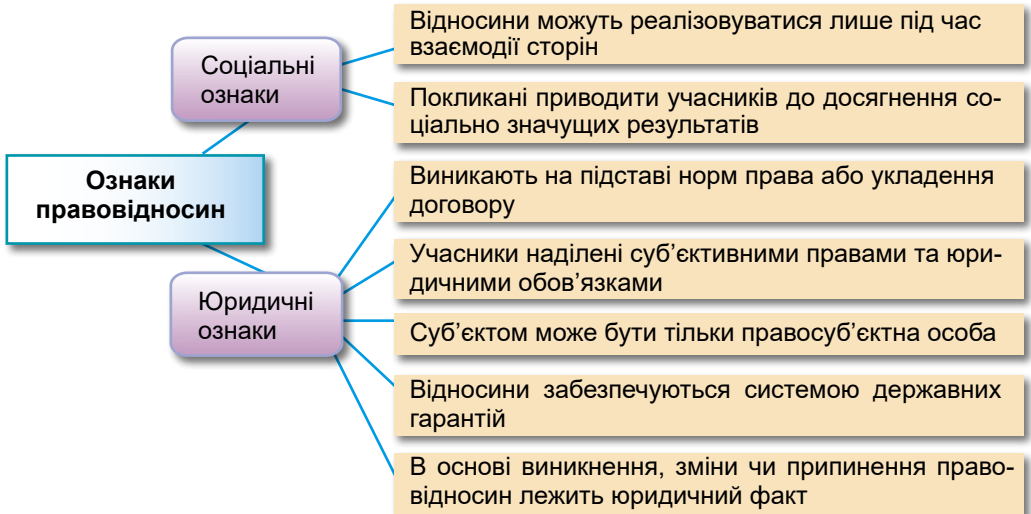


надають їм правової форми. Тож виникає особливий вид суспільних відносин – правовідносини.



Правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких мають суб'єктивні права й обов'язки, що забезпечуються державою.

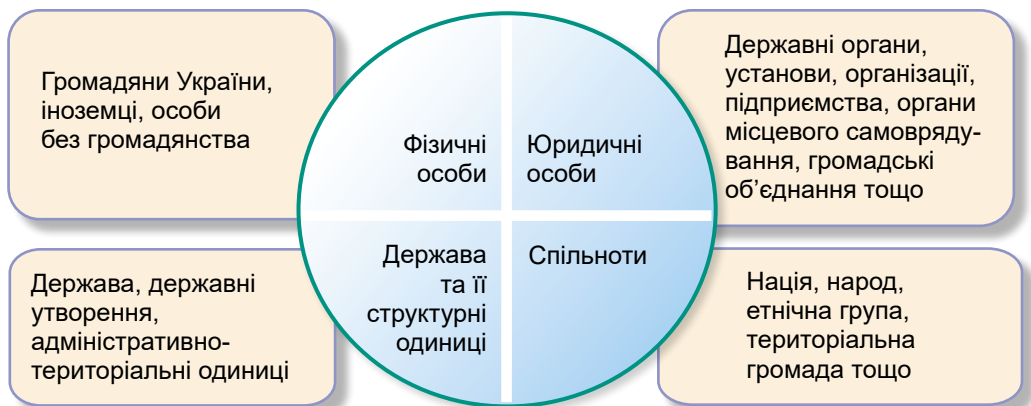
Правовідносинам властиві соціальні та юридичні ознаки.



2. Склад правовідносин. Правовідносини мають складну юридичну конструкцію, у яку входять такі структурні елементи, як суб'єкти, об'єкти та зміст правовідносин.

Суб'єкти правовідносин – це особи, які на підставі юридичних норм можуть бути учасниками правовідносин – носіями суб'єктивних прав та обов'язків.

Суб'єкти правовідносин



Суб'єктами правовідносин є особи, які мають *правоздатність* і *дієздатність*.

Правоздатність – це здатність суб'єкта права бути носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Здатність мати права та нести обов'язки визнається рівною мірою за всіма учасниками правовідносин.



Дієздатність – це здатність особи своїми діями набувати суб'єктивних прав та юридичних обов'язків і реалізовувати їх. Дієздатність пов'язана з психічними та віковими якостями людини й залежить від них.

Сукупність правоздатності та дієздатності утворює *правосуб'єктність* особи. **Правосуб'єктність** – це здатність (можливість) особи бути учасником правовідносин. Вона настає в певний момент, пов'язана з віком для фізичної особи, реєстрацією для юридичної особи. Правосуб'єктність характеризує особу як суб'єкт права.



Об'єкти правовідносин – це матеріальні, духовні та інші соціальні блага, що задовольняють інтереси й потреби фізичних та юридичних осіб і з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини.

Серед об'єктів традиційно розрізняють:

- матеріальні цінності – речі (рухоме й нерухоме майно);
- нематеріальні цінності – результати інтелектуальної, творчої діяльності, послуги, честь, гідність, ділову репутацію особи тощо.

Одне й те саме благо може бути об'єктом різноманітних правовідносин. Наприклад, створена художником картина є об'єктом авторського права, об'єктом купівлі-продажу, якщо він виставляє її на продаж, об'єктом права власності, якщо її хтось купить, об'єктом охорони культурних цінностей тощо.



Зміст правовідносин – це конкретна поведінка суб'єктів правовідносин та її юридичне закріплення нормами права у вигляді суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

До змісту правовідносин належать права та обов'язки учасників суспільних відносин. Зміст правовідносин має дві сторони – *юридичну* та *фактичну*. Ці сторони змісту нерозривно пов'язані між собою, але не тотожні. Наприклад, особу, яка має середню освіту та отримала сертифікат національного мультипредметного тесту з балами, не нижчими за 100 з кожного предмета, наділено правом вступати до закладу вищої освіти, тобто перед нею великий вибір можливостей, які складають зміст її суб'єктивного права. Проте реально вступити можна лише до одного закладу вищої освіти. Отже, фактичний зміст – лише один з багатьох варіантів реалізації суб'єктивного права.

Фактичний зміст правовідносин – це реальна поведінка суб'єктів, їхня діяльність, у якій реалізуються суб'єктивні права та юридичні обов'язки. **Юридичний зміст** безпосередньо складають суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників правовідносин, тобто можливість певних дій.

Суб'єктивне право – це вид і міра можливої поведінки суб'єкта, яка охороняється, захищається і гарантується державою. **Юридичний обов'язок** – це міра належної (необхідної) поведінки суб'єкта права. Суб'єктивне право та юридичний обов'язок становлять структуру юридичного змісту правовідносин.

3. Підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин. Правовідносини – явище динамічне. Вони виникають, змінюються, припиняються на підставі реальних життєвих обставин (так званих *юридичних*

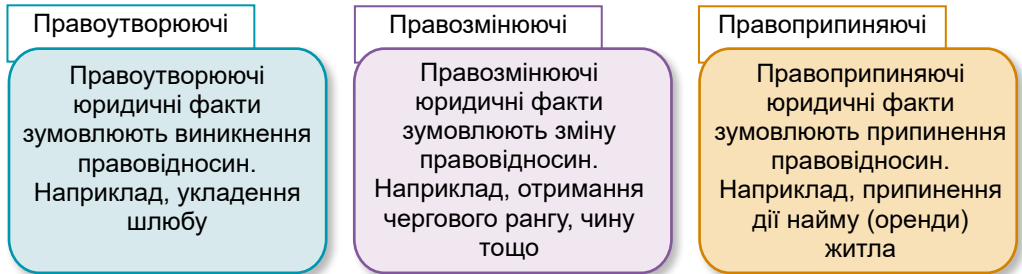


фактів), з якими норма права пов'язує настання певних правових наслідків.

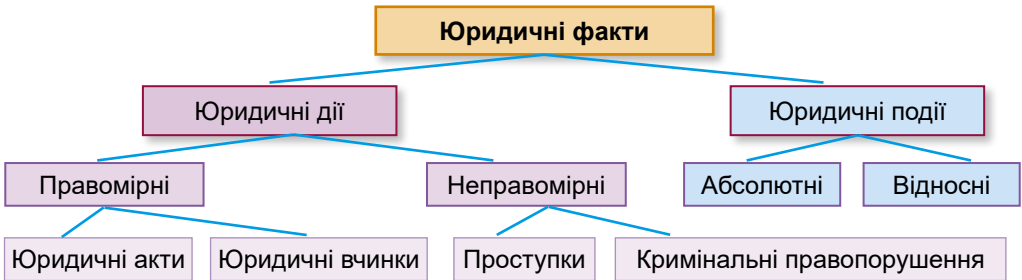


Юридичні факти – це передбачені нормами права конкретні життєві обставини, які зумовлюють виникнення, зміну або припинення правових відносин.

Юридичні факти можна класифікувати за певними критеріями. Залежно від характеру правових наслідків, які вони породжують, юридичні факти поділяються на:



Найпоширенішою класифікацією є їх поділ за *вольовим критерієм*:



Події – це обставини (явища), що не пов'язані з волею учасників конкретних правовідносин. До них належать дії сил природи (землетрус, повінь), народження та природна смерть людини, вплив строків. *Абсолютні події* – це ті факти, які абсолютно не залежать від волі людей (наприклад, природні явища). *Відносні події* не пов'язані з волею учасників конкретних правовідносин, але пов'язані з волею третіх осіб (наприклад, підпал будинку може призвести до виникнення страхових відносин між власником і страховою компанією).

Дії – це такі факти, настання яких залежить від волі особи (наприклад, укладення договору, скоєння правопорушення). До дій не належать учинки, здійснені без участі свідомості й волі особи. Одночасно до дій належить свідоме утримання від дій.

За юридичною природою дії поділяються на правомірні та неправомірні (протиправні).

Правомірні, своєю чергою, поділяються на:

- *юридичні акти* (дії, що здійснюються з наміром спричинити юридичні наслідки, які є результатом активної реалізації права): адміністративні акти – накази, розпорядження, інструкції тощо; акти юрисдикційних органів – судові рішення; правочини – як юридичних, так і фізичних осіб;



• *юридичні вчинки* (фактичні правомірні дії, що не суперечать праву й приводять до юридичних наслідків незалежно від намірів особи, яка їх спричиняє). Наприклад, знахідка, творчість.

До неправомірних дій належать: дисциплінарні проступки, адміністративні правопорушення, цивільні правопорушення та кримінальні правопорушення.



I. Виконайте тестові завдання.

1. Серед запропонованих ситуацій укажіть ті, які є діями.

- А У пологовому будинку міста Новоукраїнка народився хлопчик.
- Б Громадянин Разумов Петро був зарахований студентом юридичного факультету.
- В Через повінь на Одещині жителі населених пунктів поблизу Ізмаїлу, Кілії та Вилкового втратили значну частину майна.
- Г Громадяни Василь та Одарка урочисто зареєстрували шлюб.
- Д Микита, вийшовши з ресторану, почав присікуватися до перехожих.
- Е З того часу як Олена повинна була повернути борг своїй подружці, минуло три роки і п'ять місяців.

2. Установіть відповідність між конкретним юридичним фактом та його кваліфікацією за вольовим критерієм.

- | | |
|----------------|--------------------|
| 1 Знахідка | А Злочин |
| 2 Хуліганство | Б Відносна подія |
| 3 Торнадо | В Юридичний акт |
| 4 Рішення суду | Г Юридичний вчинок |
| | Д Абсолютна подія |

3. Укажіть суб'єктів правовідносин у поданій ситуації. Микола з Андрієм вирішили укласти договір міні: Микола віддавав спортивний велосипед в обмін на планшетний комп'ютер Андрія.

- А Микола з Андрієм
- Б Договір міні
- В Спортивний велосипед Миколи
- Г Планшетний комп'ютер Андрія

2 II. Дайте визначення поняття «правовідносини». Визначте вид правовідносин. Проаналізуйте структуру правовідносин.

Пенсіонерка Нетудихата Таміла домовилася з учнем 9 класу Невтомним Сергієм про те, що Сергій протягом двох днів за 500 грн засклить вибиті унаслідок вибухової хвилі від падіння на сусідній вулиці російського дрона вікна у її спальній кімнаті. Отримані кошти Сергій планує передати у фонд бригади, у якій воює його батько.

Дайте відповіді на запитання:

1. Які ознаки вказують на те, що відносини є правовими? Проаналізуйте структуру цих правовідносин. Які правові норми регулюють такі відносини?
2. Що таке волонтерство? У чому полягає його суть?
3. Чому люди стають волонтерами? Які мотиви їх спонукають до цього?
4. Як війна в Україні вплинула на розвиток волонтерського руху?
5. Які позитивні наслідки має волонтерство для суспільства?



6. Чи можуть учні 9 класу бути волонтерами? Які приклади ви знаєте?
7. Уявіть, що ви стали волонтером/волонтеркою. У якій сфері хотіли б допомагати і чому?

III. Визначте, які з наведених нижче юридичних фактів є юридичними вчинками, а які – юридичними актами. Відповідь обґрунтуйте.

1. Микола та Ірина напередодні реєстрації шлюбу уклали шлюбний договір.
2. Олексій за допомогою 3D-принтера розробив унікальний БПЛА-розвідник.
3. Наталія створила книжку-комікс про долю тварин, яких волонтери вивезли із зони бойових дій.
4. Максим знайшов скарб часів середньовіччя під час ремонту ділянки тротуару біля свого приватного будинку.
5. Суд визнав права власності за громадянином Сидоренком на самовільно збудований гараж після того, як йому було надано земельну ділянку під цю споруду.



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/vrY6MSPy> або QR-кодом, заповніть листок самооцінювання.



§ 5. Правопорушення. Юридична відповідальність



Г. Сковорода – про правосвідомість і причини порушення соціальних норм: *«О содлодкий шлях життя, коли совість чиста!»*; *«Розум завжди любить до чогось братися, і коли він не матиме хорошого, то звертатиметься до поганого»*.

- Чому важливо спрямовувати розум на добрі справи?
- Як знання закону допомагає людині зберігати чисту совість?

1. Поняття правопорушення та його склад. Поведінка людей надзвичайно різноманітна. Основним її різновидом є правомірна поведінка, переважна більшість громадян та організацій у сфері права діють відповідно до неї. Правопорушення є прямою протилежністю правомірній поведінці.



Правопорушення – це протиправне, винне, суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) особи, яке тягне за собою юридично визначені для правопорушника негативні наслідки.

Основні ознаки правопорушення

Завдає суспільству певної шкоди, а тому завжди є небажаним, суспільно небезпечним

Протиправний акт поведінки, тобто такий, що порушує правову норму

Наявність причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками, зумовленими саме цим діянням

Це зовнішній акт поведінки – діяння, що проявляється у формі дії чи бездіяльності

Винне діяння, тобто вчинене умисно або з необережності

Це свідомий і вольовий акт поведінки, тобто вчинений особою, що розуміє значення свого діяння



Відсутність хоча б однієї ознаки не дає змоги розглядати діяння як правопорушення. Ознаки утворюють поняття «склад правопорушення».



Склад правопорушення – це сукупність передбачених законом об'єктивних і суб'єктивних ознак суспільно небезпечного діяння, за вчинення якого винна особа несе юридичну відповідальність.

Елементи складу правопорушення

Об'єкт правопорушення – це ті суспільні відносини, які охороняються нормами права і на які посягає правопорушення

Суб'єкт правопорушення – це осудна фізична чи юридична особа

Об'єктивна сторона – це зовнішній прояв протиправного діяння, спричинений ним небезпечні наслідки й причинний зв'язок між діянням і наслідками

Суб'єктивна сторона – це внутрішнє психічне ставлення суб'єкта до скоєного діяння

Об'єктом правопорушення можуть бути лише суспільні відносини, що охороняються нормами права, а матеріальні предмети й духовні блага можуть виступати як *предмет правопорушення*.

Об'єктивну сторону чітко закріплено в законі. Наприклад, тілесні ушкодження можуть бути тяжкими, менш тяжкими, легкими. Кожне з них утворює самостійний склад злочину.

Ознаками об'єктивної сторони правопорушення є:

- дія чи бездіяльність;
- суспільно небезпечні наслідки;
- причинний зв'язок між діяннями та небезпечними наслідками;
- факультативні (додаткові) елементи: місце, час, спосіб, знаряддя,

обставини вчинення правопорушення.

У кримінальних, адміністративних правопорушеннях суб'єктами складу правопорушення є індивіди, тобто фізичні особи, які є осудними. *Осудність* – це стан людини, коли вона розуміє характер і значення своїх дій і може керувати ними. Не підлягає відповідальності особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення перебувала у стані неосудності.

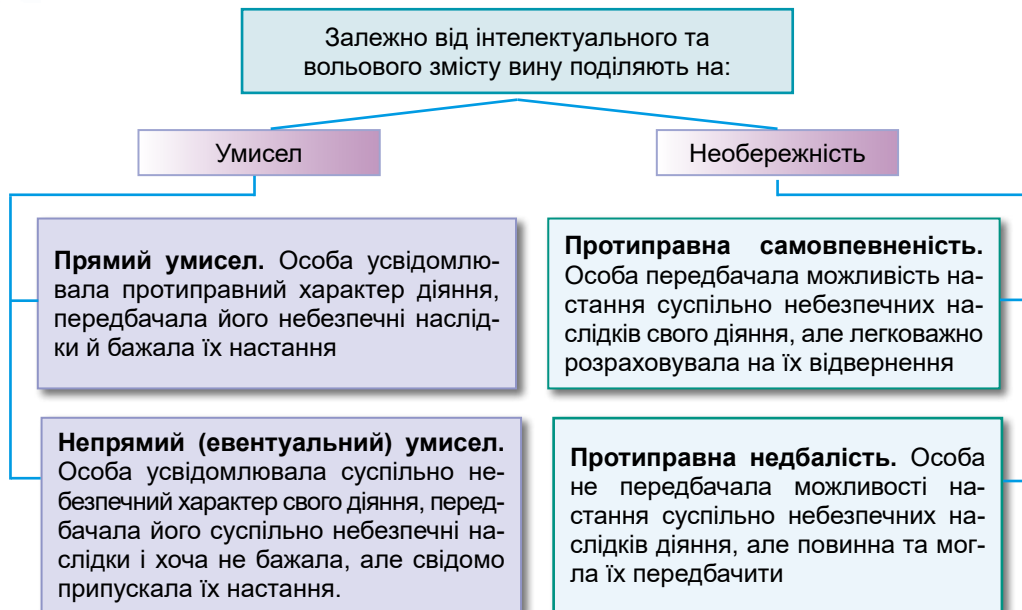
Обов'язковим елементом суб'єктивної сторони правопорушення є вина – психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків.

Крім обов'язкового елемента – вини, суб'єктивна сторона має і факультативні елементи:

- *мотив* – усвідомлене прагнення до здійснення конкретних вольових дій чи утримання від них (бездіяльність). Мотив є рушійною силою поведінки правопорушника, він передує правопорушенню і визначає суспільну небезпеку особи порушника і вчиненого ним діяння. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу правопорушення притаманний лише умисним правопорушенням, у яких стосується як діяння, так і його наслідків;



- *мета* – це уявлення особи про бажаний результат, до якого вона прагне, скоюючи правопорушення.

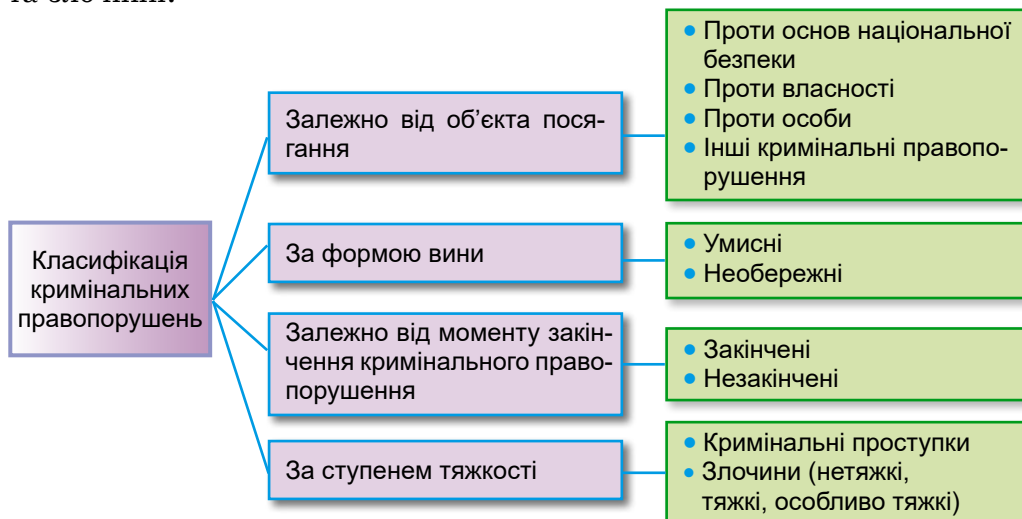


2. Види правопорушень. За ступенем суспільної небезпечності, характером санкції, що застосовується до суб'єктів, правопорушення поділяються на *кримінальні правопорушення* і *проступки* (вчинки, що є правопорушеннями, передбаченими як іншими галузями законодавства, так і кримінальною).



Кримінальне правопорушення – це передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом кримінального правопорушення.

Кримінальні правопорушення поділяють на кримінальні проступки та злочини.





Проступки – це протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено відповідальність.

Проступки поділяються на конституційні, адміністративні, дисциплінарні, матеріальні, земельні, екологічні, цивільно-правові, кримінальні тощо.

Конституційний проступок – це протиправне суспільно небезпечне порушення суб'єктом конституційних правовідносин (наприклад, посадовою особою, органом влади) вимог Конституції та інших конституційно-правових норм, що не відповідає належній поведінці та тягне за собою негативні правові наслідки або конституційно-правову відповідальність.

Адміністративний проступок – це вчинене у формі протиправної дії або бездіяльності винними особами правопорушення, яке посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, суспільні відносини у сфері державного управління і за яке закон передбачає адміністративну відповідальність.

Цивільно-правове правопорушення – це порушення, вчинене у сфері майнових та особистих немайнових відносин між суб'єктами цивільного права (фізичними та юридичними особами), об'єкт якого має матеріальну (майнову) або духовну (особисту немайнову) цінність.

Дисциплінарний проступок – це суспільно шкідливий протиправний вчинок фізичної особи, що завдає шкоди внутрішньому розпорядку діяльності підприємств, установ, організацій шляхом порушення норм, які встановлюють правила трудової, службової, навчальної, військової та інших дисциплін, а також невиконання або неналежне виконання працівником своїх трудових обов'язків, і має наслідком застосування дисциплінарних стягнень.

3. Поняття та підстави юридичної відповідальності. Людина пов'язана певними правилами співжиття, які встановлюються, підтримуються й охороняються самим суспільством, державою та її органами. Крім того, існує також відповідальність за їх невиконання або недотримання.

Під відповідальністю розуміємо обов'язок особи зазнати негативних наслідків за вчинки, які не відповідають установленим суспільством соціальним нормам. Серед видів соціальної відповідальності розрізняють моральну, політичну, юридичну тощо.



З давніх часів термін «юридична відповідальність» уживався у значенні «борг», «обов'язок» чи «покарання». В античних філософів ідея відповідальності входила до категорії «справедливість» як необхідна поведінка, як неухильне слідування законам.

Термін «юридична відповідальність» вживається у двох розуміннях. *По-перше*, як внутрішня якість людини, риса її правової культури, особливо коли правова відповідальність стає нормою поведінки, керівництвом до дії. Тоді вона виявляється в глибокій повазі людини до



права та правового закону, у свідомому та добродійному дотриманні всіх вимог права й закону.

Наявність правової відповідальності закладає перспективу поступового зникнення спеціалізованого державного примусу. Така відповідальність, демонструючи прогресивний розвиток суспільства, називається *позитивною юридичною відповідальністю*. Вона підтримується правовими стимулами – нормами, що визначають пільги, переваги, матеріальну винагороду тощо.

По-друге, поняття «юридична відповідальність» має чітко визначений юридичний зміст – це застосування заходів державного примусу за здійснене правопорушення. Юридична відповідальність – це відповідальність перед законом, перед судом. Вона передбачає негативні наслідки для правопорушника, а тому називається *негативна (ретроспективна) юридична відповідальність*.



Юридична відповідальність – це специфічні правовідносини між державою та правопорушником, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, покладанням на останнього обов'язку зазнати несприятливих наслідків за вчинене правопорушення.

Юридична відповідальність визначається такими ознаками:

Зазвичай до юридичної відповідальності притягується лише особа, яка вчинила правопорушення

Відповідальність реалізується за допомогою застосування заходів державного примусу

Потребує вмотивованого рішення уповноваженого органу про притягнення до відповідальності

Визначається негативними наслідками для особи, яка вчинила правопорушення

Підставами притягнення до юридичної відповідальності є:

- наявність правової норми, що передбачає склад правопорушення;
- юридичний факт – вчинення самого правопорушення;
- наявність правозастосовного акту, що набрав чинності (наприклад, вироку суду).

4. Види юридичної відповідальності. Існування різних видів правопорушень передбачає й поділ юридичної відповідальності на самостійні види.

Залежно від галузевої належності правової норми, що порушена:

- *дисциплінарна відповідальність* – це такий різновид юридичної відповідальності працівника за порушення трудової дисципліни із застосуванням до нього дисциплінарних стягнень;

- *матеріальна відповідальність* – це різновид юридичної відповідальності працівника за матеріальну шкоду, завдану підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на нього трудових обов'язків;

- *адміністративна відповідальність* – це вид юридичної відповідальності фізичних (юридичних) осіб, який настає за вчинення адміністративного правопорушення і який створює для цих осіб несприятливі наслідки майнового чи морального характеру;



- *цивільно-правова відповідальність* – це такий вид юридичної відповідальності, який пов'язаний з накладенням цивільно-правових стягнень (пені, штрафу й відшкодування збитків) на фізичну та юридичну особу за невиконання або неналежне виконання зобов'язань або заподіяння позадоговірної шкоди, а також за порушення деяких особистих немайнових прав (честь, гідність, ділова репутація особи тощо);

- *кримінальна відповідальність* – це такий вид відповідальності, що полягає в застосуванні до винної в кримінальному правопорушенні фізичної особи видів кримінального покарання;

- *конституційна відповідальність* – це вид юридичної відповідальності, що встановлюється нормами конституційного права та передбачає несприятливі наслідки для суб'єктів, які вчинили конституційне правопорушення.



1. Під час перерви учні 10 класу вийшли на шкільне подвір'я і почали грати в сніжки. Один зі школярів, вирішивши продемонструвати свою вправність, почав кидати сніжки на дах школи. Одна зі сніжок потрапила у вікно, унаслідок чого було розбито скло.

- Чи можна вважати це правопорушенням? Доведіть.

2. Десятикласники Мар'яна й Петро вирішили здійснити взаємовигідний обмін. За два диски Мар'яни із кресленнями деталей для дрона Петро віддавав витратні матеріали до 3D-пристрою, а саме пластик сірого і червоного кольорів. Удома Петро раптом виявив, що на дисках нічого не записано.

- Чи було Мар'яною здійснено правопорушення? Доведіть.

3. Десятикласниця Настя Поліглот, поспішаючи на урок англійської, перейшла вулицю у 20 метрах від пішохідного переходу. Намагаючись об'їхати школярку, водій автомобіля був змушений різко звернути на узбіччя. У результаті відбувся наїзд на газетний кіоск, крім того, було пошкоджено автомобіль.

1. Дайте правовий аналіз дій Насті Поліглот.

2. Чи можуть її притягти до юридичної відповідальності? Якщо так, то до якого виду юридичної відповідальності її буде притягнуто?

3



Обговоріть ситуацію в групах. За результатами обговорення створіть пам'ятку-комікс «Як діяти в ситуації вербування?». Для цього можна скористатись інформацією на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України: <https://cutt.ly/vrGmyvq6>.



П'ятнадцятирічний школяр Назар активно користується соціальними мережами. Одного дня до нього додався новий підписник під вигаданим ім'ям Дем'ян Плам'яний. Вони почали активно спілкуватися. Дем'ян підтримував інтерес підлітка до комп'ютерних ігор. Через тиждень новий товариш попросив фото з району Назара, а згодом – «для цікавого членджу» – попросив зняти відео біля військової частини, яка розташована поруч.

Останнє прохання викликало занепокоєння Назара. Він розповів про своє спілкування з новим знайомим батькам. Тато Назара написав у чат-бот Служби безпеки України «Спали ФСБшника». Виявилось, той, хто стояв за профілем, був агентом спецслужб РФ, які збирають розвіддані через неповнолітніх, використовуючи їхню необізнаність. Назар міг виконати завдання, не підозрюючи нічого серйозного.

1. Які права Назара було поставлено під загрозу?



2. Яку юридичну відповідальність може нести неповнолітній у подібній ситуації?
3. Підліток, який пристав на пропозицію виконати «завдання», є злочинцем чи жертвою? Аргументуйте свою позицію.
4. Які дії/слова повинні насторожити під час спілкування?
5. Яким чином держава та суспільство можуть захищати підлітків від ворожого впливу в мережі?

ПАМ'ЯТАЙТЕ!

Куди звертатися в разі спроби вербування дитини або виявлення підозрілої діяльності?

Потрібно негайно повідомити поліцію за номером 102, 112 або заповнити форму зворотного зв'язку на сайті кіберполіції: ticket.cyberpolice.gov.ua.

Також корисними можуть бути ресурси, такі як telegram-канал «Брама», де надається інформація про безпечне користування інтернетом та протидію шахрайству, а також чат-бот Служби безпеки України «Спали ФСБшника» (t.me/spaly_fsb_bot), куди можна повідомляти про спроби вербування.

Проект «Кібер Брама» від кіберполіції (stopfraud.gov.ua) також пропонує корисну інформацію щодо безпеки в мережі.



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/VrY6M2mG> або QR-кодом, заповніть листок самооцінювання.

**ЗАВДАННЯ ДЛЯ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ**

I. Перейшовши за посиланням <https://forms.gle/pgxNVmEwJKkiZzLi6> або QR-кодом, виконайте тестові завдання «Узагальнення до розділу 1».



II. Прочитайте тексти й дайте відповіді на подані нижче запитання.

1. Який вид соціальних норм залежно від способу встановлення і забезпечення відображено в тексті? 2. Дайте визначення цього виду соціальної норми. 3. Доведіть вашу думку словами з тексту.



А Святкування Купала (7 липня) починалося з прикрашання купальського дерева на березі річки. Дівчата прикрашали його стрічками, звивали з гілок вінки. Довкола дерева водили «кривого танцю», співали купальських пісень. Увечері запалювали вогнище. Купальська ніч вважалася чарівною, у цю ніч, за повір'ями, цвіте квітка папороті, хто її мав, той все на світі знав і тому багатство саме до рук ішло.



Б День Святої Трійці, Зелена неділя – одне з головних християнських свят, яке в католицизмі має найвищий статус торжества. Свято означає появу людям Всевишнього в усіх трьох іпостасях як Святої Трійці: у вигляді Бога Отця, Бога Сина й Бога Святого Духа. Давніша назва – Зелені свята – відображає давній культ рослинності (на Трійцю поширений звичай прикрашати житло зеленню).



В Зі Статуту «Українського козацтва». «Українське козацтво» – міжнародна національно-патріотична й оборонно-спортивна всеукраїнська громадська організація. Її членами мають право бути: нащадки українського козацького роду, громадяни України, які досягли вісімнадцятирічного віку, стоять на засадах захисту державності України, пройшли випробувальний термін один рік і виявили глибокі українські патріотичні переконання <...> склали присягу й здійснюють суспільно корисну для України діяльність.

Г Кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.



Д З казки «Сірко». В одного чоловіка був старий собака Сірко. Увесь вік вірою і правдою служив пес хазяїну. Бачить хазяїн, що із собаки вже нічого не буде, – прогнав його від себе. Никає Сірко полем, і так йому гірко! Коли ж підходить вовк та й питає:

– Чого ти тут ходиш?

– Що ж, брате, прогнав мене хазяїн, то й ходжу.



III. Розв'яжіть юридичні ситуації.

1. Назвіть види правопорушень та сформулюйте їхні визначення. Схарактеризуйте підстави юридичної відповідальності. За таблицею визначте види правопорушень, які містяться в поданому нижче тексті.

№	Вид правопорушень	Зміст
1		
2		
3		
4		

Двох вісімнадцятирічних юнаків – Сергія та Антона, які працювали робітниками на складі, бригадир відправив для розвантаження печива до магазину, проте вони замість виконання роботи пішли до міського парку, де почали розпивати спиртні напої. На зауваження пенсіонерів, які відпочивали в парку, щодо припинення таких дій Сергій відповів грубо, указуючи пенсіонерам, щоб вони не лізли не в свою справу. Перебуваючи в нетверезому стані, хлопці стали чіплятися до перехо-



жих і в однієї з жінок вирвали з рук сумку. На крики жінки з'явився наряд поліції, який і затримав порушників.

2. Дайте визначення поняття «правовідносини». Визначте вид правовідносин. Проаналізуйте структуру правовідносин за поданими нижче текстами.

А Учень 9 класу Василь займався на підготовчих курсах і готувався до вступу в ліцей. Заняття оплачували його батьки.

Б Іванченко домовився із Сергеевим про те, що останній протягом тижня за 200 гривень поклеїть шпалери в його спальній кімнаті.

3. Дайте визначення поняття «правопорушення». Визначте вид правопорушення. Схарактеризуйте ознаки правопорушення. Проаналізуйте склад правопорушення за поданим текстом.

Сергієнко Анатолій, який працює майстром-підривником на шахті, спізнився на роботу на дві години.

4. Визначте вид відповідальності в наведених ситуаціях. Чи в усіх ситуаціях відповідальність регулюють норми права?

1. Петренко Б. після святкування Нового року не з'явилася на роботу.

2. Іванова А. порушила громадський спокій, а саме – слухала гучно в квартирі музику після 22:00.

3. Васильченко О. нецензурно лаявся в парку культури та відпочинку.

4. Коваль К. проїхала на червоне світло світлофора.

5. Жук В. після розлучення з дружиною злісно не сплачує аліментів на спільну дитину.

6. Молоді люди пили пиво на дитячому майданчику.

7. Вероніка необачно розбила скло у вікні на першому поверсі закладу освіти.

8. Кудінов Д. їхав у тролейбусі без квитка.

9. Теліпайло Д. списав домашнє завдання в однокласника.



РОЗДІЛ 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ – ОСНОВНА МЕТА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

§ 6. Поняття і класифікація прав людини. Еволюція прав людини



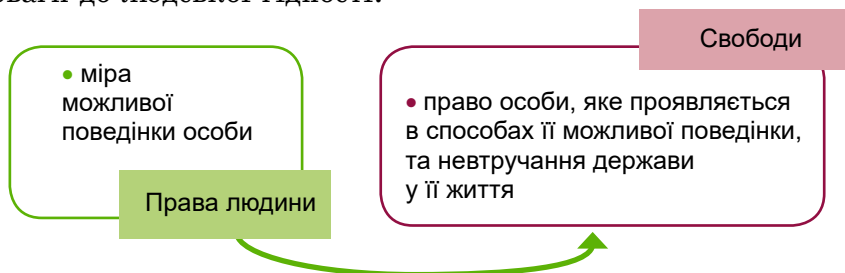
Г. Сковорода – про свободу та обов'язок: «Що є свобода? Добро в ній яке є? Кажуть, неначе воно золотее? Ні ж бо, не злотне: зрівнивши все злото, проти свободи воно лиш болото!»

- З якими благами український філософ порівнює свободу?
- Яке благо (матеріальне – «злото» чи духовне – «свобода»), на думку мислителя, є пріоритетним? Висловіть свої судження із цього приводу.
- Порівняйте вислів Г. Сковороди з тезою політика С. Бандери: «Коли поміж хлібом і свободою народ обирає хліб, він зрештою втрачає все. Якщо обирає свободу, матиме вирощений ним і ніким не відібраний хліб». Подумайте, чи є відмінність між тими благами, які і філософ, і політик протиставляють свободі.

1. Поняття прав людини. Уявіть світ, у якому кожна людина – незалежно від її віку, статі, кольору шкіри чи поглядів – може вільно висловлювати думки, навчатися, працювати та бути захищеною від несправедливості. Звучить як мрія? Насправді це – не фантастика, а ідеал, до якого людство йде вже століттями. Цей ідеал називається *права людини*.

Усі права людини ґрунтуються на визнанні того, що кожна людина має гідність, яку треба поважати й захищати. Гідність – це внутрішнє відчуття цінності кожної людини. Це усвідомлення того, що ти маєш значення просто тому, що ти – людина.

Під час Революції Гідності (2013–2014) люди вийшли на Майдан не лише через політичне рішення тогочасної влади відмовитися від європейської інтеграції, а насамперед через відчуття зневаги до своєї гідності. Які права були порушені під час Революції Гідності? Це передусім право на мирний протест, свободу слова, право на життя. Ці події стали для нашої країни свідченням того, що права людини неможливі без поваги до людської гідності.





Права людини – це не просто набір слів у міжнародних документах. Це щоденний щит для кожного з нас. Вони захищають честь, гідність, свободу та справедливість. Але щоб ці права діяли, їх потрібно розуміти, обстоювати й поважати – не лише свої, а й права інших. Саме тому ця тема така важлива для кожної людини, особливо для молоді, яка буде творити майбутнє.



Права людини – соціальна спроможність людини вільно діяти, самостійно обирати вид і міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних і духовних потреб шляхом користування певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами.

Поняття «свобода» пов'язане з характеристикою таких діянь особи, які визначають сферу її самостійності, захисту від втручання в її внутрішній світ (свобода думки, свобода світогляду й віросповідання тощо).

Доцільно наголосити, що реалізація прав і свобод людиною супроводжується потенційною відповідальністю – наприклад, користуючись свободою слова, не можна закликати до насильства чи ненависті.

Поняття «права людини» складне й багатогранне. Його сутність проявляється в наступних аспектах:

- права з'являються в людини від моменту народження як невід'ємна умова фізичного та соціального існування і розвитку й водночас як передумова досягнення мети життя;
- за змістом права людини – це такі її соціальні можливості, які пов'язані з конкретно-історичними умовами, економічним і культурним рівнем життя суспільства;
- права людини – це категорія можливої поведінки людини; їх реалізація залежить від бажання конкретної людини, а держава не може і не повинна примушувати до використання прав;
- права людини мають універсальний характер, неподільні, взаємопов'язані та взаємообумовлені, вони є надбанням кожної людини.

Суб'єктом, на якого покладають обов'язки щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина, є *держава*. Роль держави як головного гаранта прав і свобод впливає зі змісту Конституції України.



Конституція України

Стаття 3. <...> Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 22. <...> Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

2. Класифікація прав людини. Основні права людини становлять певну систему і класифікуються за різними підставами:

За суб'єктом права

- Права людини
- Права громадянина



За черговістю включення до правових документів

- Права першого покоління
- Права другого покоління
- Права третього покоління
- Права четвертого покоління (на етапі становлення)

За генезисом (розвитком)

- Природні (природжені)
- Позитивні права людини

За змістом

- Особисті (громадянські) права і свободи
- Політичні
- Соціально-економічні та інші

Права людини пов'язані із самою людиною, її існуванням і розвитком. До цього виду прав належать право на життя, право на повагу до гідності людини, право на свободу й особисту недоторканність тощо.

Права людини порівняно з *правами громадянина* пріоритетні. Адже права людини поширюються на всіх людей, які проживають у тій чи іншій державі, а права громадянина – лише на тих осіб, які є громадянами певної країни. Прикладом прав громадянина є право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації, право брати участь в управлінні державними справами, виборчі права тощо.

Однією з найбільш поширених класифікацій прав людини є поділ на природні та позитивні права.

Природні права людини – це права, які людина має від самого народження. Їх не дає держава і не закріплює закон – вони просто існують. Ці права мають усі люди, незалежно від того, де вони живуть, скільки їм років чи яка в них мова. Наприклад, право на життя, свободу і повагу – це природні права, бо вони закладені в самій природі людини.

Позитивні права людини – це права, які створює та надає держава. Вони записані в законах, правилах, рішеннях судів та інших нормативно-правових або адміністративних документах. Тож це «писані» правила, які мають виконуватися всіма.

З іншими класифікаціями прав людини ми детальніше ознайомимося в наступних темах.

3. Еволюція прав людини. Еволюція прав людини – це тривалий історичний процес, що відображає боротьбу людства за гідність, свободу та справедливість. Права людини почали формуватися як ідея протягом XVII–XVIII ст. З того часу вони поступово розширювалися і закріплювалися в законах різних країн та міжнародних документах.

Покоління прав людини – це класифікація прав людини відповідно до їх історичного розвитку. Традиційно їх прийнято ділити на три, але дедалі частіше з'являється думка про відокремлення четвертого покоління.

Щодо класифікації прав і свобод за черговістю включення до конституцій та міжнародних правових документів, то *перше покоління*



включає проголошені буржуазними революціями (XVII–XVIII ст.) громадянські й політичні права, які отримали назву «негативних» («природних»), тобто таких, що виражають незалежність особистості від держави, позначають межі її втручання у сферу свободи людини (право на життя, недоторканність житла).

Друге покоління стосується соціальних, економічних і культурних прав, які набули закріплення в міжнародно-правових документах і конституціях багатьох держав до середини XX ст. Цю групу прав інколи називають «позитивними», оскільки їх реалізація вимагає «позитивного втручання» держави, створення відповідних механізмів такої реалізації. Це – право на відпочинок, на соціальне забезпечення, на освіту.

До *третього покоління* належать солідарні, або колективні, права, існування яких пов'язане з глобальними проблемами людства та які належать більше націям, народам чи територіальним громадам, ніж окремим індивідуумам. Це право на мир, безпечне довкілля, на місце самоврядування. Становлення цієї групи прав розпочалося після Другої світової війни.

Четверте покоління прав людини пов'язують з науковими відкриттями в галузі медицини, генетики, мікробіології та розвитком інформаційних технологій. Сюди зараховують трансплантацію органів, вирощування органів людини з її стовбурових клітин, клонування, використання віртуальної реальності, штучне запліднення тощо.

Перше покоління	<ul style="list-style-type: none">• Право на життя• Право на свободу та особисту недоторканність
Друге покоління	<ul style="list-style-type: none">• Право на відпочинок• Право на освіту• Право на соціальне забезпечення• Право створювати профспілки
Третє покоління	<ul style="list-style-type: none">• Право на мир• Право на участь у користуванні спільним культурним спадком людства• Право на безпечне довкілля• Право на інформаційний простір
Четверте покоління	<ul style="list-style-type: none">• Право людини на штучну смерть (евтаназію)• Право жінки на штучне запліднення і виношування дитини для іншої сім'ї

Права людини третього і четвертого покоління відрізняються від прав двох попередніх поколінь тим, що частина з них перебуває в стадії юридичного оформлення і не має обов'язковості. Вони містяться лише в резолюціях міжнародних організацій.

2

Завдання 1. Прочитайте уривки з наукової літератури. Подумайте, які права людини порушувалися в той чи інший період нашої історії.



1. «Згідно з наказом Райхскомісара України користування залізницею особам не німецького підданства заборонено» (Повідомлення німецької окупаційної влади 1942 р.).

2. «Пропускання книг малоруською мовою як духовного змісту, так і навчальних, і взагалі призначених для початкового читання народу, припинити» (Валуєвський циркуляр 1863 р.).

3. «Як вірний син України, я вирішив узяти на себе тимчасово всю повноту влади. Цією грамотою я оголошую себе Гетьманом усієї України» («Грамота до всього українського народу» від 29 квітня 1918 р.).

4. «На місце старшого, який більше не буде (вибиратись) з-посеред козаків, ми будемо ставити старшого комісара, від сейму до сейму, людину, яка була б народжена в шляхетському стані, у лицарській справі досвідчена, підтримувала б у війську лад, запобігала б усяким бунтам, <...> і з розпорядження гетьмана приходила б у той час і на призначене місце, де потребуватиме Річ Посполита» («Ординація війська Запорозького реєстрового» від 1638 р.).

5. «*Стаття 6.* Керівною та спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу» (Конституція УРСР 1978 р.).

6. «*Стаття 13.* Основу особистої власності громадян України становлять трудові доходи. В особистій власності можуть бути предмети вжитку, особистого споживання, комфорту і підсобного домашнього господарства, жилий будинок і трудові заощадження <...> У користуванні громадян можуть бути ділянки землі, які надаються в установленому законом порядку для ведення підсобного господарства» (Конституція УРСР 1978 р.).

Заповніть подану нижче таблицю.

Порядковий номер історичного документа	Чи порушує гідність та права людини цей документ? (Так/ні)	Якщо порушує, то вкажіть, які саме права людини порушено	Укажіть причини та наслідки дискримінації та утисків прав людини
1			
2			
3			
4			
5			
6			

1 Завдання 2. Знайдіть приклад із творів української або зарубіжної літератури, де змальовано боротьбу за обстоювання гідності людини. Зіставте описані події з історичним періодом. Як ця боротьба вплинула на еволюцію прав людини?



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/crY61cFH> або QR-кодом, заповніть листок самооцінювання.





§ 7. Права та обов'язки людини



Елеонора Рузвельт, співавторка тексту Загальної декларації прав людини, – про цінність визнання прав людини: *«По суті, ми не можемо мати миру або атмосфери, у якій мир буде наростати, якщо не визнаватимемо прав окремих людей і не погодимосся, щоб це було основою, яку було б визнано всім світом».*

- Як визнання прав окремої людини впливає на встановлення миру в суспільстві?

1. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини



Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини – це встановлені в договірному порядку правові норми мінімально допустимого поведіння держави з людьми (громадянами, іноземцями, апатридами), які проживають на її території.

Найбільш універсального характеру міжнародно-правові стандарти прав людини набули в трьох взаємопов'язаних міжнародно-правових документах Організації Об'єднаних Націй.



Загальна декларація прав людини (1948)



Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966)



Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966)

2. Загальна декларація прав людини. У 1948 р. людство зробило крок до того, щоб мрія про гідність людини та рівність прав стала реальністю. Після жахів Другої світової війни світова спільнота об'єдналася, щоб проголосити: кожна людина має права, які ніхто не може відібрати. Так народилася Загальна декларація прав людини – документ, який став моральним і правовим орієнтиром для всього людства.



Загальна декларація прав людини

Стаття 1. Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.



Ханса Мехта з Індії, єдина жінка у складі Комісії ООН з прав людини в 1947–1948 рр., була рішучою борчинєю за права жінок в Індії та за кордоном. Їй приписують заміну фрази «Усі чоловіки народжуються вільними та рівними» на «Усі люди народжуються вільними та рівними» у статті 1 Загальної декларації прав людини.



Ханса Мехта.
ООН. 1949 р.

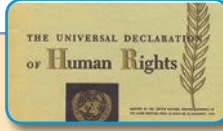
Загальна декларація прав людини, ухвалена 10 грудня 1948 р., і досі залишається унікальним документом. Це був перший міжнародний акт, у якому зазначені громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини як перелік прав і свобод. Уперше в міжнародному праві Декларація пов'язувала дотримання прав людини з рухом до демократії.



Загальну декларацію прав людини було ухвалено Генеральною Асамблеєю ООН у формі резолюції. Це викликало та викликає чимало питань про юридичну силу цього документа, тому що за загальним правилом резолюції Генеральної Асамблеї ООН мають рекомендаційний характер. Утім, більшість правників поділяють думку про те, що норми Декларації є відображенням звичаєво-правових норм і тому мають характер міжнародно-правового зобов'язання.



Ухвалена Генеральною
Асамблеєю ООН
10 грудня 1948 р.



**Загальна декларація
прав людини
(1948)**



Документ складається
з преамбули
та 30 статей

Декларація складається з 30 статей, які лягли в основу міжнародних договорів, регіональних документів із прав людини, національних конституцій та інших законів.



Загальна декларація прав людини

Стаття 2. Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища.



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/6rGmyPvA> або QR-кодом, ознайомтеся зі змістом Загальної декларації прав людини за допомогою ілюстрованої версії, яку поширює на своєму офіційному сайті ООН. Опрацьовуючи зміст Загальної декларації прав людини, ви можете обрати мову ознайомлення. Це може бути іноземна мова, яку ви вивчаєте, або українська, якщо ви в браузері скористаєтеся функцією «Перекласти сторінку українською мовою». Під час ознайомлення з документом поміркуйте над такими питаннями:



- Чому важливо, щоб усі країни дотримувалися положень Загальної декларації прав людини?
- Чи зможете ви навести приклади: 1) дотримання прав людини; 2) порушення прав людини?



3. Конвенція ООН про права дитини. Конвенція ООН про права дитини – це міжнародний документ, який визначає права всіх дітей у світі. Вона була ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р.

Наскрізною лінією документа є визнання того, що діти – це повноправні особистості, які мають права, а дорослі повинні їх поважати, захищати й забезпечувати.





Розгляньмо основні принципи Конвенції ООН про права дитини:

- Право на життя і розвиток – кожна дитина має право на життя, здоров'я, освіту.
- Недискримінація – усі діти рівні, незалежно від кольору шкіри, національності, статі, мови чи віри.
- Пріоритет інтересів дитини – у будь-якому рішенні держава має діяти в інтересах дитини.



Конвенція ООН про права дитини – це найпоширеніший міжнародний документ, який підписали майже всі країни світу. Україна ратифікувала Конвенцію в 1991 р., узявши на себе зобов'язання щодо поліпшення добробуту дітей.

Це перша глобальна угода про права дитини, що перетворила турботу про дітей за питання доброї волі на обов'язок держави та суспільства.

Конвенція містить 54 статті, які закріплюють 40 основних прав дитини, що стосуються її виживання, розвитку та захисту від жорстокості, експлуатації та насильства.



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/8rlrSeyV> або QR-кодом, прослухайте аудіоверсію Конвенції ООН про права дитини від Міжнародного надзвичайного фонду допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ).



Працюємо в групах.

Крок 1. З'ясуйте потреби (очікування) дитини від різних суб'єктів з її оточення: 1 група – очікування від сім'ї (наприклад, сім'я задовольняє потреби в харчуванні); 2 група – очікування від друзів, однолітків (наприклад, потреба у спілкуванні); 3 група – очікування від школи, учителів; 4 група – очікування від державних інституцій.

Крок 2. Представте результати своєї роботи, занотовуючи їх у подану нижче таблицю.

№	Суб'єкти очікувань	Перелік очікувань
1	Очікування дитини від сім'ї	
2	Очікування дитини від друзів	
3	Очікування дитини від школи	
4	Очікування дитини від держави	

Крок 3. Попрацюйте з текстом Конвенції ООН про права дитини, зіставте конкретні потреби (очікування) дитини зі статтею Конвенції та заповніть подану нижче таблицю.

Потреби (очікування дитини)	Права дитини за Конвенцією

Крок 4. Проведіть дебрифінг¹.

- З якими проблемами ви стикнулися під час виконання завдання?
- Чи всі ваші очікування прописано в Конвенції ООН як ваші права?
- Чому, на вашу думку, існує потреба дитини в любові, але це не трансформується в забезпечене Конвенцією право?
- Наскільки підвищилася ваша впевненість у рівні захисту своїх прав після ознайомлення зі статтями Конвенції?

¹ Дебрифінг – обговорення події, особливо стресової або травматичної, після її завершення.



4. Конституційні права і свободи людини і громадянина в Україні.

Основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина становлять певну систему та класифікуються за змістом. У Конституції України (Розділ II «Права, свободи й обов'язки людини і громадянина») визначено такі групи основних прав і свобод: громадянські (особисті), політичні, соціально-економічні, культурні, екологічні.



Громадянські права – це можливості людей, що характеризують їхнє фізичне й біологічне існування, задоволення матеріальних і духовних потреб.

До громадянських належать такі права і свободи: на життя, на особисту недоторканність, на недоторканність житла, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; на вільний вибір місця проживання, свободу пересування, на вільне залишення території України та повернення будь-коли в Україну; на свободу власної думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; на свободу світогляду, віросповідання тощо.



Політичні права – це можливості громадянина брати участь у громадському та державному житті, вносити пропозиції про поліпшення роботи державних органів, безпосередньо брати участь у різних об'єднаннях громадян.



Конституція України

Стаття 36. Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей <...>.

Стаття 38. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Стаття 39. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування <...>.

Стаття 40. Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.



Соціально-економічні права – це можливості людини і громадянина, що характеризують їхню участь у виробленні матеріальних благ і можливість забезпечити належні соціальні умови життя.



До *економічних прав* належать: право на приватну власність; право на підприємницьку діяльність; право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку вільно обираєш або на яку вільно погоджуєшся; право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом; право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів; право на відпочинок тощо.

Соціальні права – це право на охорону здоров'я; право на житло; право на забезпечення у старості, у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника тощо; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло тощо.



Культурні права – це можливості доступу людини до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства.

Це право на освіту; право на користування досягненнями вітчизняної та світової культури; право на свободу наукової, технічної та художньої творчості; право на захист інтелектуальної власності; право на використання результатів інтелектуальної, творчої діяльності тощо.



Екологічні права – це право людини і громадянина на безпечне екологічне середовище.



Конституція України

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

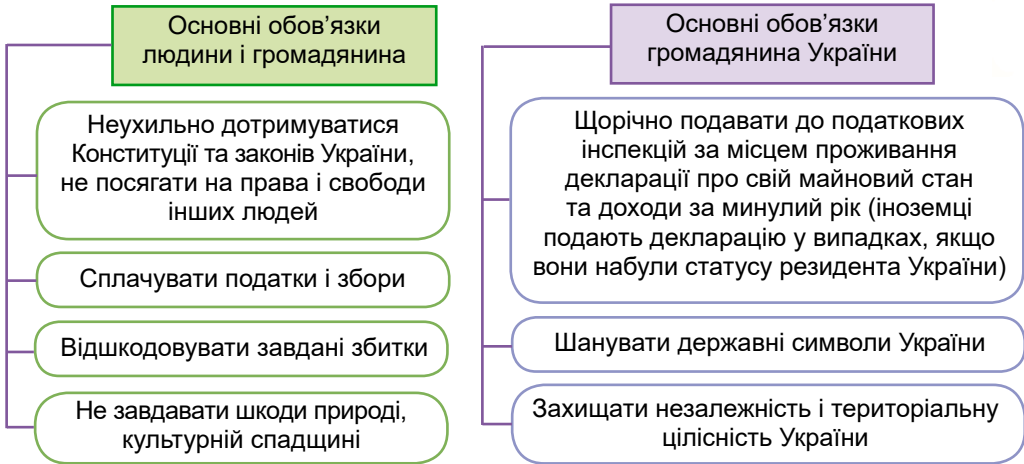
5. Конституційні обов'язки людини та громадянина в Україні. Основні права громадян нерозривно пов'язані з їхніми обов'язками. Щоб людина могла успішно реалізувати свої права, отримувати від суспільства певні матеріальні та духовні блага, вона повинна виконувати покладені на неї обов'язки.



Обов'язок – це об'єктивно обумовлена вимога держави до особи діяти чітко визначеним у законі чином або утримуватися від здійснення певних дій.

Обов'язок характеризується такими рисами:

- категорія необхідної поведінки людини;
- виконання обов'язку забезпечується спеціальним механізмом, який має держава; за невиконання або неналежне виконання обов'язку держава встановлює юридичну відповідальність, вид і міра якої визначаються відповідними законами України.



У наш час, коли Україна бореться за свою незалежність і свободу через повномасштабну агресію з боку РФ, виконання військового обов'язку стає не просто формальністю, а справжнім проявом патріотизму, мужності та відповідальності.

Правовою основою військового обов'язку та військової служби є Конституція України, закони України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію», інші закони України, а також ухвалені відповідно до них укази Президента України та інші нормативно-правові акти щодо забезпечення обороноздатності держави, виконання військового обов'язку, проходження військової служби та статусу військовослужбовців, а також міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.



Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу»

Стаття 1. Військовий обов'язок

1. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України.
2. Військовий обов'язок устанавлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення (далі – Збройні Сили України та інші військові формування), посади в яких комплектуються військовослужбовцями.

6. Національні механізми захисту прав людини й дитини. Поняття «механізм» у контексті теми, що вивчається, розкривається як система правових засобів, метою яких є захист прав людини. Необхідними умовами забезпечення діяльності механізму захисту прав людини виступають гарантії основних прав і свобод людини.



Гарантії прав і свобод людини і громадянина – це умови та засоби, що забезпечують ефективну реалізацію прав і свобод кожною людиною та громадянином.

Суб'єктом, на якого покладають обов'язки щодо гарантування прав і свобод людини та громадянина, є **держава**. Роль держави як головного гаранта прав і свобод впливає зі змісту статей Конституції України.



Конституція України

Стаття 3. <...> Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 22. <...> Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Конституція України передбачає такі можливості здійснення громадянами дій, спрямованих на захист їхніх прав і свобод, як:

- захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань;
- об'єднуватися в політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод;
- проводити збори, мітинги, походи і демонстрації;
- направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади;
- захищати в суді свої права й свободи;
- звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ.

До складу державних та місцевих органів влади, які відповідно до Конституції зобов'язані захищати й гарантувати права і свободи людини і громадянина, належать: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; центральні та місцеві органи державної виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; органи Національної поліції; Служба безпеки України; прокуратура; суд. Конституція України ввела до складу системи органів захисту прав людини нові елементи, а саме: Уповноваженого Верховної Ради з прав людини і Конституційний Суд. Відповідно до **Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»** призначено представника Уповноваженого з прав дитини. З 2023 р. створено Державну службу України у справах дітей як центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері захисту прав дітей. Крім того, з метою соціального захисту дітей діють органи опіки та піклування при місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування.

Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» створено посаду Уповноваженого із захисту державної мови, який здійснює захист права громадян на отримання державною мовою інформації та послуг у сферах суспільного життя. З метою забезпечення дотримання прав військовослужбовців в 2025 р. Президентом України внесено законопроект про створення посади Військового омбудсмена.



Омбудсман (від швед. *ombudsman* – «уповноважений») – це посадова особа, на яку покладаються функції контролю за дотриманням законних прав та інтересів громадян, зокрема в діяльності органів виконавчої влади і посадових осіб.



Офіційні назви посади в різних країнах різняться. В Україні посада омбудсмана існує з 1998 р. і називається «Уповноважений Верховної Ради України з прав людини».

У Конституції України в ст. 101 передбачено діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини для здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина. Ст. 55 Конституції України проголошує право кожного звертатися до Уповноваженого з прав людини за захистом своїх прав.

Здійснювати захист прав і представляти інтереси громадян України, іноземців, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм іншу професійну юридичну допомогу покликана адвокатура. Однією з форм захисту прав і свобод людини є діяльність неурядових правозахисних організацій. В Україні діють декілька впливових організацій: Український центр прав людини, Українсько-американське бюро захисту прав людини, Харківська правозахисна група тощо.

Президент
України

- Президент України – гарант прав і свобод людини та громадянина (ст. 102 Конституції України)

Верховна Рада
України

- Верховна Рада України здійснює захист прав і свобод через відповідну законодавчу діяльність (ст. 92 Конституції України), призначає на посаду та звільняє з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 101 Конституції України)

Кабінет Міністрів
України

- Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина (ст. 116 Конституції України)

Уповноважений
ВРУ з прав
людини

- Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини

Суди

- Згідно зі ст. 55 Конституції України права людини захищаються судом
- Судовий захист здійснюють суди загальної юрисдикції

Отже, в Україні створено чітку, ефективну систему захисту й забезпечення прав і свобод людини та громадянина, правова основа якої – це передусім чинна Конституція, нормативно-правові акти національного законодавства, а також міжнародні угоди, укладені Україною.

7. Міжнародні механізми захисту прав людини й дитини. Сучасний міжнародно-правовий механізм захисту прав і свобод людини охоплює міжнародні організації та установи, що безпосередньо розглядають питання, пов'язані з порушенням прав і свобод людини, а саме:



Центр із прав людини
Економічної
і соціальної
ради ООН



Рада ООН
з прав
людини



Спеціальні
органи ООН
(наприклад,
Комітет із прав
дитини)



Верховний
комісар ООН
з прав
людини



Європейський
Суд
з прав
людини



Ознайомтеся з поданими нижче фактами.

- За останні 3400 років на Землі було лише 250 років загального миру. У наполеонівських війнах (1805–1815) кількість убитих склала близько мільйона людей.
- У Першій світовій війні загинуло десять мільйонів осіб у пропорції 20 учасників воєнних дій на одну цивільну особу, не враховуючи 21 млн осіб, що загинули в результаті епідемій.
- У Другій світовій війні було вбито від 40 до 62 млн осіб, приблизно в рівному співвідношенні військових і цивільних.
- За прогнозами дослідників, у сучасних війнах ризики для цивільного населення є значно вищими, ніж для військових: орієнтовно в десять разів.



Обговоріть у групах за допомогою методу «Мозковий штурм» ставлення до наведених вище фактів за запитаннями:

1. Які права і свободи людини порушуються під час збройних конфліктів?
2. Чи повною мірою забезпечуються права людини під час збройних конфліктів на сучасному етапі?
3. Які міжнародні гарантії забезпечують права людини на мир?
4. Які міжнародні документи реалізують ці права?



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/UrY61JIC> або QR-кодом, заповніть листок самооцінювання.



§ 8. Звернення громадян

У сучасній демократичній державі кожен громадянин і кожна громадянка мають право звертатися до органів влади – не просити, а обстоювати справедливість, пропонувати конструктивні зміни, захищати свої права.

Звернення громадян – це не формальність. Це можливість впливати на життя громади, міста, країни. Саме через звернення починаються реформи, розв'язуються проблеми, змінюються закони.

Ця тема покаже, як користуватися своїм правом на звернення так, щоб змінювати світ навколо себе на краще. Бо кожне звернення (пропозиція, петиція, скарга чи заява) – це крок до відповідального громадянства і ваше конституційне право.



Конституція України

Стаття 40. Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого само-



врядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Закон України «Про звернення громадян» регулює питання практичної реалізації громадянами України права вносити в органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації пропозиції про поліпшення їхньої діяльності, викривати недоліки в роботі посадових осіб, оскаржувати їхні дії. Закон забезпечує громадянам України можливість брати участь у керуванні державними та суспільними справами, поліпшувати роботу органів державної влади й місцевого самоврядування, установ, організацій, відстоювати свої права й законні інтереси й відновлювати їх у разі порушення. Під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги. Особливою формою колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування є електронна петиція.

Пропозиція
(зауваження)

- Звернення громадян, де висловлюються порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, удосконалення соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства.

Заява
(клопотання)

- Прохання про сприяння реалізації прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності. Клопотання – письмове звернення з проханням про визнання за собою відповідного статусу, прав чи свобод.

Скарга

- Звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб.



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/hrY63hLE> або QR-кодом, ознайомтеся з текстом статей 5 і 7 Закону України «Про звернення громадян». Створіть покроковий комікс-інструкцію за змістом однієї зі статей.



Закон України «Про звернення громадян»

Стаття 5. Вимоги до звернення.

Стаття 7. Заборона відмови в прийнятті та розгляді звернення.

Рішення про відмову в задоволенні вимог, викладених у заяві (клопотанні), доводиться до відома громадянина в письмовій формі з посиланням на закон і викладенням мотивів відмови, а також з роз'ясненням порядку оскарження ухваленого рішення. Громадяни повинні знати, що **проведення особистого прийому громадян** – це не право, а законо-



давчо передбачений обов'язок посадових осіб. Згідно зі статтею 22 Закону України «Про звернення громадян» керівники та інші посадові особи органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян зобов'язані проводити особистий прийом громадян.

Громадянин, який звернувся із заявою чи скаргою до органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб, має право:

- Особисто викласти аргументи особі, що перевіряла заяву чи скаргу, і брати участь у перевірці поданої скарги чи заяви
- Ознайомитися з матеріалами перевірки

- Подавати додаткові матеріали або наполягати на їх запиті органом, який розглядає заяву чи скаргу
- Бути присутнім під час розгляду заяви чи скарги

- Користуватися послугами адвоката або представника трудового колективу, організації, яка здійснює правозахисну функцію
- Одержати письмову відповідь про результати розгляду заяви чи скарги

- Висловлювати вимогу щодо дотримання таємниці розгляду заяви чи скарги; вимагати відшкодування збитків, якщо вони стали результатом порушень встановленого порядку розгляду звернень

Прийом проводиться регулярно у встановлені дні та години. Графіки прийому доводяться до відома громадян. Усі звернення громадян на особистому прийомі реєструються. Якщо вирішити порушене в усному зверненні питання безпосередньо на особистому прийомі неможливо, воно розглядається в тому самому порядку, що й письмове звернення. Про результати розгляду громадянину повідомляється письмово або усно, за бажання громадянина.



Закон України «Про звернення громадян»

Стаття 20. Термін розгляду звернень громадян

Звернення розглядаються і вирішуються у термін не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отримання. Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник відповідного органу, підприємства, установи, організації або його заступник встановлюють необхідний термін для його розгляду, про що повідомляється особі, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п'яти днів.

На обґрунтовану письмову вимогу громадянина термін розгляду може бути скорочено.

Звернення громадян, які мають встановлені законодавством пільги, розглядаються у першочерговому порядку.

Окремим видом звернення громадян є електронна петиція.



Закон України «Про звернення громадян»

Стаття 23¹. Електронна петиція, порядок її подання та розгляду

Громадяни можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний вебсайт органу, якому вона адресована, або вебсайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції.

В електронній петиції має бути викладено суть звернення, зазначено прізвище, ім'я, по батькові автора (ініціатора) електронної петиції, адресу електронної пошти. На вебсайті відповідного органу або громадського об'єднання, що здійснює збір підписів, обов'язково зазначаються дата початку збору підписів та інформація щодо загальної кількості та переліку осіб, які підписали електронну петицію.

1



I. Обговоріть ситуації в групах, використовуючи запитання для аналізу, подані після кожної ситуації.

Ситуація 1. Громадянин Турботливий А. направив письмове звернення до голови міської ради з вимогою надати йому роз'яснення щодо екологічного та санітарно-епідеміологічного стану річки, яка протікає поблизу його помешкання і в яку, за публікаціями в ЗМІ та його власними спостереженнями, місцеві підприємства скидають відходи.

1. Чи правильно адресоване звернення Турботливого А.?
2. Визначте вид звернення Турботливого А.
3. Протягом якого терміну потрібно розглянути звернення?
4. Чи потребує це звернення додаткового вивчення?
5. Чи має це звернення встановлені законодавством пільги під час розгляду?

Ситуація 2. Особа з інвалідністю внаслідок збройної агресії РФ Хоробрий М. звернувся до голови облдержадміністрації з листом, у якому повідомив, що прокурорка області не надала йому відповіді на два листи, у яких йшлося про незаконну розробку гранітних кар'єрів і вчинення шкоди довкіллю.

1. Чи правильно адресоване звернення Хороброго М.?
2. Визначте вид звернення Хороброго М.
3. Чи має це звернення встановлені законодавством пільги під час розгляду?
4. Протягом якого терміну потрібно розглянути звернення Хороброго М.?
5. Чи потребує зазначене звернення додаткового вивчення?

Ситуація 3. Громадянка Застережлива М. звернулася з листом до начальника обласного управління внутрішніх справ, у якому зазначила, що громадянин Гамірний В., який проживає в сусідній квартирі, постійно (і вдень, і вночі) вмикає музику на повну гучність, часто запрошує гостей, усі ці вечірки закінчуються сварками. Застережлива М. має хворого чоловіка й двох неповнолітніх дітей. На її прохання припинити таку поведінку Гамірний В. не реагує. Дільничний офіцер поліції заявляє, що в нього немає часу займатися такими «дрібницями».

1. Чи правильно адресоване звернення Застережливої М.?
2. Визначте вид звернення Застережливої М.
3. Чи має це звернення встановлені законодавством пільги під час розгляду?
4. Протягом якого строку необхідно розглянути звернення Застережливої М.?
5. Чи потребує зазначене звернення додаткового вивчення?

Ситуація 4. Директор закладу освіти Далекоглядний В. звернувся до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з листом. Він зазначив, що працює в школі, де навчання дітей організоване у дві зміни: з 8:00 до 19:40. Найближчим часом кількість дітей, які проживають у навколишньому мікрорайоні, збільшиться. Поряд зі школою є майданчик, на якому можна побудувати приміщення, але в міському та обласному бюджетах коштів немає. Навчання у дві зміни – це порушення прав дітей. Далекоглядний В. просить допомогти добуду-



вати приміщення. Через деякий час до школи приїхала комісія в складі заступника голови облдержадміністрації та начальника обласного управління освіти, які заявили, що їхня мета – розглянути скаргу до Уповноваженого Верховної Ради.

1. Чи правильно адресоване звернення Далекоглядного В.?
2. Визначте вид звернення Далекоглядного В.
3. Чи має звернення пільги, встановлені законодавством, під час розгляду?
4. Протягом якого строку необхідно розглянути звернення?
5. Чи потребує зазначене звернення додаткового вивчення?

II. Кожен з вас через декілька років повною мірою зможе реалізувати свої політичні права. Ви будете брати участь у виборах. Від вашого виваженого рішення залежатиме майбутнє нашої країни та конкретно вашого регіону. Ви – майбутні політичні лідери вашої територіальної громади. Перефразовуючи відому інавгураційну промову тридцять п'ятого американського президента Дж. Кеннеді, пропонуємо вам не запитувати, що ваше місто, село, селище може зробити для вас, а запитати себе, що ви можете зробити для своєї територіальної громади. Спробуйте поглянути на проблеми вашого регіону очима активного громадянина.



Крок 1. Об'єднайтеся в чотири групи. Підготуйте аркуші паперу розміром А2, маркери та окрему картку з конкретним переліком прав людини (статті нормативного документа). Отримайте завдання розробити реальні пропозиції згідно із Законом України «Про звернення громадян» до місцевої влади, де повною мірою реалізовувалися б права людини.

1 група. Реалізація особистих прав людини. Надайте пропозиції місцевій владі щодо поліпшення стану механізму реалізації особистих прав людини за такими статтями Загальної декларації прав людини:

Стаття 3. Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність;

Стаття 12. Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань.

2 група. Реалізація політичних прав людини. Надайте пропозиції місцевій владі щодо поліпшення стану механізму реалізації політичних прав людини за такими статтями Загальної декларації прав людини:

Стаття 20. 1. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. 2. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації.

Стаття 21. 1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. 2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби у своїй країні.

3 група. Реалізація соціально-економічних прав людини. Надайте пропозиції місцевій владі щодо поліпшення стану механізму реалізації соціально-економічних прав людини за такими статтями Загальної декларації прав людини:

Стаття 22. Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Стаття 23. 1. Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття. 2. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю.

4 група. «Юридична клініка» – група експертів із правових питань. Ознайомтеся зі ст. 5 Закону України «Про звернення громадян» і підготуйтеся надати консультацію



групам 1, 2, 3 щодо складання пропозицій, скарг або заяв до органів місцевого самоврядування. Презентуйте результати творчої справи. Оформте звернення до депутата місцевої ради за допомогою консультантів з групи «Юридична клініка».

Крок 2. Рефлексія.

1. Які права людини можна реалізувати за вашими проектами?
2. У який спосіб можете довести до відома місцевих органів влади ваші пропозиції?

Крок 3. Зв'яжіться з депутатом місцевої ради або його помічником та передайте свої звернення для розгляду. Пропозиції можна подати також до Молодіжної ради територіальної громади. Після того як отримаєте відповідь, повідомте шкільний колектив про результати.



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/XrY615Wp> або QR-кодом, заповніть листок самооцінювання.



ЗАВДАННЯ ДЛЯ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ



I. Перейшовши за посиланням <https://forms.gle/CCouRrcsBeDLZG5t7> або QR-кодом, виконайте тестові завдання «Узагальнення до розділу 2».



II. Знайдіть і виправте в тексті помилки.

Неспокійний Іван подав скаргу до директора місцевого магазину з порадою поліпшити асортимент цукерок у ввіреному йому закладі. До скарги він додав примірник Закону України «Про звернення громадян». У зверненні зазначив своє прізвище, ім'я, місце роботи, партійну належність і свій вік.

Директор магазину на п'ятий день повернув поштою звернення до місця роботи Неспокійного Івана, зазначивши, що він не буде розглядати скаргу через відсутність дати подання і те, що звернення було написане з граматичними помилками.

Іван сказав сусідам, що за умови відсутності відповіді протягом п'яти днів буде подавати скаргу до прокуратури щодо невиконання посадовою особою місцевої влади вимог закону України.

Оформте відповідь у вигляді такої таблиці:

№	Помилка в тексті	Виправлення помилки відповідно до Закону України «Про звернення громадян»
1		

III. Підготуйте і проведіть зі своїми однокласниками/однокласницями правову вікторину «Права і свободи людини».

Для цього створіть:

- ініціативну групу, яка буде опікуватись організаційними питаннями проведення заходу та сформує дві команди учасників/учасниць;
- експертну групу, яка опрацює чинні міжнародні та українські документи з прав людини й складе питання для вікторини;
- команду «програмного забезпечення» заходу, яка створить розроблені експертною групою завдання в сервісах Wordwall, LearningApps, Quizizz, Kahoot! або інших;
- суддівську команду, яка буде оцінювати правильність наданих командами відповідей та розв'язувати конфліктні питання під час проведення заходу.



РОЗДІЛ 3. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

§ 9. Конституція – Основний Закон країни. Вибори – основа демократії



Філософ і правознавець XIX – початку XX ст. Б. Кістяківський: «Сучасна держава заснована на компромісі, і конституція кожної окремої держави є компромісом, що примирює різні погляди найбільш впливових соціальних груп в конкретній державі».

- Яке значення має Конституція України для життя кожного громадянина?
- Як ви розумієте думку про те, що Конституція є політичним компромісом? Чи погоджуєтеся із цим твердженням? Аргументуйте свою думку.

1. Поняття Основного Закону держави. У кожній державі, як і в будь-якому суспільному об'єднанні, мають бути чіткі правила – інакше буде виникати плутанина, поширюватися несправедливість і конфлікти. Конституція – це головний документ, який визначає, які права мають люди, як формується влада та як вона працює. Цей документ захищає кожного громадянина – незалежно від віку, статі чи поглядів. Знати Конституцію – означає знати, як себе захистити, як впливати на життя країни і як відповідально бути її частиною. Конституція – не просто документ. Це правила гри, за якими живе вся держава.



Термін «конституція» у різні часи використовувався в різних значеннях. Вважається, що слово *constitution* уперше почали вживати в актах Давнього Риму (вони починалися зі словосполучення «Rem Publicus Constituire...», що означає: «Римський народ установлює...»).

З історії стародавнього світу залишилося багато прикладів уживання терміна «конституція» (давньогрецька назва – «політія») для позначення актів важливого державного значення. Зокрема, до наших днів дійшла «Афінська політія». У середньовічній Європі конституціями називали акти, у яких було закріплено привілеї та вольності феодалів (наприклад, Велика хартія вольностей 1215 р. в Англії). Утім, ні в античному світі, ні в середні віки конституції в її сучасному розумінні не існувало.



«Батьком» нормативно-правового терміна «конституція» у його сучасному значенні був французький мислитель Шарль-Луї Монтеск'є (1689–1755), який, зокрема, використовував його для характеристики державного ладу тогочасної Великої Британії.



Конституція – це основний закон держави, нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, який ухвалюється в особливому порядку та регулює найважливіші суспільні відносини.

Конституціоналізм в Україні має давні традиції, а час його зародження пов'язується з Гетьманською державою (середина XVII – кінець XVIII ст.).



В Україні перший документ, що містив у назві слово «конституція», підписав Іван Виговський 1658 р. – відомий як Гадяцький трактат. Цей документ написаний латиною. Буквальний переклад назви – «устрій», тобто конституція. Відома Конституція Пилипа Орлика, ухвалена 5 квітня 1710 р., як договір – зобов'язання гетьмана перед козацтвом у разі обрання його на найвищу посаду. Цей документ, повна назва якого – «Пакти та Конституції законів і вольностей Війська Запорозького», наголошував на неприпустимості чинити здириництва та пригнічення, ураховував інтереси козацьких вдів і сиріт.

XX ст. стало найпліднішим на шляху створення Основного Закону. Незалежність Української Народної Республіки в 1918 р. було проголошено IV Універсалом Центральної Ради.

Початок сучасного конституційного процесу пов'язується з проголошенням Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., де утверджувалося здійснення українським народом його невід'ємного права на самовизначення та проголошувалися принципи правового статусу людини і громадянина.

Сучасну Конституцію України ухвалено **28 червня 1996 р.**
Конституція характеризується такими властивостями:



2. Загальна характеристика Конституції України. Конституція України 1996 р. за своєю структурою складається з преамбули та п'ятнадцяти розділів.

Розділ I. Загальні засади. Цим розділом визначаються засади конституційного ладу України. До них належать народовладдя; державний суверенітет і незалежність України; визнання людини як найвищої соціальної цінності, утвердження і забезпечення її прав і свобод; статус української мови як державної; поділ влади та інші засади.



Розділ II. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Другий розділ Конституції України закріплює правовий статус людини і громадянина, системоутворювальним елементом якого є права, свободи та обов'язки людини і громадянина.



Конституція України

Стаття 21. Усі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Стаття 22. Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними.

Розділ III. Вибори, референдум. Конституція України визначає форми народовладдя. При цьому пріоритетною формою визнається безпосередня демократія, яку можна визначити як пряме волевиявлення народу України.



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/nrJtaHr4> або QR-кодом, на офіційному сайті Верховної Ради України можна ознайомитися з іншими розділами Конституції України.



3. Вибори – основа демократії. Чому вибори – це рушійна сила демократії? Уявіть, що країна – це великий корабель, а громадяни – його команда. Без злагоджених дій корабель не буде рухатися. Саме вибори – це той момент, коли кожен з нас долучається до управління, обираючи капітана й напрямок руху. У демократичній державі владу не захоплюють силовими методами, не передають авторитарно. Владу надають люди. Як колись козацтво на раді обирало кошового отамана чи гетьмана. Через голосування ми визначаємо, хто буде ухвалювати важливі рішення від нашого імені. Тому вибори – це не просто бюлетень з «галочкою», що поставлена в кабіні для голосування, а справжній акт довіри й відповідальності. Без цього демократія перетворюється на порожнє слово.



Конституція України

Стаття 5. Україна є республікою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Конституція України визначає дві форми народовладдя – безпосередню (пряму) і представницьку демократії. При цьому пріоритетною формою визнається безпосередня демократія, яку можна визначити як пряме волевиявлення народу України, територіальної громади чи іншої визначеної законом спільноти громадян України, що здійснюється встановленими Конституцією та законами України способами – шляхом таємного голосування або вираженням волі через політичні партії, інші елементи механізму безпосередньої демократії.

Безпосередня демократія

Форма прямого народовладдя, тобто безпосередня участь народу в ухваленні важливих рішень державного життя. Основні форми: • вибори; • референдум; • петиції (зокрема, електронні); • загальні збори громадян; • народні обговорення; • інші.



Представницька демократія

Спосіб вираження та утвердження волі громадян через обраних ними своїх представників до органів влади.
Основні форми: • діяльність парламенту; • діяльність Президента.



Вибори в конституційному праві – це спосіб формування органу державної влади, органу місцевого самоврядування або наділення повноваженнями їхньої посадової особи шляхом голосування і визначення результатів такого голосування встановленою більшістю голосів.



Вибори є одним з найдавніших інститутів людського суспільства. У стародавні часи влаштування публічної влади ґрунтувалося на виборності кращих (старших за віком, наймудріших, хоробрих і сильних) членів общини, делегуванні їм права на управління суспільним життям.

Первісні форми народного волевиявлення полягали, зокрема, у тому, що на племінному зборі люди криком схвалювали або відхиляли якусь пропозицію чи рішення ради старійшин. Виявлення спільної волі через голосування на народних зборах, тобто вотування (від лат. *votum* – «спільна думка», «бажання», «воля»), – це вияви прямої демократії. Поступово епізодичні народні збори замінювалися радою старійшин, яка перетворювалася на постійний орган управління. Водночас розвивалася й виборча практика, поширювалися представницькі форми управління державою.

Представницьке народоправство виникло в Афінах у VII ст. до н. е. В античному суспільстві починають обирати колегії «кращих мужів» (дев'ять архонтів – вищих службових осіб), до відання яких передавалися судові та військові справи. У V–IV ст. до н. е. найвищим органом влади в Афінах були збори повноправних громадян чоловічої статі – *екклесія*. Найвищою постійно діючою установою була Рада п'ятисот, яка мала широке коло функцій та повноважень. Членів Ради обирали жеребом на народних зборах. Кандидатів на обрання перевіряли на політичну зрілість.

До речі, саме від стародавніх часів походить поняття «кандидат» (від лат. *candida* – «біла тога»). У Давньому Римі громадянин, який претендував на високу державну посаду, одягав на себе біле вбрання й ходив вулицями, закликаючи співвітчизників віддати за нього голоси.

Вибори класифікують за різними підставами, зокрема залежно від їхньої ролі, значення, часу проведення тощо.



За суб'єктом обрання розрізняють вибори:

- парламентські
- президентські
- місцеві



З огляду на причини проведення вибори можуть бути:

- чергові
- позачергові
- повторні
- проміжні



Залежно від способу волевиявлення виборців вибори можна поділити на:

- прямі
- непрямі



Вибори вважаються такими, що відповідають цінностям справедливості й демократизму, а їхні результати – прийнятними й правомірними, якщо вони здійснюються відповідно до принципів виборчого права.



Конституція України

Стаття 71. Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Виборцям гарантується вільне волевиявлення.

Конституція України закріплює принципи виборчого права як уні-версальні – вони стосуються всіх видів виборів.

Принцип вільних виборів

- Означає, що кожний виборець самостійно, без будь-якого зовнішнього впливу вирішує – брати йому участь у виборах чи ні.
- Цей принцип забороняє будь-яке переслідування за ухиляння від участі в голосуванні (абсентеїзм).

Принцип загального виборчого права

- Забороняються обмеження щодо участі громадян у виборчому процесі, які не передбачені Конституцією та законами України.
- Визначаються спеціальні умови (виборчі цензи) для отримання права голосу. До них належать віковий ценз (18 років), ценз дієздатності та інші.

Принцип рівного виборчого права

- Означає забезпечення рівних для кожного громадянина прав і можливостей впливати на результат виборів.

Пряме виборче право

- Означає, що виборні особи обираються безпосередньо виборцями, і його слід відрізнити від непрямого (багаступеневого) виборчого права, яке застосовується в деяких країнах (наприклад, у США на виборах Президента).

Принцип таємного голосування

- Полягає в забороні зовнішнього нагляду й контролю за волевиявленням виборців у будь-якій формі.
- Виборче законодавство передбачає спеціальні організаційні заходи та процедури із забезпечення таємниці голосування (наприклад, виборчий бюлетень має таку форму, яка унеможливує встановлення особи, яка його заповнила).

Принцип вільного волевиявлення

- Забороняється застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають вільному волевиявленню виборця.

Політичні вибори не зводяться лише до голосування. Це масова кампанія, широкий комплекс заходів і процедур для формування керівних органів у державі, що називається виборчим процесом.



Слід пам'ятати, що успішність кампанії та демократичних перетворень у суспільстві значною мірою залежить від виборців, від їхньої політичної культури. Не можна встановити демократичний лад у суспільстві, у якому поширена недемократична культура громадянськості, де люди байдужі й неосвічені щодо власних прав і свобод, не вміють ними користуватися та обстоювати їх.

Результат виборів залежить не лише від чеснот претендентів на обрання та добрих намірів партій і бездоганності їхніх програм, а ще й від виборців, від їхнього бажання та вміння розібратися в позиціях – зрештою, від самої згоди голосувати на виборах, скористатися своїм виборчим правом.



Підготуйте тези для захисту своєї позиції в дискусії за одним із трьох висловів відомих мислителів чи історичних діячів.

1. «Пишіть коротко й незрозуміло» (з настанови Наполеона I авторам Конституції Франції). Тема дискусії: *«Чи повинна Конституція бути зрозумілою громадянам?»*.

2. «Щоб вона була ще гіршою, Конституцію потрібно постійно поліпшувати» (Мечислав Шарган). Тема дискусії: *«Чи потрібно вносити зміни до Основного Закону держави?»*.

3. «Конституція держави повинна бути такою, щоб не порушувати конституцію громадянина» (Станіслав Єжи Лец). Тема дискусії: *«Що є більш пріоритетним – інтереси держави чи права громадянина?»*.

2



Знайдіть із доступних джерел і перегляньте відео про події Помаранчевої революції в Україні 2004 р. Чи використовувалася пропаганда під час виборів Президента України 2004 р.? Чому ви вважаєте, що це була пропаганда? Наведіть конкретні приклади пропаганди, користуючись підказкою, яку подано нижче.

Ознаки пропаганди:

- свідомо чи підсвідомо програмує людей на агресію;
- використовує візуальні та/або логічні спрощення;
- створює образи ворогів;
- використовує стереотипи та упередження;
- містить специфічну лексику, штампи, вішає ярлики;
- використовує мову ворожнечі;
- подає інформацію, вигідну лише певній групі;
- намагається створити почуття тривоги, небезпеки, страху, істерії або, навпаки – почуття ейфорії, гордості за владу, економічну й політичну систему країни.



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/vrJY0Zc0> або QR-кодом, заповніть листок самооцінювання.



§ 10. Органи законодавчої та виконавчої влади. Судова влада України



Г. Сковорода – про правила співжиття громади: *«Всякому місту звичай і права, Всяка тримає свій ум голова...»*.

- Пригадайте, що таке магдебурзьке право.
- Подумайте, до якої системи – сучасного права місцевого самоврядування України чи магдебурзького – можна взяти за епіграф цей вислів.



1. Органи державної влади в Україні. Важливою ознакою будь-якої держави є система органів державної влади, через діяльність яких здійснюється державна влада, реалізуються функції держави та забезпечується захист інтересів.



Орган державної влади – це організаційно відокремлена й відносно автономна складова частина єдиного державного апарату України, що представляє колектив громадян України (або одну особу), які мають спеціальний статус і наділені владними повноваженнями, що реалізуються у визначених законом правових та організаційних формах.



Конституція України

Стаття 6. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.



Першим запропонував теорію розподілу влади англійський філософ Дж. Лок. Визначаючи зміст цієї теорії, він писав, що потрібно розрізнити три влади – законодавчу, виконавчу і союзну. Усі три влади мали бути розділені, тобто кожна з них повинна здійснюватися окремим державним органом. Французький мислитель XVIII ст. Ш.-Л. Монтеск'є, з ім'ям якого найчастіше пов'язують цю теорію, лише розвинув ідеї Дж. Лока.

Органи законодавчої влади – це представницькі органи, які утворюються шляхом вільних і загальних виборів. Вони виражають волю всього народу, і їхньою основною функцією є законотворчість. Відповідно до статті 75 Конституції України, єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. Законодавча влада може здійснюватися народом України не лише через своїх представників у Верховній Раді, а й безпосередньо на всеукраїнському референдумі.



Верховна Рада України

Органи виконавчої влади – це система органів, основними напрямками діяльності яких є реалізація двох функцій: виконавчої та розпорядчої. *Виконавча функція* характеризується тим, що ці органи безпосередньо виконують нормативні приписи та інші акти законодавчої влади. *Розпорядча функція* характеризується тим, що для виконання актів законодавчої влади органи виконавчої влади від свого імені видають управлінські акти, дають відповідні розпорядження.



Конституція України

Стаття 113. Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією.

У системі поділу державної влади однією з її гілок є судова влада, призначення якої полягає в захисті прав і свобод людини і громадянина, конституційного ладу України, дотримання законності в застосуванні законів та інших нормативних актів України. Судова влада реалізується здійсненням правосуддя у формі цивільного, кримінального, господарського, адміністративного, а також конституційного судочинства.

Систему органів державної виконавчої влади складає:



Функції судової влади



Відправлення правосуддя
• Правосуддя – вид діяльності держави, що полягає в розв'язанні соціальних конфліктів



Судовий контроль (нагляд) за законністю застосування засобів процесуального примусу



Тлумачення правових норм, яке пов'язане з реалізацією повноважень Конституційного Суду України



Обмеження правосуб'єктності громадян України (наприклад, визнання громадянина недієздатним)

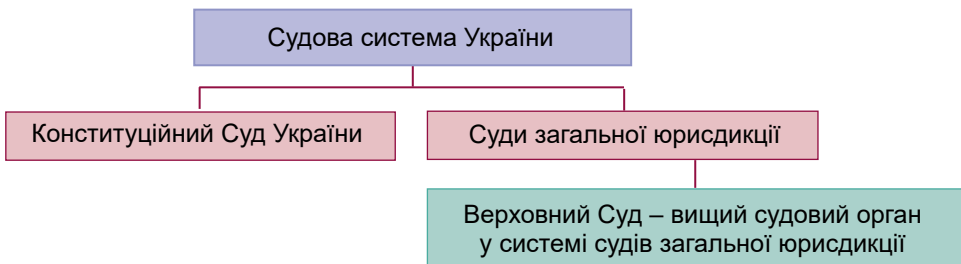


Конституція України

Стаття 124. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. <...>

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.





Система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі спеціалізовані суди. Відповідно до закону діють апеляційні та місцеві суди.

Особливе місце в системі органів державної влади України посідає Президент України. Конституція України безпосередньо не зараховує Президента України до певної гілки влади, закріплює його статус як глави держави, що дає можливість зробити висновок про особливий характер президентської влади як специфічної самостійної гілки влади. Проте це не означає, що Президент стоїть над усіма іншими гілками влади. Здійснюючи функції глави держави, Президент України бере участь у формуванні інших гілок.



Конституція України

Стаття 102. Президент України є главою держави і виступає від її імені.

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

2. Місцеве самоврядування в Україні.



Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно розв'язувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України.

Первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста. Формою безпосередньої участі громадян у розв'язанні питань місцевого значення є загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання тощо.



Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Місцеве самоврядування в Україні має давні традиції. Так, ще за часів Русі-України набуло розвитку громадівське самоврядування. Територіальне громадівське самоврядування базувалося на звичаєвому праві й мало виявлення в *народних вічах*.

Новою сторінкою в історії місцевого самоврядування в Україні стало магдебурзьке право, яке почало поширюватися в українських містах від середини XIV ст. Магдебурзьке право передбачало скасування звичаєвих норм, виведення міста з-під юрисдикції місцевого феодала та запровадження власного органу міського самоврядування – магістрату. Першому українському місту (Сянок) магдебурзьке право було дароване галицьким князем Болеславом-Юрієм 1339 р., 1356 р. його отримав Львів, а 1374 р. – Кам'янець-Подільський.



Конституція України

Стаття 143. Територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону <...>; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

3 «Місцева рада майбутнього: від пасивного виборця до активного громадянина»

Виконайте завдання. Розгляньте вирізки з місцевих медіа, у яких позначено проблеми вашого населеного пункту. Визначте та запишіть на дошці чотири-п'ять проблем, які, на ваш погляд, є найбільш актуальними. Об'єднайтеся в чотири групи. Кожна група має дослідити одну проблему за планом:

1. Причини проблеми.

2. Шляхи розв'язання: а) за допомогою держави; б) зусиллями громади; в) особистим вкладом вашого учнівського колективу.

3. Час, за який цю проблему можна розв'язати.

Розподіліть між групами ролі: одна група – це молодіжна рада при громаді, а друга – представники місцевого самоврядування. Представники молодіжної ради на основі дослідженої проблеми розробляють ініціативу для місцевої влади, яка розв'язує проблеми підлітків (наприклад, облаштування молодіжного простору, захист прав учнів, транспорт, екологія тощо). Пропишіть:

- на які права громадян спирається ваша пропозиція;
- які органи місцевої влади відповідають за її реалізацію;
- як ви будете просувати ініціативу: петиція, виступ на сесії ради, медіакампанія тощо.



Представте свій план перед «депутатами» з іншої групи. Обговоріть та оцініть ініціативи – які з них найбільш життєздатні?

Після представлення плану дайте відповідь на запитання:

- Як ваш особистий досвід вплинув на вибір проблеми для дослідження?
- Які зміни відбулись у вашому розумінні ролі молоді в ухваленні рішень після виконання завдання?
- Які труднощі можуть виникнути при реалізації громадської ініціативи? Як їх подолати?



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/FrJtawNO> або QR-кодом, здійсніть віртуальну екскурсію Верховною Радою України. Створіть постер або презентацію «Що мене вразило найбільше?» або «Що я змінив/змінила б у роботі Верховної Ради України?»



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/0rJY2qgE> або QR-кодом, заповніть листок самооцінювання.



§ 11. Громадянство України. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства



Г. Сковорода – про людину та особистість: *«Вода без риби, повітря без пташок, час без людей бути не можуть»*; *«Не тіло, а душа є людиною»*.

- Яка різниця між поняттями «людина», «особистість», «особа», «громадянин»? Що поєднує ці поняття?

1. Поняття громадянства

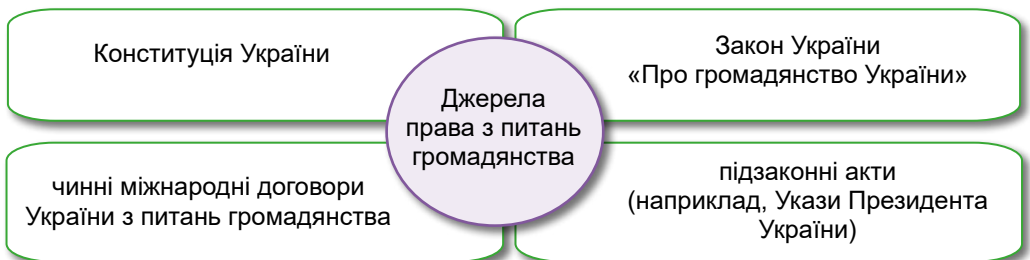


Громадянство України – це стійкий, необмежений у просторі правовий зв'язок фізичної особи з Українською державою, заснований на юридичному визнанні державою цієї особи громадянином України, унаслідок чого особа і держава набувають взаємних прав та обов'язків в обсязі, передбаченому Конституцією і законами України.

Цей зв'язок виявляється в поширенні на відповідну особу суверенної влади держави незалежно від місця її проживання – на території держави чи за її межами.



Поняття «громадянство» в сучасному значенні виникло в Давній Греції: у її містах – державах-полісах. Появу інституту громадянства пов'язують із французькою революцією XVII ст. Концепція «вільного громадянства» замінила інститут підданства, який за часів феодалізму визначав васальні відносини залежності окремої людини від держави в особі монарха. Основні права та свободи людини і громадянина було викладено в Декларації прав людини і громадянина, яку ухвалили 1789 р. у Франції. Цей документ діє й сьогодні як частина Конституції Франції.





Норми цих актів, виходячи з визнання права на громадянство як природного права людини, закріплюють принципи громадянства, повноваження органів державної влади та інших організацій, які беруть участь у вирішенні питань громадянства, і порядок їх вирішення.

Принципи громадянства – це ті вихідні положення, які визначають істотні риси відносин громадянства. Конституція України та Закон України «Про громадянство України» закріплюють принципи громадянства України.

Принципи громадянства

- Принцип єдиного громадянства
- Запобігання виникненню випадків безгромадянства
- Неможливість позбавлення громадянина України громадянства України
- Визнання права на зміну громадянства
- Неможливість автоматичного набуття громадянства України іноземцем або особою без громадянства внаслідок укладання шлюбу з громадянином України
- Неможливість автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства другим з подружжя
- Рівність перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку та моменту набуття ними громадянства України
- Збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України

Ще один принцип громадянства набув чинності 16 січня 2026 р., а саме – визначення правового режиму одночасної належності громадянина України до громадянства (підданства) двох або більше держав з урахуванням забезпечення національної безпеки та національних інтересів України, недопущення привілеїв чи обмежень за ознаками наявності в громадянина України громадянства (підданства) іноземної держави (іноземних держав).

Верховною Радою України ухвалено, а Президентом України підписано Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України», ключовим аспектом якого є фактичне запровадження інституту множинного громадянства (підданства).

2. Підстави набуття та припинення громадянства в Україні. Відповідно до Закону України «Про громадянство України» громадянами України визнаються особи, які набули громадянства України за цим законом. Які ж є підстави набуття громадянства?



Закон України «Про громадянство України»

Стаття 6. Підстави набуття громадянства України
Громадянство України набувається:

- 1) за народженням;
- 2) за територіальним походженням;



- 3) внаслідок прийняття до громадянства;
- 4) внаслідок поновлення у громадянстві;
- 5) внаслідок усиновлення;
- 6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в заклад охорони здоров'я, заклад освіти або інший дитячий заклад, у дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю;
- 7) внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки;
- 8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини;
- 9) внаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства;
- 10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Набуття громадянства України за народженням (*філіація*) є основним способом набуття громадянства України. При цьому громадянство набувається на основі принципів «права крові» або «права ґрунту». У першому випадку дитина набуває громадянства батьків (одного з батьків) незалежно від місця народження, у другому – дитина стає громадянином України, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства батьків.

Набуття громадянства України за територіальним походженням відбувається шляхом реєстрації. Прийняття до громадянства України (*натуралізація*) передбачає подання в письмовій формі відповідної заяви та виконання певних умов.



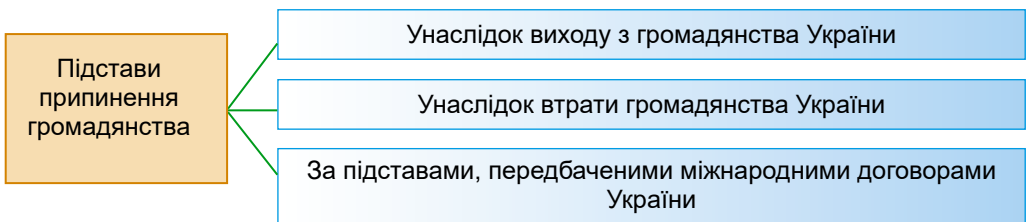
Закон України «Про громадянство України»

Стаття 9. Умовами прийняття до громадянства України є:

- 1) визнання і дотримання Конституції України та законів України;
 - 1-1) знання основ Конституції України, історії України;
- 2) подання особою без громадянства – декларації про відсутність іноземного громадянства, іноземцем – зобов'язання припинити іноземне громадянство;
- 3) безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років;
- 4) отримання дозволу на імміграцію;
- 5) володіння державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови;
- 6) наявність законних джерел існування.

Із 16 січня 2026 р. для набуття громадянства України буде відсутня вимога подання особою без громадянства декларації про відсутність іноземного громадянства, а іноземцем – зобов'язання припинити іноземне громадянство.

Законом України «Про громадянство України» передбачено такі підстави припинення громадянства України:





Унаслідок виходу з громадянства України.

Громадянин України, який відповідно до чинного законодавства України є таким, що постійно проживає за кордоном, може вийти з громадянства України за його клопотанням. Передбачено випадки, коли вихід із громадянства України не допускається – якщо особі, яка подає клопотання про вихід із громадянства України, повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення або щодо якої в Україні є обвинувальний вирок суду, що набрав чинності й підлягає виконанню.

Під *втратою громадянства* розуміють припинення громадянства за таких обставин:

- добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття;
- набуття особою громадянства України внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів;
- добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є загальним військовим обов'язком чи альтернативною службою.

Із 16 січня 2026 р. перелік підстав для втрати громадянства буде змінений і передбачатиме такі обставини:

- добровільне набуття громадянином України громадянства держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом, або громадянства (підданства) держави, громадяни (піддані) якої не можуть набути громадянство України у спрощеному порядку, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття;
- набуття особою громадянства України на підставі статті 9 Закону України «Про громадянство» в разі подання неправдивих відомостей, підроблених документів тощо;
- установлення факту проходження особою військової служби за контрактом у державі, визнаній Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом;
- набуття законної сили обвинувальним вироком суду стосовно осіб, засуджених в Україні за вчинення злочину проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, за вчинення терористичного акту тощо;
- установлення факту участі у збройній агресії проти України з боку держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом.

Підставами, передбаченими міжнародними договорами України, зокрема можуть бути *оптація* (вільний вибір громадянства тієї чи іншої держави в разі переходу частини території від однієї держави до іншої) або *трансферт* (перехід частини території супроводжується зміною громадянства без права вибору).



Закон України «Про громадянство України»

Стаття 16. Набуття громадянства України дітьми віком від 14 до 18 років може відбуватися лише за їхньою згодою.



Стаття 18. Вихід дітей віком від 14 до 18 років з громадянства України може відбутися лише за їхньою згодою.

3. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства регулюється окремим Законом України «Правовий статус іноземців та осіб без громадянства».

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, установленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Зазначені особи зобов'язані неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, інтереси суспільства та держави.

Розгляньмо деякі підстави для перебування іноземців та осіб без громадянства на території України:



Визнання особами, які потребують додаткового захисту або яким надано тимчасовий захист в Україні



Визнання біженцями або надання притулку в Україні



Прибуття в Україну для участі в реалізації проектів міжнародної технічної допомоги



Прибуття в Україну з метою навчання



Прибуття в Україну для працевлаштування



Укладання в установленому порядку контракту про проходження військової служби в ЗСУ



Інші підстави

Іноземці та особи без громадянства, які мають визначені законом підстави для перебування на території України, отримують посвідку на постійне або тимчасове проживання.



Також іноземці та особи без громадянства можуть набути громадянства України в порядку, установленому Законом України «Про громадянство України».

1 Порівняйте пари понять.

1. «Підстави набуття громадянства» – «підстави припинення громадянства».

2. «Набуття громадянства за народженням» – «прийняття до громадянства».

2 Робота з документом. Ознайомтеся з текстом Закону України «Про громадянство України». Прочитайте ситуацію, знайдіть правові помилки та випишіть їх у першу колонку таблиці. У другу колонку занотуйте свій коментар відповідно до чинного законодавства України.

Іноземець Безбатченко О. (36 років) працює фермером на власній землі сільськогосподарського призначення площею 20 га. Він не платить податків, тому що був обраний два роки тому головою сільської ради.

Рік тому він подав заяву про отримання громадянства України. Нещодавно йому повідомили, що до оформлення цієї процедури залишилося декілька днів. Дата отримання громадянства має збігтися з річницею одруження з громадянкою України, і саме тому йому скорочують необхідний для отримання громадянства строк проживання в Україні до одного року.

Безбатченко О. разом із дружиною планували всиновити дитину з Хорватії (його батьківщини), але прочитали в газеті, що дитина не зможе найближчим часом отримати громадянство України, оскільки для усиновлених дітей термін проживання в Україні для отримання громадянства – 20 років. Майбутні батьки ознайомилися з переліком прав дитини, що викладений у Загальній декларації прав дитини, і мають намір опротестувати у Верховній Раді України положення українського законодавства, що не збігається з міжнародним.

№	Правові помилки

№	Коментар



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/brJY2a5a> або QR-кодом, заповніть листок самооцінювання.



ЗАВДАННЯ ДЛЯ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ



I. Перейшовши за посиланням <https://forms.gle/JnSb5RkjRJJaXcBrr7> або QR-кодом, виконайте тестові завдання «Узагальнення до розділу 3».



2

II. Об'єднавшись у три групи, за допомогою тексту Розділів IV, VI, VIII Конституції України заповніть той стовпчик схеми, який запропонує вам учитель/учителька. Далі обраний спікер від кожної групи заповнить свою частину схеми на дошці. Можливі помилки можуть виправляти представники інших груп чи групи експертів.

Для роботи з останнім рядком схеми пропонуємо деякі повноваження органів влади. Розподіліть їх у потрібні колонки:



РОЗДІЛ 3

- розробляє проєкт закону про Державний бюджет України й забезпечує виконання затвердженого бюджету; ухвалює закони;
- здійснює судочинство;
- установлює державні символи України;
- забезпечує державний суверенітет та економічну самостійність України;
- призначає за поданням Президента України Прем'єр-міністра України.

Законодавча влада



Назва органу
влади

Окремі повноваження

Виконавча влада



Назви органів
цієї гілки влади

Окремі повноваження

Судова влада



Назви органів
судової влади

Повноваження



III. Розв'яжіть ситуацію.

Громадяни України, сім'я Нерідних (чоловік, жінка, дочка 17 років і син 13 років), переїхали до Кракова (Польща) на постійне місце проживання. Батьки вирішили, що сім'я має прийняти громадянство Польщі. Діти були проти рішення батьків і хотіли залишитися в Україні з бабусею.

Дайте правову оцінку ситуації, спираючись на законодавство України. Після аналізу ситуації обговоріть у класі такі питання:

- Що вас здивувало в сучасному законодавстві щодо громадянства?
- Чи можна, на вашу думку, поєднати повагу до особистого вибору дитини з інтересами держави?
- Як ви діяли б у ролі юриста в ситуації дітей родини Нерідних?
- У яких випадках, на вашу думку, міжнародне право має переважати над національним і чому?



РОЗДІЛ 4. ПРАВО У ВАШОМУ ЖИТТІ

§ 12. Основи цивільного права. Неповнолітні в цивільних правовідносинах



Г. Сковорода – про вміння користуватися можливостями, які випадають нам за життя: *«Щасливий, хто має змогу знайти щасливе життя. Але ще щасливіший той, хто вміє ним користуватися»*.

- Чи знаєте ви свої цивільні права та обов'язки?
- Чи вмієте ви користуватися ними?

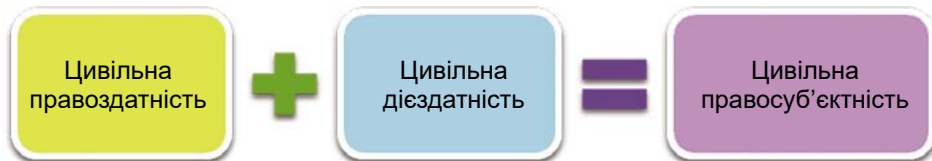
1. Цивільна правосуб'єктність.



Цивільні правовідносини – це майнові та особисті немайнові відносини, урегульовані нормами цивільного права, що виникають між автономними й рівноправними суб'єктами, наділеними суб'єктивними правами та обов'язками.

Правовідносини виникають між учасниками – *суб'єктами* щодо майнового та/або немайнового блага – *об'єкта*. Крім того, важливим елементом будь-яких цивільних правовідносин є *зміст*, відображений у конкретних суб'єктивних правах та обов'язках учасників правовідносин.

Особливістю правового статусу суб'єктів цивільних правовідносин є те, що вони наділені цивільною правосуб'єктністю, яка включає цивільну правоздатність та цивільну дієздатність.



Характеризуючи суб'єктів цивільних правовідносин, варто розрізняти фізичних та юридичних осіб. Людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою. Юридичною особою є організація (установа, заклад, підприємство), створена й зареєстрована в установленому законом порядку.



Цивільна правоздатність – це здатність особи мати цивільні права та обов'язки. Це означає, що фізичні особи мають здатність бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків, мати будь-яке право чи обов'язок з тих, що надаються чи допускаються законом. Цивільна правоздатність є невід'ємною від особи незалежно від віку, стану здоров'я чи інших характеристик людини.



Цивільний кодекс України

Стаття 25. Цивільна правоздатність фізичної особи



1. Здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи.
 2. Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження.
 4. Цивільна правоздатність фізичної особи припиняється у момент її смерті.
- Стаття 80.** <...> Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді.

Правоздатність і дієздатність юридичної особи виникають одночасно – у момент її державної реєстрації та внесення її до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України.



Цивільна дієздатність – це здатність фізичної особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Цивільна дієздатність залежить від віку й психічного стану фізичної особи. Цивільний кодекс України виокремлює часткову, неповну, повну або обмежену дієздатність. Крім того, фізичну особу може бути визнано недієздатною. Повна цивільна дієздатність настає з 18 років, але передбачено випадки, коли фізична особа може набути або їй може бути надано повну цивільну дієздатність раніше, ніж вона досягне повноліття.



Цивільний кодекс України

Стаття 34. Повна цивільна дієздатність

2. У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. У разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається.

Стаття 35. Надання повної цивільної дієздатності

1. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини.

3. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця.

5. У разі припинення трудового договору, припинення фізичною особою підприємницької діяльності надана їй повна цивільна дієздатність зберігається.

2. Цивільна дієздатність неповнолітніх. Неповнолітні в цивільних правовідносинах. Обсяг цивільної дієздатності неповнолітніх осіб є досить широким. Вони можуть набувати цивільних прав та обов'язків як самостійно – у визначених законом випадках, так і за згодою батьків (усиновлювачів). У неповнолітніх залишаються ті самі права, які вони мали як малолітні, а саме:

- самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість;



	Види дієздатності фізичної особи				Недієздатність фізичної особи	
	Часткова	Неповна	Повна	Обмежена	Недієздатною тілки суд	
Статус особи	Малолітня	Неповнолітня	Повнолітня	Обмежує дієздатність тілки суд	Визнає особу недієздатною тілки суд	
Причини існування видів дієздатності	Вік – особа не досягла 14 років	Особа віком від 14 до 18 років	Фізична особа, яка досягла 18 років	1) Якщо фізична особа страждає на психічний розлад, який істотно впливає на здатність усвідомлювати значення своїх дій; 2) Якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, азартними іграми і тим ставить себе чи своєю сім'єю у скрутне матеріальне становище	Якщо фізична особа внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними	
Забезпечення прав та інтересів за відсутності повної дієздатності	З метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав малолітніх встановлюється опіка	З метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав неповнолітніх встановлюється піклування		З метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав обмежено дієздатних встановлюється піклування	З метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав недієздатних встановлюється опіка	
Відповідальність	Не несе відповідальності за завдану нею шкоду	Несе відповідальність за порушення договору, за шкоду, завдану нею. Якщо в неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування, додаткову відповідальність несуть її батьки	Самостійно несе відповідальність	Самостійно несе відповідальність за порушення нею договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, що завдана нею іншій особі	Відповідальність за шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, несе її опікун	



- здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Крім правочинів, які має право здійснювати малолітня особа, фізична особа у віці від 14 до 18 років (неповнолітня особа) має право:

- самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;
- самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;
- бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;
- самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунок);
- самостійно укладати договір про отримання електронних довірчих послуг.

Неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. На вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна має бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника й дозвіл органу опіки та піклування. Неповнолітня особа може розпоряджатися грошовими коштами, що внесені повністю або частково іншими особами у фінансову установу на її ім'я, за згодою органу опіки та піклування і батьків (усиновлювачів) або піклувальника.

За наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права.



Цивільний кодекс України

Стаття 33. Цивільна відповідальність неповнолітньої особи

1. Неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону.
2. Неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника. Якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть її батьки (усиновлювачі) або піклувальник.

Крім зазначених вище аспектів участі неповнолітніх у цивільних правовідносинах, окремо хочемо звернути увагу на питання права власності. З економічної точки зору право власності означає приналежність матеріальних благ конкретним особам, поділ на «мoje» і «чуже». В юридичному розумінні змістом поняття «власність» є повноваження конкретної особи – власника – володіти, користуватися та розпоряджатися конкретними благами в межах, визначених законом.



Конституція України

Стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.



Власникові належать усі три правомочності щодо свого майна. Ті особи, які здійснюють лише право володіння та право користування майном, не є власниками. Наприклад, орендар землі не має права продати, подарувати ділянку, тому що він не є власником цієї земельної ділянки.



Серед поданих нижче ситуацій, спираючись на статтю 32 Цивільного кодексу України, знайдіть ті, де неповнолітні особи мають право самі розпоряджатися своєю власністю, і заповніть перший стовпчик таблиці, а також ті ситуації, де потрібна згода батьків, і заповніть другий стовпчик.

Номер ситуації, де неповнолітні можуть самі розпоряджатися своєю власністю, здійснювати правочини	Номер ситуації, де потрібна згода батьків для розпорядження своєю власністю або для здійснення правочинів
№	№

1. Чотирнадцятирічний Артем, отримавши стипендію за перемогу у Всеукраїнській олімпіаді з правознавства, відкрив банківський рахунок на своє ім'я.

2. Сімнадцятирічна Дарина після закінчення школи вирішила зайнятися бізнесом. На кошти, які лежали на її банківському рахунку, вона відкрила й зареєструвала своє підприємство з виробництва морозива.

3. П'ятнадцятирічний Данило на гроші, отримані від продажу свого винаходу, купив невеличку майстерню на околиці міста.

4. Чотирнадцятирічний Володимир обміняв велосипед, що подарувала йому на Новий рік бабуся, на колекцію монет.

5. Шістнадцятирічна Олена з дитинства мріяла про заняття мотоспортом. Задля цього, закінчивши 9 клас, вона вступила до професійного ліцею, щоб отримувати стипендію. Усі кошти вона відкладала й через півтора року купила мотоцикл.

Після закінчення роботи зробіть взаємоперевірку, спираючись на нормативно-правові акти.

3. Спадкування і спадщина. Спадкове право являє собою систему правових норм, які визначають умови та порядок переходу власності, певних прав та обов'язків особи після її смерті до інших осіб. Необхідність правового регулювання цих відносин доводить англійське прислів'я: «Не говори, що ти знаєш людину, поки не ділив з нею спадок». Як ви гадаєте, що воно означає?

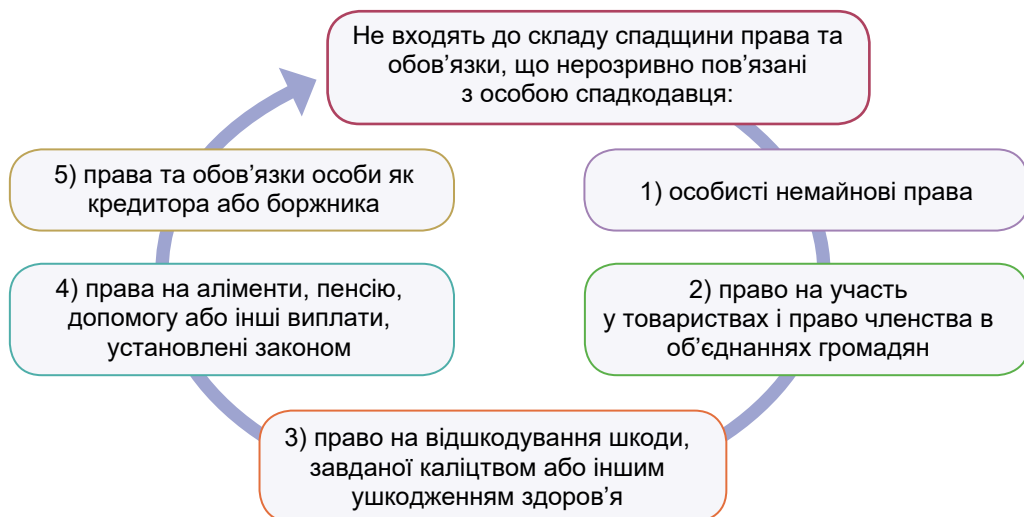


Цивільний кодекс України

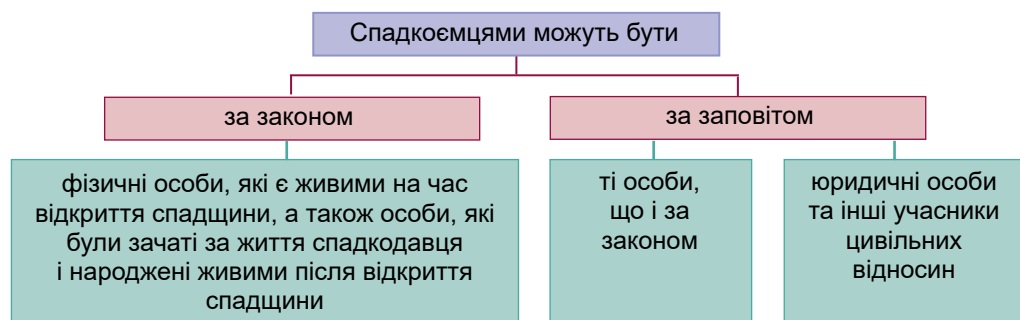
Стаття 1216. Поняття спадкування

Спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини та не припинилися внаслідок його смерті.



Спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою. *Часом* відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого її оголошено померлою. *Місцем* відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця.



Цивільний кодекс України також окреслює коло осіб, які не мають права на спадкування. Ви можете ознайомитися із цією статтею за посиланням <https://cutt.ly/vrJtadmn> або QR-кодом.



Кожна дієздатна особа може за життя визначити долю належного їй майна, певних прав та обов'язків на випадок смерті. Таке розпорядження, зроблене у встановленій законом формі, називається **заповітом**.

Що потрібно знати, щоб скласти заповіт?



Об'єднайтеся в групи по чотири особи. Кожна особа в групі виконуватиме одну із чотирьох ролей: юрист/юристка, веб-дизайнер/вебдизайнерка, редактор/редакторка, спікер/спікерка. Розподіліть ролі між собою. За QR-кодом або посиланням <https://cutt.ly/lrJtaIEM> ознайомтеся зі статтями 1233–1236, 1241, 1247–1248, 1254 глави 85 «Спадкування за заповітом» Цивільного кодексу України. Складіть інфографіку «Порядок складання заповіту».



У разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом право на спадкування за законом мають особи-спадкоємці по чергові. Важливо, що кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування в разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття.

Черги спадкування:

У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, той з подружжя, який його пережив, та батьки

У другу чергу право на спадкування мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері

У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця

У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини

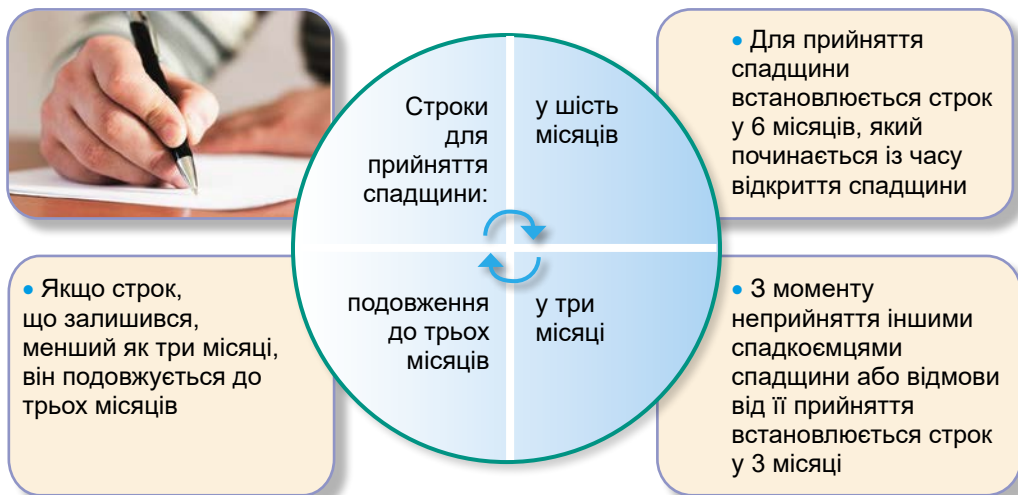
У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення. Право спадкування одержують також утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї

Крім того, чинним законодавством передбачена можливість спадкування за правом представлення в разі, якщо представника певної черги вже немає в живих. Наприклад, внуки, правнуки спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спад-



щини, а прабаба, прадід спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім дітям (бабі, дідові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

Спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її. Прийняття спадщини з умовою чи із застереженням не допускається. Спадкоємець, який постійно проживав разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом шести місяців він не заявив про відмову від неї. Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків, установлених Цивільним кодексом України.



Слід пам'ятати: якщо спадкоємець протягом строку, встановленого Цивільним кодексом України, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її. За письмовою згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, може подати заяву про прийняття спадщини до нотаріальної контори або інших уповноважених органів за місцем відкриття спадщини. Суд може визначити додатковий строк, достатній для подання заяви про прийняття спадщини, за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини.

Частки кожного спадкоємця у спадщині є рівними, якщо спадкодавець у заповіті сам не розподілив спадщину між ними. Кожен зі спадкоємців має право на виділ його частки в натурі. Спадкоємці, які протягом не менш як одного року до часу відкриття спадщини проживали разом зі спадкодавцем однією сім'єю, мають переважне право перед іншими спадкоємцями на виділ їм у натурі предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку в розмірі частки у спадщині, яка їм належить.

4. Захист прав споживачів в Україні. Практична робота. Хто такі споживачі, продавці, виробники, виконавці? Сьогодні ми вже не уявляємо, як можна обійтися без товарів повсякденного вжитку, які щодня купуємо в магазині, супермаркеті чи на базарі. Ми користуємося гро-



мадським транспортом і мобільним телефоном, замовляємо послуги в інтернет-мережі. Усе це свідчить про нас як про суб'єктів правовідносин, де особи виступають у ролі споживача, продавця, виробника чи виконавця.



Споживач – це фізична особа, яка придбала, замовила, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Продавець – це суб'єкт господарювання, який згідно з договором реалізує споживачеві товари або пропонує їх до реалізації.

Виробник – це суб'єкт господарювання, який: виробляє товар або заявляє про себе як про виробника товару чи про виготовлення такого товару на замовлення, розміщуючи на товарі та/або на упаковці чи супровідних документах, що разом з товаром передаються споживачеві, своє найменування (ім'я), торговельну марку.

Виконавець – це суб'єкт господарювання, який виконує роботи або надає послуги.

Відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і послуг регулює Закон України «Про захист прав споживачів». Споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають визначені законом права. Розгляньмо їх за допомогою схеми.



Захист прав споживачів державою

- Держава забезпечує споживачам захист їхніх прав, надає можливість вільного вибору продукції, здобуття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання продукції відповідно до їхніх потреб, і гарантує придбання або одержання продукції іншими законними способами в обсязі, що забезпечує рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я та життєдіяльності.



Належна якість продукції та обслуговування

- Продавець (виробник, виконавець) зобов'язаний передати споживачеві продукцію належної якості, а також надати інформацію про цю продукцію.
- Продавець (виробник, виконавець) на вимогу споживача зобов'язаний надати йому документи, які підтверджують належну якість продукції.

Право на обслуговування державною мовою



Інші права

- Право на безпеку продукції.
- Право на необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію державною мовою про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця).
- Право на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції).
- Право на звернення до суду та інших уповноважених органів державної влади щодо захисту порушених прав; право на об'єднання в громадські організації споживачів.



РОЗДІЛ 4

Розв'яжіть юридичні ситуації, спираючись на статті Закону України «Про захист прав споживачів».

Ситуація 1. Громадянин Буряк Віталій придбав холодильник. Коли його встановили працівники сервісної служби супермаркету електроніки, він пропрацював дві години й почав замість замороження продуктів нагрівати їх. Віталій викликав представників сервісної служби, які забрали техніку для ремонту. Споживач у письмовій формі вимагав, щоб на час ремонту холодильника йому було надано товар відповідної марки для користування. Адміністрація супермаркету відповіла відмовою. Коли холодильник з ремонту не повернули через два місяці й чотири дні, мотивуючи тим, що чекають на запчастину з країни-виробника, Буряк В. подав до суду позов з вимогою надати інший товар відповідної якості й виплатити йому неустойку.

• У якій зі сторін конфлікту кращі судові перспективи? Дайте правову оцінку діям сторін.

Ситуація 2. Громадянин Волинко Є. придбав у магазині побутової техніки автоматичну пральну машину синього кольору. Оскільки техніку мали привезти йому зі складу, Волинко оформив усі потрібні документи, перевіrivши зазначені відомості про виробника, модель, колір, вартість та інші параметри товару; оплатив товар у касі магазину і поїхав додому. Увечері, коли йому доставили пральну машину, Волинко виявив, що хоча товар відповідав усім основним характеристикам обраної ним моделі, але був не синього кольору, як він замовляв, а білого. Споживач відмовився забирати товар, оскільки біла пральна машина йому недоречна. Наступного дня Волинко прийшов до магазину з вимогою: або надати йому товар того кольору, який він замовляв, або повернути гроші. У магазині йому відмовили, мотивувавши це тим, що гроші вже сплачено, а колір товару не є його обов'язковою характеристикою. Волинко Є. подав позов до суду про порушення прав споживача.

• Споживач чи продавець має кращі судові перспективи? Дайте правову оцінку діям сторін.



Під час розв'язання ситуацій користуйтеся статтями 8, 9 та 10 Закону України «Про захист прав споживачів», з якими можна ознайомитися за посиланням <https://cutt.ly/lrJtaVYo> або QR-кодом.



3 Ситуація 3. Змодельуйте ситуацію, яка вимагала б подальших дій щодо захисту прав споживача, і розіграйте її в ролях. Запропонуйте іншим групам після демонстрації ситуації проаналізувати помилки, допущені споживачем і продавцем. Подумайте та обговоріть у групі, як споживач може розпізнати тенденційну інформацію в рекламі товарів і послуг. Під час рольової гри використовуйте зразок скарги (претензії) у разі порушення ваших прав як споживача.

Зразок скарги про захист прав споживачів

Кому: _____ (Обласне управління Держпродспоживслужби)

Адреса: _____ (Фактична адреса організації)

Від кого: _____ (Ваше прізвище, ім'я, по батькові, адреса, телефон, e-mail)

Дата: _____ (Дата складання скарги)



СКАРГА

Я, _____ (Ваше прізвище, ім'я, по батькові), проживаю за адресою: _____ (Ваша адреса), звертаюся до вас у зв'язку з порушенням моїх прав як споживача.

Опис події:

Дата і час події:

Місце події:

Суть порушення:

_____ (Опишіть детально, що саме сталося, наприклад: «Мені було відмовлено в обміні товару належної якості протягом 14 днів»; «Мені не надали інформацію про товар українською мовою»; «Мене не обслуговували українською мовою» тощо)

Товар/послуга:

_____ (Укажіть назву та опис товару/послуги, якщо це стосується товару)

Вартість:

_____ (Укажіть вартість товару/послуги)

Докази:

_____ (Перелічіть додатки, які підтверджують факт порушення, наприклад: копія чека, фото, відеозаписи, листування з продавцем тощо)

Вимоги:

Зобов'язати (Назва організації) виконати вимоги Закону України «Про захист прав споживачів».

Провести перевірку (Назва організації) на предмет дотримання законодавства про захист прав споживачів.

Притягнути винних до відповідальності.

Повідомити мене про результати розгляду скарги письмово на адресу:

_____ (Ваша адреса)

Додатки:

_____ (Копія чека, фото, відеозаписи, листування з продавцем)

_____ (Інші документи, які підтверджують порушення)

Підпис: _____ (Ваш підпис)

Пам'ятайте! Скаргу потрібно скласти у двох примірниках. Один ви передаєте особі, до якої звертаєтеся з претензією, а інший залишаєте собі. Вимагайте, щоб на вашому екземплярі зазначена особа поставила свій підпис і вказала дату отримання скарги. Держава дбає про захист прав споживачів. Тому законодавством передбачено діяльність органів влади у сфері захисту прав споживачів. У разі порушення ваших прав у цій сфері ви можете звернутися до уповноважених компетентних органів.

- 2** **3** Розпитайте членів вашої родини, чи стикалися вони з порушенням прав споживача. Якщо так, то в який спосіб вони розв'язали ситуацію? Чи спиралися вони на Закон України «Про захист прав споживачів»? На підставі розповідей складіть юридичну задачу й запропонуйте її однокласникам для розв'язання.



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/orJY2nDO> або QR-кодом, заповніть листок самооцінювання.





§ 13. Сім'я. Шлюб. Порядок укладання шлюбу. Права й обов'язки батьків і дітей. Права дитини та їхній захист



Г. Сковорода – про сімейні стосунки: *«Ні про що не турбуватися, ні за ким не турбуватися – значить не жити, адже турбота – рух душі, а життя – це рух»; «Перш за все батька й матір шануй. Вони ж бо видимі портрети тієї невидимої сили, якій ти стільки зобов'язаний».*

- Чому в контексті теми «сім'я» і в народних прислів'ях, і в поезії, і в філософії так часто звучать слова «турбота», «пошана»?
- Чи можна погодитися з відомим афоризмом: *«Одружитися – це означає наполовину зменшити свої права й увічні збільшити свої обов'язки»?*

1. Сім'я. Сім'я – це найголовніший соціальний інститут суспільства. Вона посідає чільне місце в житті людини порівняно з іншими формами людської спільноти. Ні коло друзів, ні трудовий колектив не зможуть створити такий затишок та атмосферу любові, захищеності й підтримки, яку може дати людині сім'я. Сім'я об'єднує в собі не лише біологічні аспекти продовження роду, а й духовні, матеріальні чинники. З іншого боку, сім'я як цілісна система сама спроможна творити суспільство.



Сімейний кодекс України

Стаття 3. Сім'я

1. Сім'я є первинним та основним осередком суспільства.
2. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

Суб'єктами сімейних правовідносин можуть бути лише фізичні особи, які перебувають у шлюбі, кровному спорідненні чи відносинах усиновлення. Сімейний кодекс встановлює такий перелік суб'єктів сімейних правовідносин:

- подружжя;
- батьки, діти, усиновлювачі, усиновлені;
- мати та батько дитини (щодо її виховання, розвитку та утримання);
- баба, дід, прабаба, прадід, онуки, правнуки;
- рідні брати, рідні сестри; мачуха, вітчим, падчерка, пасинок.

До того ж усі інші родичі (двоюродні брати та сестри, тітки, дядьки, племінники, племінниці та ін.) не є учасниками сімейних правовідносин за винятками, установленими законами.

Сім'я створюється на підставі:

шлюбу



кровного
споріднення



усиновлення



а також на інших
підставах,
не заборонених
законом, – таких,
що не суперечать
моральним засадам
суспільства





2. Шлюб. Порядок укладання шлюбу.



Сімейний кодекс України.

Стаття 21. Поняття шлюбу

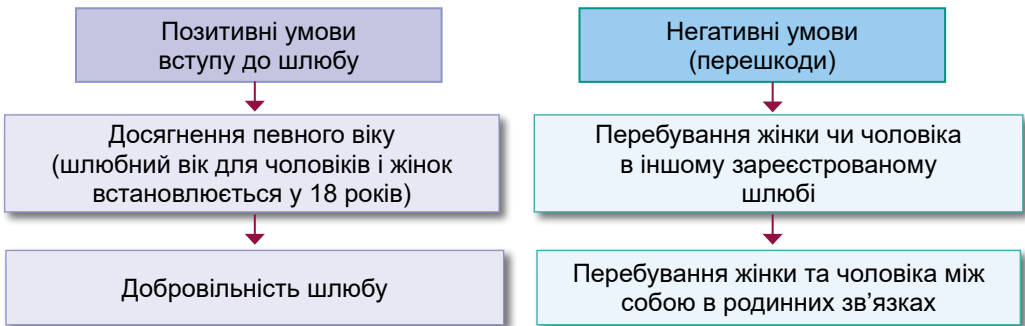
1. Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану.

2. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.



Сьогодні в Україні правові наслідки має лише зареєстрований в органах РАЦС шлюб, але так було не завжди. До початку ХХ ст. існував релігійний обряд шлюбу, тобто обов'язковою умовою законного шлюбу була його церковна реєстрація. На підставі Декрету Раднаркому України, виданого 20 лютого 1919 р., законним став визнаватися лише шлюб, зареєстрований у державних органах, а церковний шлюб не мав юридичних наслідків. Звідси виникло поняття «цивільний шлюб». Але на побутовому рівні цей термін вживається зі зміненим значенням, тобто такий, що не був зареєстрованим у державних органах реєстрації актів цивільного стану. З набуттям чинності в Україні Сімейного кодексу держава визнала існування такого шлюбу, адже стаття 3 пункту 2 цього Кодексу встановлює, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

За допомогою правових дій утворена сім'я офіційно заявляє про своє існування й набуває визнання своєї законності з боку суспільства та держави. Лише офіційна реєстрація союзу між жінкою та чоловіком породжує права й обов'язки подружжя. У вступі до шлюбу існують певні умови й перешкоди. *Умови (позитивні)* вступу до шлюбу – це обставини, потрібні для того, щоб шлюб міг бути зареєстрований і був визнаний дійсним. *Перешкоди (негативні умови)* – це обставини, за наявності яких реєстрація шлюбу не допускається.



Сімейний кодекс України

Стаття 26. Особи, які не можуть перебувати у шлюбі між собою

1. У шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії сподіння.

2. У шлюбі між собою не можуть перебувати рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра. Повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька.

3. У шлюбі між собою не можуть перебувати двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця.



РОЗДІЛ 4

4. За рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним.

5. У шлюбі між собою не можуть бути усиновлювач та усиновлена ним дитина. Шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстровано лише в разі скасування усиновлення.



Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком особисто. Якщо реєстрація шлюбу у встановлений день не відбулася, заява втрачає чинність після спливу трьох місяців від дня її подання.



Орган РАЦС зобов'язаний ознайомити осіб, які подали заяву, з їхніми правами та обов'язками як майбутнього подружжя і батьків.



Наречені зобов'язані повідомити одне одного про стан свого здоров'я. Результати медичного обстеження є таємницею і повідомляються лише нареченим.



Реєстрація шлюбу відбувається обов'язково в присутності нареченої та нареченого.

Перелік перешкод для реєстрації шлюбу є вичерпним. Відмова в реєстрації шлюбу за будь-якими іншими підставами: у зв'язку з расовими, національними, релігійними, соціальними та іншими відмінностями – заборонена й розглядається як грубе порушення прав людини.

Шлюб реєструється після одного місяця від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу. У разі вагітності нареченої, народження нею дитини, а також якщо є безпосередня загроза життю нареченої або нареченого, шлюб реєструється в день подання відповідної заяви. Реєстрація відбувається зазвичай у приміщенні державного органу РАЦС. За заявою наречених реєстрація шлюбу може бути проведена в урочистій обстановці або в іншому місці:

- за місцем проживання;
- за місцем надання стаціонарної медичної допомоги;
- в іншому місці, якщо наречені не можуть з поважних причин прийти до державного органу РАЦС.

Шлюб може бути визнано недійсним, якщо він був зареєстрований з порушенням сімейного законодавства. Рішення про недійсність шлюбу ухвалює відповідний орган РАЦС або суд.

Подружжя у шлюбі мають взаємні права та обов'язки. Вони ґрунтуються на рівності: кожен має право на повагу, спільне вирішення сімейних питань і свободу вибору. Водночас подружжя повинні підтримувати одне одного, дбати про дітей і разом вести спільне господарство.



Шлюб зумовлює існування особистих немайнових і майнових прав та обов'язків подружжя. **Особисті немайнові права та обов'язки подружжя** – це врегульовані нормами сімейного права відносини щодо особистих немайнових благ та інтересів подружжя.



До *майнових прав* подружжя належать:

- право володіння, користування та розпорядження майном, нажитим подружжям під час шлюбу;
- право на матеріальну підтримку в разі непрацездатності;
- право на укладення шлюбного договору;
- право на поділ загального майна та інші права.

Найважливішим *майновим обов'язком* є взаємне утримання подружжя. Зазвичай цей обов'язок виконується добровільно.

3. Права й обов'язки батьків і дітей.



Прочитайте притчу. Подумайте, як слова доньки вплинули на поведінку матері, і спрогнозуйте, як може завершуватися притча.

В одній сім'ї, у якій жили мати, її дочка та онука, занедужала якомось найстарша з жінок. Від тяжкої хвороби не могла старенька навіть підвестися з ліжка. Донька спочатку приділяла хворій багато уваги, але згодом, коли хвороба тривала вже понад рік, відмовлялася від обов'язку доглядати за матір'ю. У кімнаті, де лежала немічна бабуса, усе покрилося пилом і стояв неприємний запах, що ширився всією хатою. Мати запропонувала своїй дочці принести із сараю стару драбину, щоб, поклавши на неї бабусю, віднести хвору до комори. Поклали вони стареньку й винесли з хати. Після цього онука взяла драбину й обережно поставила в сарай. Мати їй і каже: «Навіщо, доню, ти поставила драбину на місце, вона дуже стара, і її треба викинути». А дочка їй і відповідає: «Нехай, мамо, вона ще постоїть, а то, коли ти постарієш, не буде на чому тебе винести до комори...»



1. Подумайте, як автор міг закінчити цю повчальну історію. 2. Наведіть приклади життєвих ситуацій, що можуть проілюструвати, як проявляються взаємні права та обов'язки батьків і дітей.



Батьки та діти зобов'язані надавати взаємну моральну підтримку й матеріальну допомогу одне одному. Цю норму зафіксовано не лише в сімейному праві, а й у конституційному.



Конституція України

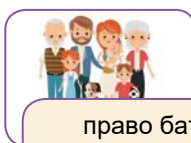
Стаття 51. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Розрізняють *особисті немайнові й майнові права та обов'язки батьків і дітей*. Мати й батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини незалежно від того, чи перебували вони в шлюбі між собою. Діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків незалежно від того, чи перебували їхні батьки в шлюбі між собою. До особистих немайнових обов'язків батьків щодо дітей належать:

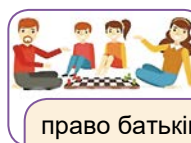
- забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я;
- невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини зареєструвати народження дитини в державному органі реєстрації актів цивільного стану;
- виховувати дитину в дусі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї сім'ї, свого народу, Батьківщини;
- піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток;
- забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя;
- поважати дитину;
- передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування про неї;
- заборонені будь-які види експлуатації батьками своєї дитини;
- заборонені фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини. До особистих немайнових прав батьків і дітей належать:



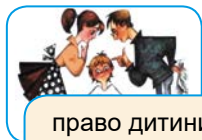
переважне право батьків перед іншими особами на особисте виховання дитини



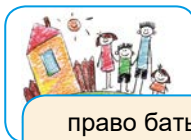
право батьків залучати до виховання дитини інших осіб і визначати місце проживання дитини



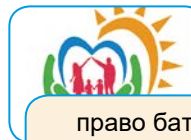
право батьків обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства



право дитини протидіяти неналежному виконанню батьками обов'язків щодо неї



право батьків і дитини на безперешкодне спілкування



право батьків на захист своєї дитини, право звертатися до суду



Батьки спільно вирішують питання виховання дитини. Той з батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні та має право на особисте спілкування з нею. Той з батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні.

Сімейний кодекс України, крім особистих немайнових відносин між батьками та дітьми, регулює також майнові відносини. Ці відносини можна розподілити за трьома критеріями:

- роздільність майна батьків і дітей, яке під час розв'язання спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми визнається власністю батьків;
- право власності дитини;
- право спільної сумісної власності батьків і дітей.



Право власності батьків

- Батьки й діти, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна
- Під час розв'язання спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків



Право власності дитини

- Майно, придбане батьками або одним з них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книжки, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини



Право спільної сумісної власності батьків і дітей

- Майно, набуте батьками й дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності

4. Права дитини та їхній захист. Держава дбає про забезпечення права дитини на належне батьківське виховання через систему державного контролю. Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів *до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій*. Також дитина має право звернутися за захистом *безпосередньо до суду*, якщо вона досягла 14 років.

Питання охорони дитинства регулюється Законом України «Про охорону дитинства». Усі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи.

Широкі повноваження щодо охорони дитинства мають місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Вони забезпечують:



РОЗДІЛ 4

- розроблення та здійснення галузевих і регіональних програм поліпшення становища дітей;
- розвиток мережі закладів освіти, закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на організацію дозвілля, відпочинку та оздоровлення дітей;

• вирішення питань щодо забезпечення прав дітей, установа опіки та піклування, а також мають інші повноваження.

З метою забезпечення стабільного, безпечного та сприятливого для розвитку сімейного середовища законодавством передбачені певні способи влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування:



Усиновлення



Опіка та піклування над дітьми



Патронат над дітьми



Прийомна сім'я



Дитячий будинок сімейного типу



Детальніше із цим питанням можна ознайомитися за QR-кодом або посиланням <https://cutt.ly/DrJtaQnE>.



Зараз наша держава переживає важкі часи внаслідок збройної агресії РФ, і тому питання захисту дітей є пріоритетним. У статті 30-1 Закону України «Про охорону дитинства» ідеться про обов'язок держави вживати всіх необхідних заходів для захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів. Це включає їх евакуацію, возз'єднання із сім'ями, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон.





На сайті освітнього омбудсмана України можна знайти поради дітям і дорослим, як діяти в кризових ситуаціях. Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/CrJtaUc6> або QR-кодом, ознайомтеся з ними.



Важливо розуміти, що в умовах війни права дітей часто порушуються. Це може бути право на життя, право на захист та охорону сім'ї, право на охорону здоров'я, освіту та розвиток. Завдання держави мінімізувати ці порушення і забезпечити дітям максимальний захист.

17 березня 2022 р. Кабінет Міністрів України створив Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Його головне завдання – збір та аналіз інформації про стан і потреби дітей у зоні бойових дій і тих, хто вже евакуйований, координація дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо організації евакуації дітей, розміщення та задоволення потреб дітей, евакуйованих у безпечні регіони України, прийняття оперативних рішень щодо захисту прав дітей. На основі зібраних даних штаб розробляє алгоритми дій для органів влади. Наприклад, штабом було розроблено алгоритм евакуації дітей із зони активних бойових дій, їх розміщення та забезпечення належного догляду. Це допомагає рятувати життя дітей і забезпечувати їхні базові потреби в екстремальних умовах.



Порівняйте поняття «сім'я» і «шлюб». Для порівняння скористайтеся тезами. Тези доповніть пропущеними словами:

- _____ потребує реєстрації в органах РАЦС.
- Проживання в _____ не має вікового цензу.
- Кількість членів _____ не може бути обмеженою.
- Проживання _____ чоловіка та жінки не є підставою виникнення прав та обов'язків подружжя.
- _____ передбачає певну близькість родичів за походженням.
- Для реєстрації _____ потрібно досягти шлюбного віку.
- У _____ можуть перебувати лише двоє.
- _____ передбачає виникнення прав та обов'язків подружжя.
- _____ неможливий між близькими родичами.
- _____ не потребує спеціальної процедури реєстрації.

2



Використовуючи Сімейний кодекс України, розв'яжіть ситуації.

Ситуація 1. Громадянин Сторонній Л. та Оманлива С. вирішили одружитися. Витрати на весілля поділили порівну. Перед самим весіллям Сторонній Л. заявив Оманливій С., що передумав одружуватися.

- Які зобов'язання виникають у Стороннього Л. у зв'язку із цим? Як зміняться обставини, якщо стане відомо, що Оманлива С. приховала від нареченого факт наявності в неї дитини від іншого шлюбу?

Ситуація 2. Михайло вирішив одружитися зі Світлоною, але через надзвичайні обставини він не встигав на весілля, тому попросив свого брата бути присутнім на весіллі в ролі нареченого.

- Чи дозволяє законодавство України одруження через представника?



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/VrJY2AHF> або QR-кодом, заповніть листок самооцінювання.





§ 14. Право неповнолітніх на працю

Г. Сковорода казав: «*Душа людська, що позбавлена природного свого діла, подібна каламутній воді, у тісноті уміщеній*»; «*Роби те, до чого народжений, будь справедливий і миролюбний громадянин, і досить із тебе*».

- Як ви розумієте наведені вислови?

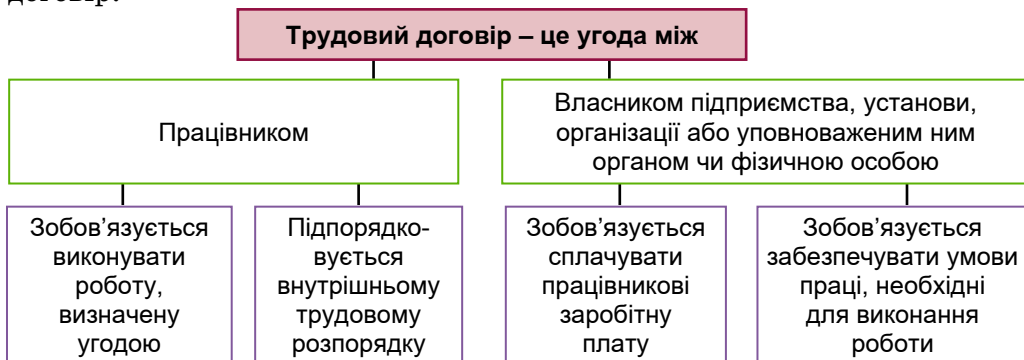
1. Право неповнолітніх на працю. Трудове право – одна з провідних галузей у системі права України, що врегульовує відносини між працівниками та власниками підприємств або уповноваженими ними органами чи окремими фізичними особами з приводу праці. Законодавство про працю складається з Кодексу законів про працю України та інших актів законодавства України, ухвалених відповідно до нього.

Конституція України гарантує право кожного на працю, а Кодекс законів про працю України встановлює особливі умови праці для неповнолітніх.

Конституція України

Стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується <...> Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Одним з основних способів реалізації права на працю є трудовий договір.



Кодекс законів про працю України

Стаття 187. Права неповнолітніх у трудових правовідносинах

Неповнолітні, тобто особи, що не досягли вісімнадцяти років, у трудових правовідносинах прирівнюються у правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці користуються пільгами, встановленими законодавством України.

Слід зазначити, що трудове законодавство встановлює обмеження щодо віку осіб, які бажають влаштуватися на роботу. Не допускається прийняття на роботу осіб віком молодше шістнадцяти років. За згодою одного з батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, приймати на роботу осіб, які досягли п'ятнадцяти років.

Для підготовки молоді до праці допускається прийняття на роботу здобувачів освіти закладів загальної середньої, професійної, фахової передвищої чи вищої освіти для виконання легкої роботи, що не зав-



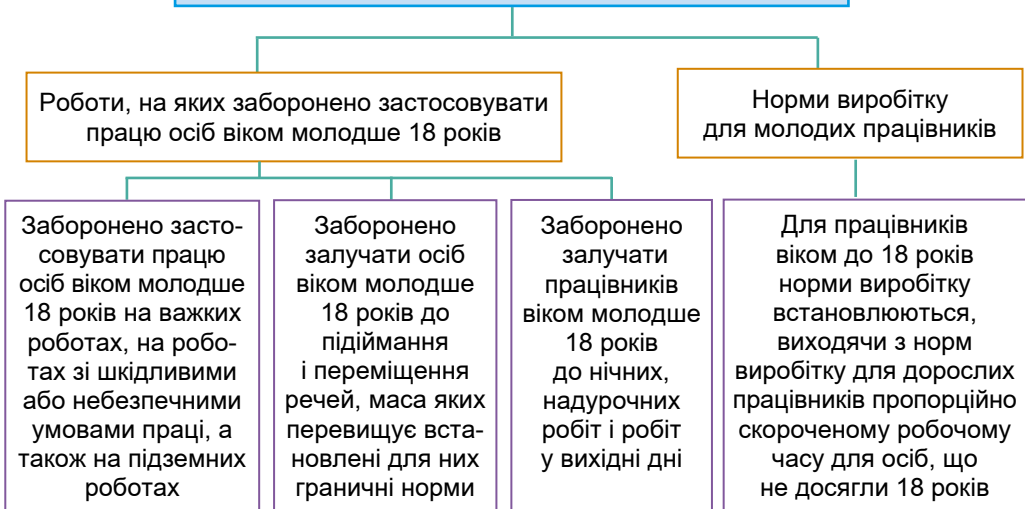
дає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює.

Особливості прийняття на роботу неповнолітніх осіб

1. Усі особи віком молодше 18 років приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду й надалі, до досягнення ними 21 року, щороку підлягають медичному оглядові
2. Для працевлаштування молоді на підприємствах, в установах, організаціях установлюються спеціальні квоти робочих місць

Законодавство встановлює певні обмеження в застосуванні праці осіб віком молодше 18 років.

Заборони щодо застосування праці неповнолітніх



2. Робочий час і час відпочинку неповнолітніх.



Робочий час – це час, протягом якого працівник повинен перебувати на своєму робочому місці й виконувати роботу, обумовлену трудовим договором.

Кодекс законів про працю України встановлює нормальну тривалість робочого часу – 40 годин на тиждень. Поряд з нормальним існують інші види робочого часу.

Види робочого часу

Нормальна тривалість робочого часу

Скорочена тривалість робочого часу

Неповна тривалість робочого часу

Для неповнолітніх установлюється скорочена тривалість робочого часу. Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати половини максимальної тривалості робочого часу.



Розгляньмо тривалість робочого тижня неповнолітнього:

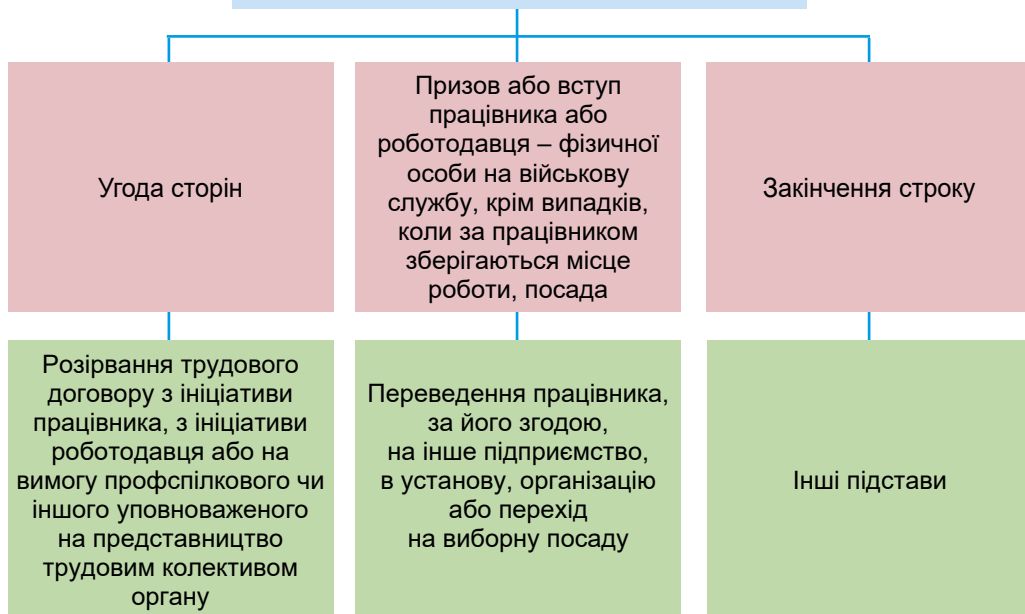
Категорії осіб	Тривалість робочого часу неповнолітніх, які працюють у період канікул або після закінчення навчання	Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час
• Для працівників віком від 16 до 18 років	36 годин на тиждень	18 годин на тиждень
• Для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють у період канікул)	24 години на тиждень	12 годин на тиждень

Законодавством захищаються права неповнолітніх щодо відпусток. Якщо щорічна основна відпустка надається працівникам тривалістю не менш як 24 календарних дні за відпрацьований робочий час, то особам віком до 18 років надається щорічна основна відпустка тривалістю 31 календарний день.

3. Особливості розірвання трудового договору з неповнолітніми. Трудове законодавство України, установлюючи норми щодо припинення трудового договору, забезпечує захист права людини на працю.



Припинення трудового договору є юридичний факт, унаслідок якого його сторони перестають бути працівником і роботодавцем стосовно один до одного, звільняються від взаємних прав та обов'язків.

Підстави припинення трудового договору

Припинення трудового договору допускається лише в разі дотримання таких умов:



- існують законні підстави його припинення;
- дотримується встановлений порядок звільнення з роботи.

Однією з підстав припинення договору є розірвання трудового договору. Якщо припинення трудових відносин може бути як двостороннім (наприклад, за угодою сторін), так і одностороннім волевиявленням, то під розірванням трудового договору розуміють лише припинення трудових відносин за волевиявленням однієї зі сторін (чи роботодавця, чи працівника, чи осіб, які не є стороною трудового договору).

Розірвання трудового договору з неповнолітніми має свої особливості. По-перше, звільнення неповнолітнього працівника з ініціативи підприємства допускається лише за згодою районної (міської) служби у справах дітей. Водночас звільнення на підставах, пов'язаних з реорганізацією, скороченням штату, виявленням невідповідності посади й поновленням співробітника, який раніше виконував цю роботу, здійснюється лише у виняткових випадках і не допускається без обов'язкового працевлаштування. Слід врахувати, що в разі незаконного звільнення або іншого грубого порушення трудового законодавства щодо неповнолітнього працівника керівник може бути притягнений до відповідальності за статтею 172 Кримінального кодексу України та понести покарання у вигляді штрафу або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю або зазнати іншого покарання.

По-друге, батьки, усиновлювачі й піклувальник неповнолітнього, а також державні органи, громадські організації та службові особи, на яких покладено нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю, мають право вимагати розірвання трудового договору з неповнолітнім, зокрема строкового, якщо продовження його дії загрожує здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси.



I. Прочитайте ситуації, обговоріть їх за запитаннями, поданими після кожної ситуації, та відзвітуйте про результати обговорення в групі. Під час розгляду ситуацій обов'язково спирайтеся на статті Кодексу законів про працю України (Глава XIII «Праця молоді» статті 187–200). Скористайтеся посиланням <https://cutt.ly/or5tKYHQ> або QR-кодом.



3

Урок можна провести у формі «Юридичної клініки» із запрошенням на урок спеціалістів – знавців трудового законодавства: юриста, працівника Центру зайнятості, відділу кадрів, експертів. Запрошені можуть надати професійні коментарі щодо розв'язання правових ситуацій.

Ситуація 1. Місце дії – кабінет роботодавця. За столом сидить власник фірми. Заходить підліток.

– Добрий день! Я прочитав у газеті оголошення про те, що вам потрібні кур'єри. Це правда?

– Так, це правда. А скільки тобі років?

– 15.

– А як же ти будеш працювати? Адже ти, мабуть, навчаєшся в школі?

– Так, я навчаюся в 9 класі в школі, яка розташована поряд з вашою фірмою. Заняття в нас відбуваються з 9:00 до 15:00, і я можу працювати й до уроків, і після уроків.

– Гм! Не знаю, що робити. Я візьму тебе кур'єром.

– От добре! Я буду старатися.

– Працювати будеш із 6:00 до 8:00, щоб встигав на уроки та не прогулював. Це буде ранкове рознесення документів, а потім, з 16:00 до 19:00, будеш збирати від-



повіді наших клієнтів. Оплата за роботу буде погодинна. Але насамперед принеси мені сьогодні довідку від директора школи на підтвердження, що ти навчаєшся в цій школі, у якому класі та який режим навчання. А завтра ставай до роботи.

– Оце й усе?

– Усе.

– Дякую. А мені ніде не потрібно розписуватися?

– Ти про що? Ти не довіряєш керівнику?

1. Як можна назвати угоду між сторонами в цій ситуації? Назвіть учасників дії. Що ми про них знаємо? Які факти договору важливі, а які – неважливі?

2. Якими нормами права регулюється ця ситуація? Яке питання ми повинні розв'язати?

3. Дайте оцінку рішенням роботодавця і підлітка.

Ситуація 2. Четверо десятикласників – Антон, Василь, Петро та Сергій, закінчивши 10 клас, вирішили попрацювати влітку. Вони звернулися до місцевого фермера Дбайливого І. П., у якого було 8 тис. га землі, де вирощували зернові, соняшник, овочі, а також були сад і ферма. Зустріч із Дбайливим І. П. відбулася на фермерському току.

– Добрий день, Іване Петровичу! Можна до вас звернутися?

– Добрий день! Що ви хотіли, хлопці?

– Чи не знайшлась би у вас для нас робота?

– Так, так! Гарна думка. Але що ж ви можете робити?

– Що скажете!

– Добре, мені потрібен один хлопець для охорони саду. У цьому році чекаємо на добрий врожай, а, як на лихо, Перченко захворів, і тепер замість шести охоронців – п'ять. Чергувати потрібно по двоє цілу добу, а потім дві доби відпочивати. Хто з вас сміливий і витривалий?

Антон сказав:

– Я згоден.

– Добре. Завтра виходь на зміну о 8:00. Мені ще потрібно два вантажники на овочеву плантацію – вантажити 30-кілограмові ящики. Хто бажає?

Петро і Сергій додали:

– Ми згодні. Ми займаємося в секції важкої атлетики, і це нам під силу.

– Але ж робота в полі із 7:00 до 19:00. Зважте на це.

– Це не проблема. Ми вдома більше працюємо.

– І ще одна робота помічника зварювальника. Підеш, Василю? Робота неважка – подати метал, підтримати деталь під час зварювання.

Василь погодився.

– І останнє. Сьогодні 10 червня, а гроші я віддам вашим батькам наприкінці літа, щоб ви не «розтринькали».

– А ви нас оформите?

– Звичайно! Запишу у свій записничок.

1. Як можна назвати угоду, укладену між сторонами? Назвіть учасників. Що ми про них знаємо? Які факти важливі, а які – несуттєві?

2. Якими нормами права регулюється зазначена ситуація? Яке питання потрібно вирішити?

3. Дайте оцінку рішенням фермера та підлітків.

Ситуація 3. Місце дії – Центр зайнятості. У приймальню для відвідувачів заходить жінка з підлітком. Жінка зі сльозами на очах просить за сина:

– Розумієте, мій чоловік помер, залишивши мене із сином Тарасом і двома малюками – Олексійчиком і Михайликом. Прогодувати їх на одну мою зарплату неможливо. Старшого, Тараса, з 10 класу відрахували зі школи. Він пішов навчатися



у вечірню школу, а вдень намагався працювати. Попрацює тиждень-другий – і все, а то й зовсім не хотіли приймати на роботу. Ось мені знайомі й порадили поставити його на облік у Центр зайнятості, щоб йому виплачували компенсацію.

– Скільки вашому сину Тарасу повних років?

– Так уже 15 з половиною.

– У такому разі для реєстрації в Центрі зайнятості в статусі безробітного прине-сїть сьогодні свідоцтво про народження Тараса, свідоцтво про освіту, довідку про стан здоров'я, і ми поставимо його на облік на один рік. Якщо протягом цього часу він не влаштується на роботу, ми поновимо документи й продовжимо статус без-робітного. Хочу звернути увагу на таку деталь: на підприємствах офіційно не за-безпечують робочими місцями неповнолітніх, і Центр зайнятості не володіє такою інформацією. Тому вам потрібно самостійно шукати роботу.

1. Назвіть учасників цієї ситуації. Що ми про них знаємо? Які факти важливі, а які – неістотні?

2. Якими нормами права регулюється наведена ситуація? Яке питання потрібно ви-рішити?

3. Дайте оцінку рішення працівника Центру зайнятості.

Ситуація 4. Кабінет директора підприємства. Директор, викликавши сімнадцяти-річну секретарку, повідомив їй, що її звільнено:

– Наталю, три місяці тому я вас прийняв на роботу секретарем з випробуваль-ним строком, і ви його не витримали.

– Але, Іване Івановичу, у наказі я бачила, що строк випробування становив два місяці!

– Наталю, а ви добре пам'ятаєте наказ, адже ви не розписувалися в ньому.

– Ні, не розписувалася.

– До того ж ви не впоралися зі своїми обов'язками. Навіть за восьмигодинний робочий день не все виконували. Потрібно було залишатися після роботи або при-ходити у вихідні дні. До того ж ви навчаєтеся заочно у виші й маєте їхати на сесію. Хто вас замінить? Ви обіцяли й не надали мені характеристику зі школи. Ні, вас звільнено із сьогоднішнього дня. Трудову книжку заберете після того, як здасте матеріальні цінності.

1. Якими нормами права регулюється ця ситуація?

2. Чи правомірне звільнення з роботи секретарки за зазначеними підставами? Які порушення було допущено з боку роботодавця?

3. Дайте оцінку рішення директора підприємства.



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/qr5tLzaO> або QR-кодом, за-повніть листок самооцінювання.



§ 15. Право дитини на освіту. Охорона природи. Правові аспекти волонтерської діяльності



Г. Сковорода – про навчання впродовж усього життя: *«Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестав вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним».*

- Чому, на вашу думку, держава повинна забезпечувати право на освіту?
- Наведіть приклад із власного життя або життя знайомих, коли бажання вчитися до-помогло досягти певного результату.

1. Право дитини на освіту. Кожна дитина має право на освіту, адже саме вона відкриває шлях до самореалізації, соціальної активності та успішного майбутнього. Право на освіту гарантується Конституцією і



РОЗДІЛ 4

законами України, зокрема законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» та іншими.



Закон України «Про освіту»

Стаття 3. Право на освіту

2. В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак.

Право особи на освіту може реалізовуватися шляхом її здобуття

на різних рівнях:

- дошкільна освіта;
- початкова освіта;
- базова середня освіта;
- профільна середня освіта;
- професійна освіта;
- фахова передвища освіта;
- початковий рівень вищої освіти;
- перший (бакалаврський) рівень вищої освіти;
- другий (магістерський) рівень вищої освіти;
- третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень вищої освіти.

у різних формах:

- інституційна освіта (очна, денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева);
- індивідуальна освіта (екстернатна, сімейна (домашня), педагогічний патронаж, на робочому місці (на виробництві));
- дуальна освіта.

різних видів:

- формальна освіта;
- неформальна освіта;
- інформальна освіта.

Право дитини на освіту – це гарантована можливість кожної дитини здобувати якісну освіту, яка включає доступність, безоплатність (у дер-



жавних і комунальних закладах на конкурсній основі), свободу вибору форми навчання, захист від дискримінації та повагу до індивідуальних потреб і переконань. Це право є основоположним, забезпечує всебічний розвиток дитини та є запорукою успішного майбутнього суспільства.

Як це працює?

- **Доступність.** Держава забезпечує рівні умови доступу до освіти для всіх дітей. Тобто дитині не можуть відмовити в прийнятті до школи, якщо цей державний або комунальний заклад освіти розташований у межах території обслуговування, що визначається і закріплюється державним органом або органом місцевого самоврядування. Держава створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти. Крім того, існує поняття «територіальна доступність». Кожна дитина має право здобувати початкову та базову середню освіту в закладі освіти (його філії), що найбільш доступний і наближений до місця проживання особи.

- **Безоплатність.** Право на безоплатну освіту забезпечується державою для здобувачів дошкільної та повної загальної середньої освіти за рахунок розвитку мережі закладів освіти та їх фінансового забезпечення.

- **Свобода вибору форми навчання.** Батьки можуть обрати варіанти форми навчання, наприклад, обговоривши з дитиною, можуть зупинитися на щоденному відвідуванні занять (очна, або денна, форма), обрати дистанційну форму навчання або сімейну (домашню). Крім того, формою реалізації права на освіту є можливість відвідувати поза-шкільні заклади освіти.

- **Захист від дискримінації** передбачає можливість звернення до суду, поліції або омбудсмена, а також можливість отримання безоплатної правової допомоги. Дискримінація, недоступність освітніх закладів для дітей з особливими потребами є порушенням права дитини на освіту.

Отже, право дитини на освіту – це не лише можливість здобувати освіту, а й обов’язок держави створити умови для розвитку дитини.

2. Інклюзивний громадський простір та освітнє середовище. Що означає слово «інклюзивний»? Уявіть собі місто, школу чи парк, де кожна людина може відчувати себе «своєю», незалежно від того, чи пересувається вона на візку, має порушення зору, сприймає інформацію інакше, говорить іншою мовою або просто має власні особливості. Це і є інклюзія – коли суспільство не «пристосовує» людину під себе, а створює умови, у яких кожен почувається комфортно, безпечно й повноцінно.

Вулиці, парки, бібліотеки, музеї, центри молоді, транспорт, адміністративні будівлі – це місця, де люди взаємодіють між собою. Це – громадський простір. А інклюзивний громадський простір – це простір без бар’єрів. Простір без фізичних, інформаційних і соціальних обмежень.



Інклюзивний громадський простір – це громадський простір, організований у такий спосіб, щоб забезпечити рівний доступ і можливість участі для всіх громадян, включаючи людей з особливими потребами, людей з інвалідністю, представників



національних меншин та інших уразливих груп, через усунення фізичних, інформаційних і соціальних бар'єрів.

Який вигляд це має на практиці? На вході до будівель – пандус або підйомник, а не лише сходи. На громадських заходах – переклад жестовою мовою. Біля кас, у магазинах, в аптеках та в інших громадських місцях розташовані таблички шрифтом Брайля, а в електронних чергах і застосунках є функція «читати вголос» для людей з порушеннями зору.

І головне те, що інклюзивність – це не лише про архітектуру, а й про ставлення. Якщо ми не дивимося зверхньо на людину з особливими потребами, не знецінюємо її можливості, не жартуємо з «інакшості», ми вже будуюмо інклюзивне суспільство.



Інклюзивне освітнє середовище – це система умов у закладі освіти, яка забезпечує рівний доступ до здобуття освіти, розвиток і соціалізацію всіх учнів, зокрема осіб з особливими освітніми потребами, через адаптацію навчальних програм, матеріально-технічного забезпечення та підтримку фахівців, що дає змогу максимально реалізувати індивідуальні здібності кожного учня.

Школа теж громадський простір, але особливий. Тут формується особистість, громадянська свідомість і цінності. Тому інклюзивне освітнє середовище – це система умов, у якій кожен учень має можливість навчатися, спілкуватися та розвиватися з урахуванням власних особливостей і потреб.



Закон України «Про освіту»

Стаття 20. Інклюзивне навчання

1. Інклюзивне навчання здобувачів освіти базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Принципи побудови інклюзивного освітнього простору

Доступність	Рівність	Підтримка	Повага і прийняття	Гнучкість навчання
Школа фізично пристосована до потреб усіх учнів (пандуси, ліфти, спеціальні меблі, звукові сигнали).	Усі мають право на участь.	У школі працюють асистенти вчителів, логопеди, психологи, тьютори.	У класі немає дискримінації чи булінгу через різний стан здоров'я, мову спілкування, культурні розбіжності тощо.	Програми та оцінювання адаптовані, щоб учні з різними можливостями могли показати свої реальні знання.

Чому це важливо? Тому що інклюзія – це про рівність можливостей і гідність людини. Якщо суспільство відкриває двері всім, воно стає сильнішим, мудрішим і людянішим. Інклюзивний простір формує нову культуру співжиття, де різність – це не проблема, а ресурс. У такому суспільстві виростають люди, які не бояться інакшості, не ділять світ



на «нормальних» і «особливих», а вміють співпрацювати, допомагати й приймати різноманіття. Інклюзивність – це не мода, а культура взаємоповаги. Інклюзивне середовище – це простір, де не запитують: «Чи можеш ти?» – а кажуть: «Нумо зробимо так, щоб ти зміг!».



Перейшовши за посиланнями або QR-кодами, перегляньте два відео. Дайте відповіді на подані після відео запитання.

1. <https://cutt.ly/zr5tBXgZ>

- Що таке інклюзія? Сформулюйте визначення інклюзії.
- Чим інклюзія відрізняється від інтеграції?



2. <https://cutt.ly/qf5t1YoC>

- Чому важливо створювати інклюзивне середовище в школі? Які переваги це дає учням?
- Які бар'єри можуть виникати при впровадженні інклюзії? Як їх можна подолати?
- Як ви особисто можете сприяти створенню інклюзивного середовища у вашій школі? Наведіть конкретні приклади.
- Чи потрапляли ви в ситуації, у яких хтось відчував себе винятком? Як можна було б змінити ситуацію, щоб усі почувалися комфортно?



3. Охорона природи. Людина та природа як частини єдиного цілого взаємопов'язані й тісно взаємодіють. Але протягом останніх двох століть людина почала стрімко втручатися в природні процеси. Це обумовило реальну загрозу для навколишнього середовища.

Збройна агресія РФ завдала значної шкоди природі. Бойові дії руйнують ліси, водойми, ґрунти й екосистеми, які формувалися століттями. Вибухи снарядів і бомбардування призводять до забруднення повітря, води та землі важкими металами й токсичними речовинами. Пожежі, які виникають після обстрілів, знищують великі площі лісів і степів. На Донбасі, наприклад, через пошкодження шахт і промислових підприємств у ґрунт і воду потрапляють небезпечні хімікати. У Чорному морі та на узбережжі з'являються уламки зброї, відходи пального, нафтопродуктів – усе це шкодить морським тваринам і птахам. Екологічною катастрофою став підриг російськими окупантами Каховської дамби 6 червня 2023 р. Це можна розцінювати як акт екоциду. Екологи фіксують ці збитки, щоб після війни Україна могла вимагати відшкодування від агресора.

За таких умов людство повинно впроваджувати стандарти існування в навколишньому середовищі в інтересах охорони природи, раціонального використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки суспільства.

Відносини, що виникають унаслідок взаємодії суспільства та навколишнього природного середовища, регулюються екологічним правом.

Систему екологічного законодавства України, за пропозицією відомого вченого – юриста В. Костецького, можна зобразити у вигляді дерева. Це дерево росте на ґрунті, основою якого є Конституція України. Коріння цього дерева – кодекси та закони, що регулюють відносини з використання, охорони та забезпечення об'єктів природи. Стовбуром цього дерева є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», а гілки дерева – це закони, які ще потрібно прийняти.



В Україні вже впроваджено європейську модель процедури оцінювання впливу на довкілля, що регулюється Законом України «Про оцінку впливу на довкілля».



Конституція України

Стаття 66. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки.



Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»

Стаття 5. Об'єкти правової охорони навколишнього природного середовища

Державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси.

Особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України. Державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей.

Наша планета вирізняється багатим рослинним і тваринним світом. Лише на території України налічується близько 25 тис. видів рослин і 44 тис. видів тварин. Проте за всю історію людського суспільства було втрачено, і здебільшого не без вини людей, дуже багато представників флори й фауни. І сьогодні чимало з них стали рідкісними або такими,



що перебувають під загрозою зникнення в природних умовах на нашій планеті й зокрема в Україні. З огляду на це такі види тварин і рослин підлягають особливій охороні, тому їх записують у Червону книгу України.



Червона книга України – це державний документ, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного й рослинного світу в межах території України, її континентального шельфу та виняткової (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного й рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення.



За порушення законодавства у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних та інших видів тваринного й рослинного світу, занотованих до Червоної книги України, особи притягаються до відповідальності згідно із Законом України «Про Червону книгу України» (<https://cutt.ly/hr5tLPCd>). Шкода, завдана незаконним добуванням, знищенням або пошкодженням видів тваринного й рослинного світу, зафіксованих у Червоній книзі України, погіршенням середовища їх перебування, відшкодовується відповідно до закону.

Попри війну, українці залишаються відповідальними перед природою. Її охорона стала справою честі держави, волонтерів і кожного громадянина, адже чисте довкілля – основа життя в незалежній країні.

4. Правові аспекти волонтерської діяльності. У сучасному світі значна кількість людей потребує допомоги внаслідок скрутних життєвих обставин. На захист та підтримку таких осіб приходять волонтери-добровольці, які безкорисливо виконують свою роботу.

Волонтер – це людина, яка, працюючи безоплатно, прагне зробити свій внесок у реалізацію соціально важливих проєктів. Волонтерська діяльність включає традиційні форми взаємодопомоги, офіційне надання послуг та інші форми громадської участі.



Волонтерство є однією з форм благодійності, основою громадянського суспільства. Початком волонтерського руху в західних країнах зазвичай вважають створення Міжнародного комітету Червоного Хреста, що 1859 р. ініціював Жан Анрі Дюнан. Його ідеями стали керуватися волонтери по всьому світу. Після закінчення Першої світової війни з'явилися люди, готові надавати допомогу постраждалим у війні. Саме в той час було створено перші волонтерські організації, зокрема у Франції у 20-х роках XX ст., членами яких була німецька й французька молодь. У Європі волонтерські загони почали активно діяти у 80-х роках XX ст. Вони реалізовували проєкти, пов'язані із захистом навколишнього середовища.

Нині засновано **Координаційний комітет міжнародної волонтерської служби** (CCIVS) під егідою ЮНЕСКО зі штаб-квартирою в Парижі. Починаючи з 1985 р. щорічно 5 грудня відзначається **Міжнародний день волонтера**.

Світове співтовариство волонтерів свою діяльність реалізовує на основі Всесвітньої декларації волонтерів, яку було ухвалено на XI Конгресі Міжнародної асоціації волонтерів 14 вересня 1990 р. в Парижі.

**Закон України «Про волонтерську діяльність» (із 2011 р.).**

Стаття 1. Волонтерська діяльність та основні засади її провадження

1. Волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги.

Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності.

**Принципи волонтерської діяльності:**

- законність;
- гуманність;
- рівність;
- добровільність;
- безоплатність;
- неприбутковість.

Безпрецедентного поширення цей рух набув у 2013–2014 рр., що було спричинено подіями Євромайдану та військовими діями на сході України. З лютого 2022 р. волонтерські організації стали справжнім тилом українського народу, допомагаючи армії, переселенцям, пораненим, дітям і всім, хто постраждав від бойових дій. Завдяки волонтерам щодня здійснюється неймовірна кількість добрих справ: від збору коштів на автомобілі для ЗСУ та інших Сил Оборони до доставки гуманітарної допомоги в прифронтові райони.

Серед волонтерських організацій, які допомагають українським військовим, найвідомішими та найпотужнішими є **«Повернись живим»**, **Благодійний фонд Сергія Притули**, **United24** та низка інших.

1 I. Дайте відповіді на запитання:

1. Як ви розумієте вислів: *«Інклюзія починається з погляду»*?
2. Що може зробити ваша школа, щоб стати більш інклюзивною?
3. Як ви особисто можете підтримати однокласника/однокласницю, який/яка має особливі освітні потреби?

II. Порівняйте середовища.

Визначте спільне та відмінне між інклюзивним громадським простором і шкільним освітнім середовищем. Заповніть у зошиті подану нижче таблицю або зробіть інфографіку.

Інклюзивний громадський простір	Шкільне освітнє середовище
Спільне	
Відмінне	

III. Виконайте одне із завдань (на вибір).

- 1** 1. **Історія змін.** Простежте, як змінювалося ставлення до людей з інвалідністю в українському суспільстві за останні 50 років. Створіть мініхронологію або комікс.
2. **Місто без бар'єрів.** Знайдіть на карті свого міста або села місця, які є інклюзивними (пандуси, ліфти, адаптовані зупинки транспорту). Створіть короткий маршрут «Доступне місто».
- 3** 3. **«Волонтер у кожному з нас».** Дізнайтеся про ініціативи молодіжних організацій вашого регіону. Розробіть мініпроект соціально корисної справи для вашого населеного пункту. Обговоріть його на засіданні учнівського самоврядування і започаткуйте волонтерську справу.



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/vr5tZhkV> або QR-кодом, заповніть листок самооцінювання.



§ 16. Адміністративна та кримінальна відповідальність неповнолітніх



Г. Сковорода говорив про соціальну природу правопорушень: «О, коли б ми в ганебних справах були такі ж соромливі і боязкі, як це часто буваємо ми боязкі і хибно соромливі у порядних вчинках!»

- Які явища соціального буття можуть бути причинами правопорушень?

1. Які правопорушення називають адміністративними. Будь-яке правопорушення – це соціальний антипод правомірної поведінки. Правомірну поведінку визнано єдиною правильною людською поведінкою, яка регулюється правовими нормами. Ця поведінка відповідає правовим приписам, не суперечить нормам права, не заборонена нормами права. Правопорушення взагалі та адміністративні проступки зокрема є наслідком нездатності особи знайти цивілізовані форми розв’язання життєвих протиріч.



Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 9. Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Ознаки адміністративного правопорушення	Характеристика
Суспільна шкідливість	<ul style="list-style-type: none"> • Порушення громадського порядку, засмічення довкілля тощо.
Протиправність	<ul style="list-style-type: none"> • Порушення норм не лише адміністративного законодавства, а й інших галузей права – земельного, фінансового, екологічного, трудового права тощо.
Діяння (дія або бездіяльність)	<ul style="list-style-type: none"> • Активні дії (наприклад, перевищення водіями встановленої швидкості тощо). • Бездіяльність (наприклад, порушення посадовими особами встановлених строків виплати заробітної плати).
Винність	<ul style="list-style-type: none"> • Вина у формі умислу (наприклад, неправдивий виклик спеціальних служб тощо) або необережності (перехід вулиці в недозволеному місці).
Адміністративна караність	<ul style="list-style-type: none"> • Законодавством передбачено види покарань (наприклад, попередження, штраф, виправні роботи).

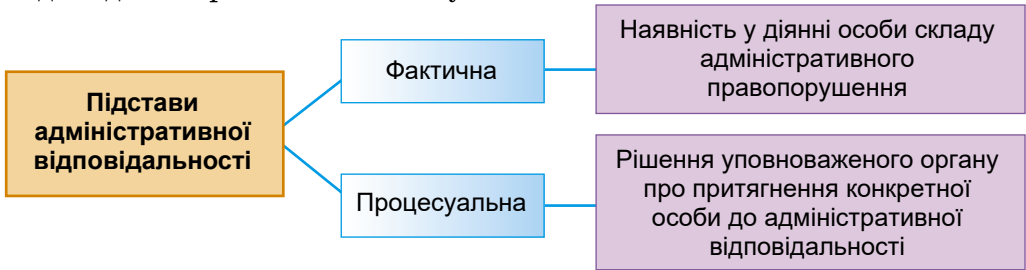
2. Адміністративна відповідальність неповнолітніх.



Адміністративна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, яка застосовується за вчинення адміністративного правопорушення і полягає в покладанні на винну особу обмежень матеріального та морального характеру.



Для того щоб за вчинення певного діяння притягнути особу до адміністративної відповідальності, потрібні підстави для застосування заходів адміністративного впливу.



За вчинення адміністративного правопорушення законом передбачено відповідальність у вигляді адміністративного стягнення.



Адміністративне стягнення є мірою відповідальності та застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, у дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття в суспільстві, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

За вчинення адміністративних правопорушень можуть застосовуватися такі адміністративні стягнення:

- попередження;
- штраф;
- оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;
- конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних унаслідок вчинення адміністративного правопорушення;
- позбавлення спеціального права, наданого цьому громадянину (права керування транспортними засобами);
- громадські роботи;
- виправні роботи;
- суспільно корисні роботи;
- адміністративний арешт;
- арешт з утриманням на гауптвахті.



Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 12. Вік, після досягнення якого настає адміністративна відповідальність
Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку.

До осіб віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовуються не стягнення, а заходи впливу. Але за вчинення деяких видів правопорушень неповнолітні (віком від 16 до 18 років) підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах, а саме:

- незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах;
- дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати;



- керування транспортним засобом особою, яка не має відповідних документів на право керування таким транспортним засобом або не пред'явила їх для перевірки;

- порушення правил дорожнього руху пішоходами, велосипедистами та особами, які керують гужовим транспортом, і погоничами тварин;

- пошкодження автомобільних доріг, вулиць, дорожніх споруд, залізничних переїздів і технічних засобів регулювання дорожнього руху;

- дрібне хуліганство;

- злісна непокора законному розпорядженню або вимозі поліцейського, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця;

- інші адміністративні правопорушення.

Одним з найпоширеніших серед неповнолітніх адміністративних правопорушень є дрібне хуліганство.



Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 173. Дрібне хуліганство

Дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпання до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян, – тягне за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти днів.

Як свідчать досвід і статистика, неповнолітні найчастіше вчиняють такі правопорушення:

- незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах;

- дрібне викрадання чужого майна;

- засмічення лісів відходами;

- порушення вимог пожежної безпеки в лісах;

- порушення правил дорожнього руху пішоходами, велосипедистами, водіями та іншими особами;

- безквитковий проїзд;

- дрібне хуліганство;

- розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява в громадських місцях у п'яному вигляді;

- завідомо неправдивий виклик спеціальних служб.



Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 24-1. Заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх

За вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років можуть бути застосовані такі заходи впливу:

- 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;

- 2) попередження;

- 3) догана або сувора догана;

- 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.



Застосування таких заходів впливу є правом, а не обов'язком суду. Суд застосовує адміністративні стягнення або заходи впливу з урахуванням особи неповнолітнього.

3. Які правопорушення називають кримінальними.



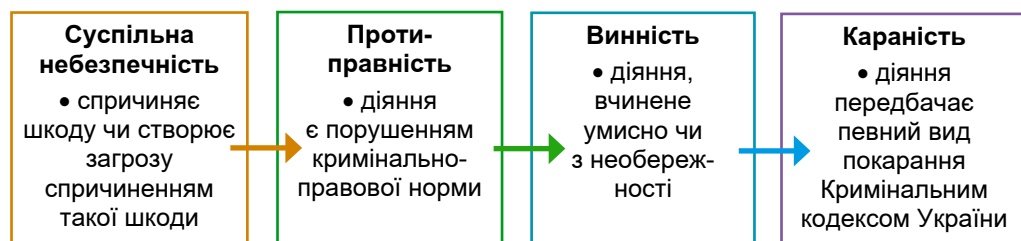
Уперше про кримінальне право згадано у творах римських юристів, а викладати кримінальне право почали в Італії в Болонському університеті наприкінці XII ст.

Найдавнішими писемними пам'ятками, що містять норми кримінального права на нашій території, є договори Русі-України з Візантією 911 і 941 рр. Перший договір було укладено між великим київським князем Олегом і візантійськими імператорами – Левом та Олександром. Другий договір було укладено між великим київським князем Ігорем і візантійськими імператорами Романом, Костянтином і Стефаном. У ньому містилося чотири статті, які ґрунтувалися на кримінальному праві. У договорах із греками йшлося про такі види діянь, як убивство, завдання тілесних ушкоджень, крадіжка.

Серед кримінальних правопорушень розрізняють кримінальні проступки та злочини.

Кримінальне правопорушення, як і будь-яке інше, є вчинком людини. Саме тому йому притаманні всі ті об'єктивні й суб'єктивні особливості, що характеризують поведінку людини. Однак, на відміну від інших вчинків людини, кримінальне правопорушення за своєю соціальною сутністю є посяганням на відносини, що склалися в суспільстві. Кримінальне правопорушення завжди суперечить основним потребам та інтересам суспільного розвитку.

Для того щоб дати найбільш узагальнювальне визначення терміна, потрібно зрозуміти специфічні **ознаки кримінального правопорушення**, його найважливіші властивості.



Кримінальний кодекс України

Стаття 11. Поняття кримінального правопорушення

1. Кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

2. Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Урахування ознак кримінального правопорушення та їхніх критеріїв дає можливість класифікувати цей вид правопорушень.



Залежно від форми вини кримінальні правопорушення можна розподілити на умисні та необережні; залежно від ступеня завершеності злочинної діяльності – на закінчені та незакінчені. Кожна з таких класифікацій може розв'язувати конкретні завдання. Однак розвиток кримінального права нерозривно пов'язаний із завданням **поглиблення індивідуалізації** кримінальної відповідальності й **покарання залежно від тяжкості кримінального правопорушення**.

Тож основним типом класифікації кримінальних правопорушень є поділ за ступенем їхньої тяжкості.

Кримінальний проступок	<ul style="list-style-type: none"> • Правопорушення, за вчинення якого передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.
Нетяжкий злочин	<ul style="list-style-type: none"> • Злочин, за вчинення якого передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше як п'ять років.
Тяжкий злочин	<ul style="list-style-type: none"> • Злочин, за вчинення якого передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше як десять років.
Особливо тяжкий злочин	<ul style="list-style-type: none"> • Злочин, за вчинення якого передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Примітно, що Кримінальний кодекс України серед кримінальних правопорушень виокремлює, крім злочинів, ще й кримінальні проступки. Запровадження в національне законодавство нового різновиду кримінальних правопорушень обумовлено політикою гуманізації кримінального законодавства, що реалізується в нашій державі.

4. Що таке кримінальна відповідальність. Визначаючи кримінальну відповідальність, слід виходити з того, що вона є одним з видів юридичної відповідальності, але має свої визначальні ознаки.



Кримінальна відповідальність – це передбачені Кримінальним кодексом обмеження прав і свобод особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що індивідуалізується в обвинувальному вироку суду та здійснюється спеціальними органами державної влади.



Кримінальний кодекс України

Стаття 2. Підстава кримінальної відповідальності

1. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом.



РОЗДІЛ 4

2. Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.



Основною підставою кримінальної відповідальності є **склад кримінального правопорушення**.

Політика держави в боротьбі зі злочинністю передбачає комплекс заходів, серед яких головну роль відіграють заходи соціального, економічного, політичного, правового, організаційного та культурно-виховного характеру. У системі цих заходів певне місце посідає і покарання. Воно є необхідним засобом охорони суспільства від злочинних посягань.



Покарання — це захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Кримінальний закон називає таку мету покарання:

- кару як відплату за вчинене;
- виправлення засудженого;
- запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень самим засудженим;
- запобігання вчиненню кримінальних правопорушень іншими особами.

За порядком (способом) їх призначення усі покарання розподіляють на три групи: 1) основні; 2) додаткові; 3) покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові.

Основні — покарання, які призначаються у вирокі лише як самостійні заходи впливу. До них належать *громадські, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, пробаційний нагляд, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі*.



Додаткові – такі покарання, які призначаються лише шляхом їх приєднання до основних покарань і самостійно застосовуватися не можуть. До додаткових покарань належать *позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення державних нагород України та конфіскація майна.*

Покарання, що можуть призначатися **і як основні, і як додаткові** («змішані» види покарань): *штраф; позбавлення прав обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.*

5. Кримінальна відповідальність неповнолітніх. Суб'єкт кримінального правопорушення – це особа, яка досягла до вчинення кримінального правопорушення певного віку: 16 (загальний вік) або 14 (знижений вік) років. Вік суб'єкта кримінального правопорушення виконує не лише роль критерію нижчої вікової межі, з якої можлива кримінальна відповідальність, а й є обставиною, що визначає характер і ступінь суворості покарання неповнолітніх.

Закон передбачає вичерпний перелік видів покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітнього. Це такі основні покарання:

- штраф (застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути покладено стягнення);
- громадські роботи (призначаються лише неповнолітнім віком від 16 до 18 років);
- виправні роботи (призначаються лише неповнолітнім віком від 16 до 18 років);
- пробаційний нагляд (покарання може бути призначено на строк від одного до двох років);
- позбавлення волі на певний строк (покарання може бути призначено на строк від 6 місяців до 10 років. Неповнолітні, засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі, відбувають його в спеціальних виховних установах).

До неповнолітнього можуть бути застосовані й додаткові покарання у вигляді *штрафу й позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.*

Певні особливості є й у призначенні покарання неповнолітнім. Спричинено це насамперед тим, що стосовно цих осіб метою покарання є виправлення, виховання та соціальна реабілітація. Суд, призначаючи покарання неповнолітньому, повинен враховувати умови його життя і виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші індивідуальні особливості неповнолітнього.

Прояв принципу гуманізму щодо категорії неповнолітніх простежується і в особливостях звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Це виявляється в тому, що передбачається такий вид звільнення від покарання, який може застосовуватися лише до неповнолітніх – звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

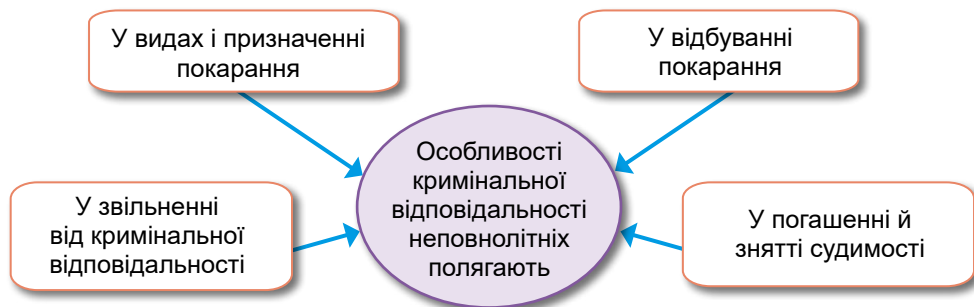


РОЗДІЛ 4

Неповнолітні, які вчинили кримінальне правопорушення до досягнення 18 років, мають пільги щодо погашення та зняття судимості.

Дострокове зняття судимості з осіб, що вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років, допускається, якщо вони довели своє виправлення зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці.

Отже, особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх проявляються:



2



Завдання 1. Визначте з наведених ситуацій ті, у яких є ознаки адміністративного проступку.

1. Учні 9 класу змовилися прогуляти уроки й переглянути в цей час новий фільм у кінотеатрі.

2. Шістнадцятирічний Микола та його однокласник Петро висловлювалися нецензурно на автобусній зупинці в присутності багатьох людей.

3. Сімнадцятирічний Михайло зірвав троянди на міській клумбі для своєї подруги.

4. Господар садиби постійно вивозив сміття з подвір'я в лісосмугу та на околиці міста.

5. Шістнадцятирічна Катерина всупереч вимогам батьків повернулася додому не о 20:00, а о 22:00.

6. Дев'ятикласники Анатолій та Юрій пошкодили зелені насадження на дитячому майданчику.

Завдання 2. Використовуючи подані нижче витяги з Кримінального кодексу України, визначте ступінь тяжкості кримінального правопорушення в таких правових ситуаціях:

1. Громадянин країни Г. займався на території України збором інформації, що становила державну таємницю.

2. Група осіб з п'яти чоловіків протягом двох років викрадала людей.

3. Стоматолог Санайченко І. М. зареєстрував приватне підприємництво й відкрив стоматологічний кабінет, не вказавши в реєстраційних документах рішення суду про заборону займатися медичною практикою.

4. Медсестра пологового будинку Михайлова О. М. на прохання Смагіної Н. П., яка народила дитину з інвалідністю, підмінила її дитину на іншу.

5. Лікар Харченко І. С. в інтерв'ю газети повідомив про захворювання на СНІД громадянина Н.



Кримінальний кодекс України

Стаття 114. Шпигунство

1. Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років <...>



Стаття 145. Незаконне розголошення лікарської таємниці

Умисне розголошення лікарської таємниці особою, якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки, – карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян <...> або виправними роботами на строк до двох років.

Стаття 146. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини

3. [Незаконне позбавлення волі або викрадення людини], вчинені організованою групою, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Стаття 148. Підміна дитини

Підміна чужої дитини, вчинена з корисливих або інших особистих мотивів, – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття 389. Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі

1. Ухилення засудженого від сплати штрафу або від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю, – карається виправними роботами на строк до двох років або пробацийним наглядом на строк до двох років, або обмеженням волі на той самий строк.

Завдання 3. Проведіть мініопитування серед п'яти-семи однолітків.

2

1. З'ясуйте, чи знають вони, з якого віку настає адміністративна та кримінальна відповідальність.
2. Які правопорушення найчастіше скоюють підлітки?
3. Як можна запобігти таким правопорушенням?
4. Складіть короткий звіт у вигляді повідомлення або діаграми з поясненнями.



Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/or5tZ8op> або QR-кодом, заповніть листок самооцінювання.



§ 17. Світ правничих професій

Підсумковий навчальний проєкт



Г. Сковорода – про «сродну працю» в байці «Бджола та Шершень»: *«Природжене діло для людини є найсолодша втіха»; «І немає більшої радості, аніж жити за покликанням».*

- Поясніть погляд філософа на «природжене діло».
- Чи повинна людина захоплюватися своєю професією?

1. Які юридичні професії існують. Уявіть, що ви стали свідком булінгу в школі або незаконного звільнення батьків з роботи. Або раптом вам треба укласти договір на ваш перший підрібок. Хто може допомогти? Саме в таких ситуаціях на допомогу приходять фахівці в галузі права, які захищають права людини, забезпечують справедливість і підтримують нас у складному світі законів.



Професія (від лат. *professio* – «оголошую своєю справою») – це основний рід занять, вид трудової діяльності людини. Існує близько 40 тисяч професій, серед яких важливе місце посідають юридичні професії.

Вивчаючи різноманітні правові норми, ви вже з'ясували окремі аспекти роботи судді, прокурора, адвоката, поліцейського.

Юридична професія має давню історію.



Прадавня людина не потребувала спеціалістів, які пояснювали б, як поводити себе в тій чи тій ситуації. Правила взаємовідносин були прості та зрозумілі кожному члену роду. З удосконаленням суспільства поведінка людей стала регулюватися правовими нормами. Першими юристами можна вважати жерців, понтифіків, які жили в умовах секретності й таємниці.

Серед сучасних юридичних професій є адвокати та прокурори, судді та нотаріуси, юрисконсультанти й слідчі, криміналісти й поліцейські тощо. Слід зазначити, що згідно з Національним класифікатором України професії продовжують називатися здебільшого в чоловічому роді. Але їх можуть здобувати як чоловіки, так і жінки. Юридичні професії вже давно перестали бути суто чоловічими. У сучасному світі дедалі частіше можна почути такі слова, як *адвокатеса* або *адвокатка*, *прокурорка*, *слідча* тощо.



Розгляньте ілюстрації та зробіть висновок щодо юридичних професій, які зображено. Відповідь обґрунтуйте.

1



2



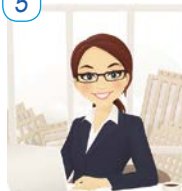
3



4



5



Хто є хто у світі права?

Професія	Що робить?	Коли звертаються?
Адвокат	• Захищає інтереси людини від обвинувачення та надає правову допомогу під час вирішення справ у судах та інших державних органах	• Якщо вас, вашу родину звинувачують або потрібно захистити ваші права
Прокурор	• Стежить, щоб правосуддя діяло відповідно до закону; підтримує публічне обвинувачення в суді	• Здійснюючи функції прокуратури, прокурор є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску, втручання і керується у своїй діяльності лише Конституцією та законами України
Нотаріус	• Здійснює нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності, а також здійснює функції державного реєстратора прав на нерухоме майно в порядку та випадках, установлених чинним законодавством України	• Якщо продаєте/купуєте майно, отримуєте спадщину, а також в інших випадках



Слідчий	<ul style="list-style-type: none"> • Проводить розслідування злочинів, збирає докази 	<ul style="list-style-type: none"> • Якщо скоєно злочин і потрібно знайти винного
Суддя	<ul style="list-style-type: none"> • Здійснює від імені держави правосуддя, незалежно розглядає справи в суді та ухвалює рішення відповідно до закону 	<ul style="list-style-type: none"> • Коли потрібно вирішити спір, притягнути до відповідальності або відновити порушене право

Ці професії відрізняються одна від одної, але всі вони працюють заради одного – забезпечення справедливості.

2. Навчальні проєкти.

Разом з учителем/учителькою оберіть один з варіантів навчальних проєктів.

Варіант 1

Мініпроєкт: дослідження особливостей правничих професій



Крок 1. Працюємо з джерелами. Доберіть три джерела правової інформації (закони, статті, відео, сайти), які допоможуть дослідити обрану правничу професію.



Перейшовши за посиланнями або QR-кодами, ознайомтеся з прикладами джерел:

- Офіційний сайт Верховної Ради України



<https://cutt.ly/er5tXgcH>

- Юридичний портал



<https://cutt.ly/Pr5tXYQw>

- Відеоінтерв'ю з адвокаткою «Юрист і адвокат: у чому різниця? До кого звертатися в яких випадках?»



<https://cutt.ly/Dr5yz62F>

Крок 2. Складіть список джерел і поясніть, чому ви обрали саме ці матеріали. Дотримуйтеся академічної доброчесності (не копіюйте без посилання на джерела!).

Крок 3. Оберіть одну з професій (адвокат/адвокатка, прокурор/прокурорка, нотаріус/нотарка, слідчий/слідча, суддя) та виконайте такий план дій:

1. Проведіть інтерв'ю з фахівцем/фахівчиною. Якщо немає такої можливості, знайдіть інтерв'ю в інтернеті.
2. Дослідіть, які компетентності потрібні для цієї професії.
3. Підготуйте медіатекст (презентацію, відеоролик або постер).
4. Презентуйте результати дослідження в класі або викладіть у групу вашого класу для обговорення.



Перейшовши за посиланнями або QR-кодами, за потреби можете скористатися додатковими матеріалами для роботи:

- Конструктор для постера



<https://cutt.ly/gr5tXMYt>

- 10 питань адвокату



<https://cutt.ly/vr5yrXKB>

- Знайомство із судом. Фільм 1



<https://cutt.ly/WRvR9Bx>



Варіант 2

Складання пам'ятки



Скориставшись офіційним сайтом Національної поліції України (за посиланням <https://www.npu.gov.ua> або QR-кодом), а саме розділом «Допомога громадянам», складіть пам'ятку «У яких випадках громадяни можуть звернутися до поліції?».



Зверніть увагу! У разі, якщо ви стали свідком порушення громадського порядку або іншого правопорушення щодо вас, ваших близьких або сторонніх людей, негайно повідомте про це поліцію на телефон спецлінії «102» та дочекайтеся прибуття правоохоронців для надання свідчень.

Варіант 3

Моделювання ситуацій спілкування з поліцейським чи дільничним офіцером поліції



Змодельуйте свою поведінку й поведінку співробітника/співробітниці поліції. Подані життєві ситуації пропонуємо використовувати як можливий перебіг подій, що передбачає творчий розвиток, тобто ви маєте право її коригувати, змінювати в процесі моделювання. Обов'язково користуйтеся поданими після ситуацій виятими із законів України. Після демонстрації результатів роботи груп – сформулюйте й запишіть на плакаті основні правила поведінки в тій чи тій ситуації.

Пам'ятайте, що правова країна починається з нас! Якщо ми не будемо знати й дотримуватися законів України, ми не побудуємо громадянське суспільство.

Ситуація 1. Пенсіонер Старенький Василь Степанович по дорозі до магазину зламав ногу. Ви стали свідком цього нещасного випадку, але не можете зарадити ситуації, бо залишили вдома телефон. Ви знаєте, що в сусідньому будинку проживає дільничний офіцер поліції, але він перебуває у відпустці.

- Чи повинен вам допомогти поліцейський, якщо ви до нього звернетесь?



Закон України «Про Національну поліцію»

Стаття 18. Основні обов'язки поліцейського

1. Поліцейський зобов'язаний:

- 4) надавати невідкладну, зокрема домедичну і медичну, допомогу особам, які страждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я;

- 5) зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

2. Поліцейський на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції.

Ситуація 2. Вас на вулиці зупинив поліцейський і попросив пред'явити документи, мотивуючи тим, що ви схожі на злодія, який здійснив низку крадіжок речей з автомобілів. Документи із собою ви не носите й тому запропонували зателефонувати батькам, щоб вони засвідчили вашу особу. Але поліцейський не дозволив вам це зробити та забрав вас до дільниці, де протримав чотири години.



Закон України «Про Національну поліцію України»

Стаття 32. Перевірка документів особи



1. Поліцейський має право вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу, та/або документів, що підтверджують відповідне право особи, у спосіб, який дає можливість поліцейському прочитати та зафіксувати дані, що містяться в документах, у таких випадках:

1) якщо особа володіє зовнішніми ознаками, схожими на зовнішні ознаки особи, яка перебуває в розшуку, або безвісно зниклої особи, або самовільно залишила місце для утримання військовополонених;

2) якщо існує достатньо підстав вважати, що особа вчинила або має намір вчинити правопорушення;

3) якщо особа перебуває на території чи об'єкті із спеціальним режимом або в місці здійснення спеціального поліцейського контролю;

4) якщо в особі є зброя, боеприпаси, наркотичні засоби та інші речі, обіг яких обмежений або заборонений, або для зберігання, використання чи перевезення яких потрібен дозвіл, якщо встановити такі права іншим чином неможливо;

5) якщо особа перебуває в місці вчинення правопорушення або дорожньо-транспортної пригоди, іншої надзвичайної події;

6) якщо зовнішні ознаки особи чи транспортного засобу або дії особи дають достатні підстави вважати, що особа причетна до вчинення правопорушення, транспортний засіб може бути знаряддям чи об'єктом вчинення правопорушення.



Конституція України

Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність

Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.



Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 263. Строки адміністративного затримання

Адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш як три години.

Ситуація 3. Ви стали свідком крадіжки мобільного телефона у громадському транспорті. На допиті слідчий/слідча задля збереження таємниці слідства заборонив/заборонила присутність сторонніх людей. Перед початком допиту вам повідомили про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання. Вам було цікаво спілкуватися з представником/представницею правоохоронних органів, і ви не помітили, як промайнуло дві години.



Кримінальний процесуальний кодекс України

Стаття 226. Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи

1. Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться в присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

2. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.

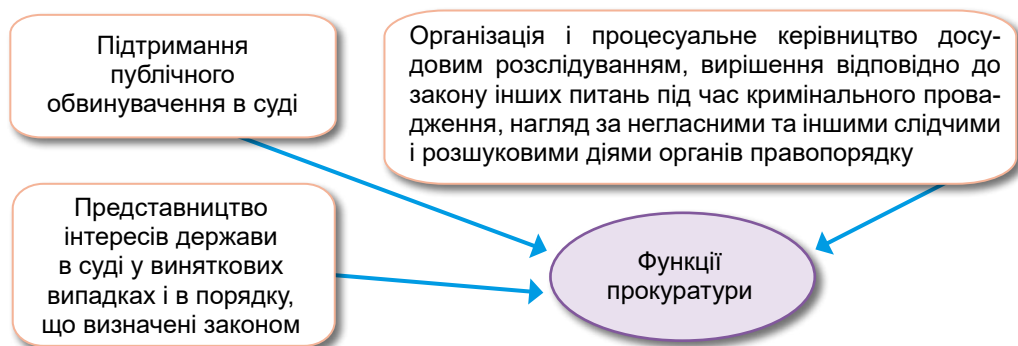


3. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

4. До початку допиту особам, зазначеним у частині першій цієї статті, роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.

ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ ДО НАВЧАЛЬНОГО ПРОЄКТУ

1. Хто такі прокурор/прокурорка і слідчий/слідча. Немає потреби доводити, що держава намагається створити умови для безпечного життя людей. У демократичній правовій державі завжди захищаються права особи та забезпечується виконання чинних законів. Значну допомогу в цій справі надають органи прокуратури. Слово «прокурор» з латинської мови перекладається як «підкуватися». Професія прокурора сьогодні пов'язана з державними владними повноваженнями. Прокурор працює в системі органів прокуратури. Прокуратура України становить єдину систему, яка здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.



Представники цієї професії виконують складну й відповідальну роботу. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інші державні органи, їх посадові та службові особи, а також фізичні та юридичні особи і їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність прокурора та утримуватися від здійснення в будь-якій формі впливу на прокурора з метою перешкодження виконанню службових обов'язків або прийняття ним незаконного рішення.

Термін «розслідування» виник на початку XVIII ст. і співіснував з поняттям «розшук». Сучасний професіонал, який займається за дорученням держави розкриттям злочинів, називається слідчим. Його головною функцією є розслідування небезпечних діянь. Будучи представником влади, слідчий не лише вивчає обставини справи та з'ясовує істину, а й вживає заходів щодо притягнення осіб, які здійснили злочин, до кримінальної відповідальності, реабілітації необґрунтовано звинувачених, відшкодування завданої матеріальної шкоди.

2. Суддя, адвокат, юрисконсульт, нотаріус. Одна з найдавніших юридичних професій – суддя. Сьогодні роль судді в суспільстві асоціюється з людиною, яка врегульовує правові спори. У сучасній Україні суддя –



професіонал, який здійснює від імені держави правосуддя. Він/вона вирішує конкретні правові спори, визначає покарання тим, хто вчинив злочин. У своїх рішеннях суддя керується лише законом, а не власними емоціями та міркуваннями.



Конституція України

Стаття 126. Незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України.

Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється.

Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку.

Стаття 127. На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою. Законом можуть бути передбачені додаткові вимоги для призначення на посаду судді.

Суддя і члени його/її сім'ї перебувають під особливим захистом держави.

Значну історію має також професія адвоката. Ще в Давній Греції адвокати вели справи політиків. У Давньому Римі вони перетворилися на спеціальних чиновників.

Сучасний адвокат – людина вільної професії. Ним може бути фізична особа, яка:

- має повну вищу юридичну освіту;
- володіє державною мовою;
- має стаж роботи в галузі права не менше ніж два роки;
- склала кваліфікаційний іспит і пройшла стажування;
- склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.



Конституція України

Стаття 59. Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Професійні права, честь і гідність адвоката охороняються законом. Забороняється будь-яке втручання в адвокатську діяльність.



Юрисконсульт – це штатний працівник юридичної особи, що забезпечує дотримання законодавства як організацією, так і щодо організації з боку інших учасників правовідносин. Більшість юристів працює юрисконсультами в державних і приватних установах.



Інститут юрисконсульта виник у римському праві за часів правління Октавіана Августа. У Давньому Римі юрисконсульти були експертами із законодавства. На відміну від сьогодення, думки юрисконсультів у формі судової практики за часів імператора Августа були обов'язковими для судів.



До юридичних належить й інша не менш давня професія – нотаріус. У перекладі з латинської мови *notarius* означає «писар», «секретар». Так називали тих, хто знав швидкісне письмо, що давало можливість вести синхронний запис усної мови. Сучасний розвиток суспільства демонструє значну популярність професії нотаріуса.

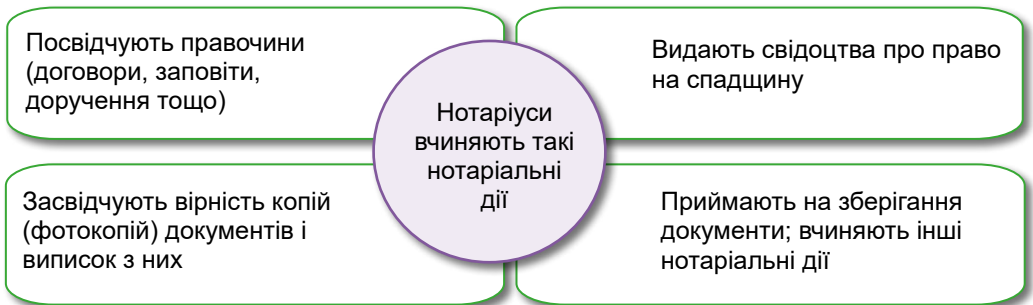


Нотаріус – це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності, а також здійснює функції державного реєстратора прав на нерухоме майно в порядку та випадках, установлених законом України.

Нотаріусом може бути громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки, склав кваліфікаційний іспит та отримав свідоцтво про право займатися нотаріальною діяльністю.

Нотаріусу забороняється використовувати свої повноваження для одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб.

Відповідно до Закону України «Про нотаріат» нотаріус вчиняє нотаріальні дії.



3. Національна поліція України. У 2015 р. в Україні розпочалася реформа Національної поліції, метою якої було викорінення корупції та беззаконня із судової та правоохоронної систем. Закон України «Про Національну поліцію» визначив правові засади організації та діяльності поліції, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України.



Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку.

У складі поліції функціонують:

- Кримінальна поліція;
- Патрульна поліція;
- Органи досудового розслідування;
- Поліція охорони;
- Поліція особливого призначення.



Завданням поліції є надання поліцейських послуг

Забезпечення публічної безпеки й порядку

Охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави

Протидія злочинності

Надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які потребують такої допомоги

Поліція у своїй діяльності керується такими принципами, як верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритість і прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність і цілодобове виконання своїх завдань тощо.

З метою поліпшення роботи відомства в сучасній Україні до роботи в органах правопорядку дедалі частіше залучають жінок. Сьогодні в структурі Національної поліції України працює майже 22 % жінок.

4. Хто такий поліцейський.



Поліцейським є громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції та якому присвоєно спеціальне звання.

Поліцейський має службове посвідчення та спеціальний жетон.

Поліцейський зобов'язаний:

- неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України, інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського;

- професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових обов'язків, наказів керівництва;

- поважати й не порушувати прав і свобод людини;

- надавати невідкладну, зокрема домедичну й медичну, допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я;

- зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

- інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на посаді, яку він обіймає.



Спеціальний жетон поліцейського



5. Патрульний і дільничний офіцер поліції. *Патрульна поліція* – це підрозділ Національної поліції, який цілодобово патрулює міста України, забезпечує громадський порядок і безпеку, перший реагує на повідомлення про правопорушення і надзвичайні події, надає поліцейські послуги, первинну медичну та невідкладну допомогу громадянам, забезпечує безпеку дорожнього руху, розглядає справи про адміністративні правопорушення і застосовує засоби адміністративного впливу до правопорушників, організовує заходи безпеки на місці ДТП, оформлення необхідних документів. У її складі діють піші, автомобільні та мотопатрулі, а також кінний патруль для паркових зон і річковий патруль.



Поліцейські патрульної поліції мають право:

- вимагати дотримання публічного порядку та безпеки, прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; вимагати припинення вчинення правопорушень;
- вимагати пред'явлення документів, що посвідчують особу, та/або документів, що підтверджують відповідне право особи;
- зупиняти транспортні засоби в передбачених законом випадках;
- здійснювати в установленому законодавством порядку особистий огляд, огляд речей і документів, транспортного засобу і вантажу, а також проникати до житла чи іншого володіння особи;
- вилучати в осіб предмети та речі, заборонені або обмежені в обігу, а також документи з ознаками підробки;
- застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених законодавством;
- під час патрулювання на транспортному засобі включати спеціальні світлові, звукові сигнали, а також, у випадках службової потреби, відступати від правил дорожнього руху;
- тимчасово обмежити або заборонити доступ особам до визначеної території або об'єктів, якщо це необхідно для забезпечення публічного порядку та громадської безпеки, охорони життя і здоров'я людей, охорони місця події, проведення слідчих дій;
- використовувати технічні засоби та технічні прилади для виявлення і фіксації правопорушень, спілкування з громадянами;
- затримувати осіб за наявності законних підстав і в спосіб, передбачений законом, і здійснювати їх доставлення до підрозділів Національної поліції;



- затримувати та організовувати доставлення транспортних засобів для тимчасового зберігання;
- поліцейські патрульної поліції мають інші права, передбачені законодавством.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ



I. Перейшовши за посиланням <https://forms.gle/PuakVPCE68pcbS8D8> або QR-кодом, виконайте тестові завдання «Узагальнення до розділу 4».



II. Виконайте завдання.

1. Серед запропонованих ситуацій укажіть ті, у яких потрібна згода батьків для розпорядження власністю або здійснення неповнолітніми правочинів.

- А Чотирнадцятирічний Андрій бажає подарувати своїй тітці автомобіль, який він отримав у спадок від діда.
- Б П'ятнадцятирічний Данило, отримавши стипендію, хоче купити мобільний телефон.
- В Шістнадцятирічний Артем на отримані за винахід гроші має намір купити квартиру.
- Г Чотирнадцятирічна Наталя бажає зняти з банківського рахунку, який відкрила на її ім'я рідна тітка, кошти на придбання спортивного спорядження.
- Д Сімнадцятирічна Олена має намір відкрити кафе «Солодка випічка».
- Е П'ятнадцятирічна Світлана хоче віддати гроші, подаровані їй, у Фонд допомоги країнам Африки.

2. Дайте правовий аналіз ситуацій, спираючись на Кодекс законів про працю України.

- А Шістнадцятирічного Миколу прийняли на роботу електриком підземних комунікацій з випробувальним терміном один місяць.
- Б Сімнадцятирічну Марину звільнено з роботи з ініціативи матері, яка мотивувала своє рішення тим, що робота заважає дочці готуватися до вступу до закладу вищої освіти.
- В П'ятнадцятирічному Кирилу, який працює після уроків двірником 12 годин на тиждень, власник виплачує заробітну плату в розмірі, пропорційному відпрацьованому часу.

2 III. Ознайомтеся зі зразком розв'язання задачі. Використайте цей алгоритм для розв'язання поданої нижче ситуації.

Зразок. Анастасія Шанель (16 років) працювала реалізатором на ринку та отримувала заробітну плату в приватного підприємця. Свої гроші вона витратила на придбання дорогих парфумів. Мати Анастасії звернулася до роботодавця з вимогою видавати їй зарплату доньки, оскільки вона має намір придбати Анастасії теплі речі й взуття. Підприємець відмовив у задоволенні вимог матері.

1. Чи має право Анастасія витратити свою зарплату на власний розсуд?
2. Який вид дієздатності має Анастасія?
3. До якого органу потрібно звернутися матері, щоб обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком? Яке рішення цей орган повинен ухвалити?



Відповідь. Подані правовідносини регулюються нормами цивільного права. Анастасія Шанель є неповнолітньою особою. Вона має неповну цивільну дієздатність. Права неповнолітньої особи регулюються статтею 32 Цивільного кодексу України, де зазначено, що фізична особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами. Але у статті 35 ЦКУ зазначено, що фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, може бути надано повну цивільну дієздатність. Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а в разі відсутності такої згоди повну цивільну дієздатність може бути надано за рішенням суду. З умов задачі ми не можемо зробити висновок, чи зверталась Анастасія до компетентного органу з питання надання їй повної цивільної дієздатності, тому стверджуватимемо, що дієздатність її неповна. Підприємець відмовив матері Анастасії законно, тому що він не має права видавати заробітну плату іншим особам. Але мати Анастасії може звернутися до місцевого суду. Це питання регулюється пунктом 5 статті 32 ЦКУ: *«За наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права»*. Суд розгляне обставини справи й за наявності достатніх підстав (наприклад, скрутне матеріальне становище матері Анастасії та потреба в придбанні теплих речей для дочки) може обмежити неповнолітню в її праві розпоряджатися своїм заробітком або позбавити її цього права й передати відповідні права батькам.



Розв'яжіть ситуацію.

Сімнадцятирічна Світлана Свістельник на зароблені під час літніх канікул гроші купила собі золоті сережки. На отримані в дарунок від бабусі 2000 грн купила золоту каблучку. Через деякий час вона продала сережки своїй подрузі – вісімнадцятирічній Ользі. Батьки Світлани, дізнавшись про це, звернулися з позовом до суду про визнання всіх договорів недійсними.

Дайте правову оцінку ситуації за поданим нижче алгоритмом:

1. Скільки було вчинено договорів?
2. На вчинення яких дій достатньо обсягу цивільної дієздатності Світлани, а на здійснення яких їй потрібна згода батьків?
3. Яке рішення ухвалить суд, на вашу думку, у кожному окремому випадку?

ЗМІСТ

Шановні дев'ятикласники та дев'ятикласниці!	3
§ 1. Вступ. Що таке <i>правознавство</i> та що воно вивчає	4

РОЗДІЛ 1 ОСНОВИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

§ 2. Поняття та ознаки держави. Сутність та особливості державної влади	9
§ 3. Соціальні норми. Поняття та ознаки права. Законодавство. Юридична сила правового акта	20
§ 4. Правовідносини	25
§ 5. Правопорушення. Юридична відповідальність	30
<i>Завдання для узагальнення за темою</i>	36

РОЗДІЛ 2 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ – ОСНОВНА МЕТА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

§ 6. Поняття і класифікація прав людини. Еволюція прав людини	39
§ 7. Права та обов'язки людини	44
§ 8. Звернення громадян	52
<i>Завдання для узагальнення за темою</i>	57

РОЗДІЛ 3 ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

§ 9. Конституція – Основний Закон країни. Вибори – основа демократії	58
§ 10. Органи законодавчої та виконавчої влади. Судова влада України	63
§ 11. Громадянство України. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства	68
<i>Завдання для узагальнення за темою</i>	73

РОЗДІЛ 4 ПРАВО У ВАШОМУ ЖИТТІ

§ 12. Основи цивільного права. Неповнолітні в цивільних правовідносинах	75
§ 13. Сім'я. Шлюб. Порядок укладання шлюбу. Права й обов'язки батьків і дітей. Права дитини та їхній захист	86
§ 14. Право неповнолітніх на працю	94
§ 15. Право дитини на освіту. Охорона природи. Правові аспекти волонтерської діяльності	99
§ 16. Адміністративна та кримінальна відповідальність неповнолітніх	107
§ 17. Світ правничих професій	115
Додаткові матеріали до навчального проекту	120
<i>Завдання для узагальнення за темою</i>	125

Навчальне видання

**ФІЛІПЕНКО Тетяна Михайлівна
ДЕРГАЧОВ Євген Вікторович
ЛОМАКІНА Галина Іванівна**

ПРАВОЗНАВСТВО

**Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

У підручнику використано малюнки та фото з відкритих джерел інтернету: vecteezy.com, depositphotos.com як ілюстрації у виданні навчального характеру відповідно до законодавства України про авторське право і суміжні права

**Редактор Ірина Гайдаєнко
Художній редактор Олена Мамаєва
Обкладинка Олександра Павленка
Комп'ютерна верстка Клари Шалигіної
Коректори Олена Симонова, Ірина Хмельовська**

**Формат 70×100/16. Ум. друк. арк. 10,40. Обл.-вид. арк. 8,99.
Тираж 41 864 пр. Вид. № 0124. Зам. № 26-04-1011.**

**ТОВ «Генеза»,
вулиця Генерала Алмазова, 18/7 (літ. В), офіс 404, м. Київ, 01133, Україна.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 7692 від 24.10.2022.**

**Віддруковано у ТОВ «ПЕТ», вул. Максиміліанівська, 17, м. Харків, 61024, Україна.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 6847 від 19.07.2019.**